

Вісник
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Серія Політичні науки

4

•

2019

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету імені Василя Стуса розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Головна редколегія Вісника

Головний редактор – д-р юр. наук, проф. **Р. Ф. Гринюк**

Заст. головного редактора – д-р екон. наук, проф. **І. В. Хаджинов**

Члени редколегії: д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України **В. П. Шевченко**, д-р філол. наук, проф., член-кореспондент НАН України **А. П. Загнітко**, д-р юр. наук, проф., акад. НАПрН України **А. Г. Бобкова**

Редакційна колегія серії Політичні науки

д-р політ. наук, проф. М. А. Польовий (відповідальний редактор), д-р політ. наук, проф. М. В. Примуш (заступник відп. редактора), к. політ. наук Ю. В. Окуньовська (відп. секретар)

Члени редакційної колегії: д-р юрид. наук, проф. Р. Ф. Гринюк, д-р іст. наук, проф. О. П. Іваницька, д-р політ. наук, проф. М. В. Лазарович, PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія), к. політ. наук, доц. Г. І. Мелеганіч, PhD doc., PhDr. Я. Михалік (Словацька республіка), PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка), к. політ. наук, доц. П. О. Молочко, dr. hab., проф. А. Модржієвський (Польща), д-р політ. наук, проф. Т. Л. Нагорняк, к. політ. наук, доц. В. В. Осін, PhD, доц. Р. Рачинський (Польща), д-р політ. наук, проф. Є. Б. Тихомирова, dr. hab., проф. А. Тарану (Румунія), д-р політ. наук, проф. Є. Г. Цокур, д-р політ. наук, доц. О. М. Чальцева

The Chief Editorial Board of the Bulletin

Editor-in-Chief – Dr. jur. sci., prof. **R. Grynyuk**

Deputy Editor-in-Chief – Dr. econ. sci., prof. **I. Khadzhyrov**

Members of the Editorial Board: Dr. phys.-mat. sci., academician of NAS of Ukraine **V. Shevchenko**, Dr. philol. sci., prof., corresponding member of NAS of Ukraine **A. Zagnitko**, Dr. jur. sci., prof., academician of NALS of Ukraine **A. Bobkova**

Editorial Board of Series Political sciences

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief), D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief), PhD in polit. sc. Yu. Okunovska (Administrative Editor)

Members of the Editorial Board: Dr. of Laws, prof. R. Grynyuk, D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska, D.Sc. in polit. sc., prof. M. Lazarovych, PhD, prof. D. La Foresta (Italy), PhD in polit. sc., associate prof. H. Melehanych, PhD doc. PhDr., J. Mihálik (Slovak Republic), PhD, prof. L. Mokra (Slovak Republic), PhD in polit. sc., associate prof. P. Molochko, dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak, PhD in polit. sc., associate prof. V. Osin, PhD in polit. sc., assistant prof. R. Raczyński (Poland), D.Sc. in polit. sc., prof. Ye. Tichomyrova, dr. hab., prof. A. Taranu (Romania), D.Sc. in polit. sc., prof. E. Tsokur, D.Sc. in polit. sc., associate prof. O. Chaltseva

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса
протокол № 3 від 01.11.2019 р.

Адреса редакції серії:

21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2. тел: (067)6852888

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Батанова Н. М. Парадигма політичного права: доктринальні та праксеологічні аспекти.....	5
Пухтинський М. О. Стан та перспективи трансформації конституційно-правового регулювання врядування в Україні	10
Батанов О. В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід.....	20
Кіндратець О.М. «Політика щастя» в соціальній державі	26

Соціально-політичні проблеми міжнародних відносин та світової політики

Барабаш О. В. Владно-ресурсні аспекти геополітики і формування ризиків стосовно країн Латинської Америки і Карибського басейну.....	30
Касьянова М.М., Шкодич А.І. Інститут сім'ї в міграційних процесах громадян України до Німеччини	41
Краснопольська Т.М. Механізм реалізації молодіжної політики ЄС	47

Сучасні політичні інститути та процеси

Наумкіна С.М., Зіскін О. С. Технологічний чинник видозміни інституту соціальної держави.....	53
Бучин М.А., Калинчук Х.В. Технічні кандидати та їхня роль у виборчому процесі.....	58
Літвін Л. А. Функціонування євро регіонів як складова реалізації національних інтересів.....	63
Бучин М.А., Дутчак Х.І. Особливості формування та реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин (на прикладі України та Республіки Польща).....	68
Калашлінська М.В. Політико-правові проблеми надання паліативної допомоги інкурабельним хворим в Україні	73

Сучасний політичний дискурс

Вдовичин І.Я., Савойська С.В. Вплив постмодернізму на розбудову моделі мовної політики	79
Стеблина Н. О. Тексти офіційного політичного дискурсу як індикатор еволюції політичного режиму (на матеріалі промов українських президентів)	85
Демичева А.В. Сучасний політичний гумор як поліфункціональне явище	96

Рецензії

Кіндратець О. М. Рецензія на монографію С. В. Савойської «Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз».....	101
---	-----

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	103
--	-----

TABLE OF CONTENTS

Theory and history of political science

Batanova N. M. The paradigm of political law: doctrinal and praxeological aspects.....	5
Pukhtynskiy M.O. Status and prospects of transformation of constitutional and legal regulation of governance in Ukraine	10
Batanov O.V. Unitarism as a Political and Legal Phenomenon: Domestic and Foreign Experience.....	20
Kindratets O. M. «Happiness policy» in the social state.....	26

Social-political problems of international relations and world policy

Barabash O. V. The power of resource aspects of geopolitics and risk formation in relation to Latin America and the Caribbean	30
Kasyanova M.M., Shkodych A.I. Family institution in migration processes of Ukrainian citizens to Germany.....	41
Krasnopolska T. M. EU youth policy implementation mechanism	47

Contemporary political institutes and processes

Naumkina S. M., Ziskin O. S. Technological factor of change of institute of the welfare state	53
Buchyn M. A., Kalynchuk K. V. Technical candidates and their role in the election process	58
Litvin L. The Euroregion's functioning as a component of national interests' realization	63
Buchyn M. A., Dutchak K. I. Peculiarities of formation and implementation of the state policy for the protection of national minorities (on the example of Ukraine and the Republic of Poland).....	68
Kalashlinska M. V. The legal and political problems of hospice care for patients with incurable disease in Ukraine	73

Contemporary political discourse

Vdovychyn I. Ya., Savoyska S. V. Influence of postmodernism on the development of a model of language policy	79
Steblyna N. O. Official political discourse texts as an indicator of the political regime evolution (by the mean of speeches of Ukrainian presidents).....	85
Demicheva A. V. Modern political humor as polyfunctional phenomenon.....	96

Reviews

Kindratets O. M. Review of S. Savoyska's monograph "The Political Context of the Model of Language Policy: A Theoretical and Methodological Analysis"	101
---	-----

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS.....	103
----------------------------------	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.1

УДК 321(477); 323.21; 342

ПАРАДИГМА ПОЛІТИЧНОГО ПРАВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1828-6708>

**Батанова Н. М., к. ю. н., науковий співробітник відділу правових проблем політології
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України**

У статті розкриваються сутнісні та змістовні характеристики політичного права як феномену сучасної політичної та юридичної науки. Показаний синергетичний зв'язок між предметом, принципами, цілями та завданнями політичного та конституційного права, фундаментальними інститутами політики та права. Доводиться, що політичне право є не лише доктринальною основою політичних явищ та процесів, а й одним із важливих компонентів процесу досягнення політичних завдань, цілей та функцій політичної влади, іманентною ознакою та стратегічним елементом механізму реалізації політичних прав та свобод. Стверджується, що ідея поєднання в предметі політології системи категорій, пов'язаних із явищами політичної свободи, політичної влади, політичної відповідальності та іншими політико-правовими явищами та процесами, повинна знайти своє вираження в системі, функціях, методології політичного права. Ідея, що стоїть за цими та іншими політико-правовими категоріями, полягає у сутності предмету наукових знань про політичне право. Перш за все, це відображається на змісті досліджуваних об'єктів у цій галузі політичних знань, відображених у відповідних концепціях та інших теоретичних конструкціях. Ідея політичної влади та політичної свободи, будучи фундаментальною проблемою сучасної політології, виступає як своєрідна філософія та ідеологія політичного права.

Зроблено висновок, що тільки у своїй єдності різноманітні аспекти у розумінні сутності політичного права (у тому числі у контексті ідей та цінностей політичної науки, її змістовних та системно-структурних характеристик, серед яких демократія, політична свобода, політична влада, політична відповідальність, політична свідомість, політичний порядок, політична психологія, політичне прогнозування, політичний компроміс тощо) дозволяють говорити про існування даного феномену не лише як привабливої концептуальної моделі, а й об'єктивної реальності, яка має аксіологічні, гносеологічні, онтологічні, цивілізаційні, інституціональні, конститутивні, нормативні, функціонально-телеологічні, історичні, національні та ментальні параметри, які еволюційним шляхом склалися під впливом відповідних політичних ідей та принципів, а також реальної практичної політичної діяльності.

Ключові слова: політичне право, правова політологія, держава, суспільство, політика, політична влада.

Batanova N. M. The paradigm of political law: doctrinal and praxeological aspects

The article presents the essential and substantive characteristics of political law as a phenomenon of modern political and legal science. The synergistic relationship between the subject, principles, goals and objectives of political and constitutional law, fundamental institutions of politics and law is shown. It is argued that political law is not only the doctrinal basis of political phenomena and processes, but also one of the important components of the process of achieving political goals, goals and functions of political power, an inherent feature and strategic element of the mechanism of exercising political rights and freedoms.

It is argued that the idea of combining in the subject of political science a system of categories related to the phenomena of political freedom, political power, political responsibility and other political and legal phenomena and processes must find expression in the system, functions, methodologies of political law, etc. The idea behind these and other political and legal categories is the essence of the subject of scientific knowledge about political law. First of all, this is reflected in the content of the objects studied in this field of political knowledge, reflected in the relevant concepts and other theoretical constructs. The idea of political power and political freedom, being a fundamental problem of modern political science, acts as a kind of philosophy and ideology of political law.

It is concluded that in their unity are identified other aspects in the understanding of the essence of political law (including in the context of ideas and values of political science, its substantive and systemic and structural characteristics, including democracy, political freedom, political power, political responsibility, political consciousness, political order, political psychology, political forecasting, political compromise, etc.) allow us to speak about the existence of this phenomenon not only as an attractive conceptual model, but also an objective reality those having axiological, epistemological, ontological, civilization, institutional, constitutive, regulatory,

functional and teleological, historical, national and mental parameters that have developed through evolution under the influence of the political ideas and principles, and the real practical political activities.

Key words: political law, legal political science, state, society, politics, political power.

Сучасні суспільство та держава – багатогранні та складні за своїми ціннісними установками, принципами, цілями, завданнями, функціями та інститутами політико-правові феномени. Вони включають різні сфери взаємин людей, їх асоціацій, політичних та правових інститутів, соціальних явищ та економічних процесів. Втім, у першу чергу, надзвичайно багатоманітним є саме політичний спектр організації та функціонування суспільства і держави. Адже, на різних історичних етапах розвитку держави, формування політичної, правової, економічної та інших систем суспільства, державного устрою, генезису та функціонування політичного режиму по-різному вирішуються питання суспільно-політичної структуризації. Деякі політичні інститути зникають, не витримуючи випробування часом, інші – народжуються, треті – відроджуються. Певні прояви суспільно-політичної життєдіяльності та політико-правової активності людини відбуваються у сфері функціонування безпосередньої демократії, публічної влади та управління, політичних об'єднань та громадських рухів, децентралізації та самоорганізації, територіально-просторового структурування публічно-владних відносин та екстериторіальної діяльності асоціацій і колективів тощо.

Основи організації та функціонування цих та інших суспільно-політичних інститутів на сучасному етапі право-державотворення мають прояв у процесах, пов'язаних із становленням громадянського суспільства, модернізацією політичної системи, реалізацією та захистом прав людини тощо. Різноманітні явища, інститути та процеси політичного життя, форми та вектори його розвитку, глибоке проникнення у його матерію інноваційних інформаційних, біомедичних, національних та інших технологій, у тому числі тих, які тривалий час формувалися та застосовувалися за межами політики і права, парадигмальні зрушення у політико-правовій доктрині, гармонізація національних правових систем із правом наддержавних утворень, насамперед, правом Європейського Союзу, рецепція прогресивних зарубіжних трендів і практик, з одного боку, та прагнення до реанімації і відродження історичних традицій і форм розв'язання політичних питань, протиріч і конфліктів, шляхом надання їм нових смислів і змісту, інші тенденції політичної модернізації політики та права, суспільства та держави, насамперед, в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції, неодмінно віддзеркалюються на правовій, насамперед, конституційній матерії, яка, у свою чергу, усе більше набуває політичних обрисів.

Окремі аспекти теорії та практики політичного права (як самостійний науковий напрям у політичній науці, так і в аспекті співвідношення з конституційним правом) у своїх працях досліджували В. В. Джунь [1], І. О. Кресіна [2–4], В. В. Речицкий [5], А. Л. Сотник [4; 7], В. М. Шаповал [8] та ін. Проте комплексне дослідження політичного права як феномену з врахуванням тенденцій його функціонування та розвитку, співвідношення з конституційним правом не проводилося.

Враховуючи вказане, політичне право потребує додаткового дослідження, насамперед, в аспекті його сутності, змісту, принципів, зміцнення в контексті політичної реформи, тенденцій і перспектив розвитку конституційної і політичної доктрини та практики в умовах сучасних політико-правових процесів.

З огляду на сказане, мета цієї статті полягає у тому, щоб окреслити деякі концептуальні аспекти у розумінні політичного права як з точки зору політико-правової доктрини, так і практики.

Перспективи модернізації політичної, соціальної, економічної, правової та інших систем суспільства у даний час визначаються не тільки об'єктивними закономірностями інноваційного розвитку держави в умовах глобалізації та європейської інтеграції, а й необхідністю врахування у процесі політико-правового реформування загальноновизнаних політичних та правових цінностей (аксіологічний вимір), індивідуально-особистісного фактору (антропоцентричний вимір), розмаїття історичних (генезисний вимір), національно-культурних, ментальних, конфесійних, лінгвістичних (гуманістично-онтологічний вимір) та інших особливостей суспільної еволюції. У цьому сенсі загальна тенденція переосмислення традиційних політичних та правових категорій та понять, теоретико-методологічних засад політичної та правової науки передбачає необхідність удосконалення теоретико-методологічних підходів до їх вивчення та дослідження.

Досвід проведення радикальних демократичних перетворень у політичній системі нашого суспільства, розвиток нових підходів та змістів у політичній науці, виникнення у її складі нових напрямків та концептів, серед яких, зокрема, політичне право, свідчить про необхідність кардинального наукового переосмислення проблем співвідношення людини, суспільства і держави, політики і права, політичних і правових відносин тощо.

Сучасний етап розвитку політичного права та його інститутів обумовлений парадигмальними змінами у розумінні сутності та соціальної ролі права, а також механізми політико-правового регулювання суспільних відносин, унаслідок чого – якісним оновленням системи, структури та змісту усєї системи національного права.

На наш погляд, сутність та зміст політичного права необхідно розглядати та розуміти з різних позицій:

– **аксіологічної**, яка розкриває ціннісний потенціал політики, правової політології та феномену політичного права як політико-правової ідеології, що являє собою систему ідей про фундаментальні цінності народоправства, правовладдя та прав людини (їх генезис, систему, форми вираження, методи та ступінь реалізації і захисту) та генетично пов'язана з феноменом політичної влади, в основі якої знаходиться симбіоз політико-правової теорії та практики. Так, наприклад, свобода, солідарність, рівність, моральність, альтруїзм, самоорганізація, самодисципліна, самовідповідальність, субсидіарність є сенсоутворюючими цінностями демократії, правової державності та сучасного громадянського суспільства. Допоки у суспільстві відповідні політико-правові цінності та принципи не знайдуть свого усебічного втілення, демократія та верховенство права залишатимуться лише привабливими деклараціями. Ціннісні характеристики змушують звернути увагу і на цивілізаційно-історичний

контекст розвитку політичного права. Без цього важко зрозуміти сучасну модель організації та діяльності публічної влади, відповісти на питання про причини криз та конфліктів у політичній системі суспільства, розглянути еволюцію тих чи інших форм залежності між політико-правовою моделлю демократії та детермінуючими її соціально-економічними, духовно-культурними, цивілізаційними чинниками;

– **гносеологічної (епістемологічної)**, що дає знання про процеси визнання, становлення та розвитку політичного права та його інститутів в окремих європейських державах, європейському континенті в цілому та загальноцивілізаційному значенні з точки зору формування громадянського суспільства та соціальної правової державності, процесів демократизації глобалізації та європейської міждержавної інтеграції. Особливістю реального народоправства як відкритої та самостійної системи, яка породжена громадянським суспільством та пов'язана з його політичною системою мережею безкінечних прямих та зворотних зв'язків, є циклічно-хвильовий характер її існування та розвитку. У силу цього, еволюція політичного права – це тривалий, розтягнутий у часі та просторі процес, який складається із сукупності історичних етапів, критеріями виділення яких як правило є різкі, переломні моменти у розвитку суспільства і держави, демократії та владних інститутів, які були викликані сукупністю загальноцивілізаційних, державних та регіональних, внутрішніх та зовнішніх, політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших тенденцій і процесів, які детермінують соціально-політичний розвиток суспільства та держави;

– **онтологічної**, що концептуалізує феномен політичного права як особливу політико-правову форму існування суспільно-політичної свідомості та механізму втілення у буття людини ідеалів правовладдя (верховенства права), громадянськості, демократії та ідей високого авторитету людської особистості, поваги до її гідності, прав та свобод, а саме – політичної свідомості, побудованої на свідомій переконаності у необхідності, корисності, функціонально-телеологічній цінності інститутів демократії, публічної влади, політичних та правових норм, на основі яких вони визнаються або встановлюються державою та моделюють можливості досягнення соціальної та політичної справедливості, захисту інтересів людини, суспільства та держави за допомогою дій та кроків влади, заснованих не лише на нормах природного права та правового закону, а і політичного права. Адже найголовнішою передумовою зрушень у справі демократизації суспільства та держави має бути формування специфічних політико-правових установок та політичного мислення суспільства, розвиток масової політичної культури, витребуваність у народі демократичних принципів;

– **вітальної**, яка фіксує такі детермінанти та телеологічні орієнтири існування та функціонування влади і демократії, які мають життєутворююче, у тому числі й політичне, значення. Саме політична система суспільства та її інститути, громадянське суспільство в цілому оптимально фіксують у собі як різноманітні проблеми людської життєдіяльності, так і політичні, економічні, духовно-моральні цінності та соціальні досягнення людства у будь-якій галузі суспільного розвитку;

– **цивілізаційної**: осмислення як історичного, так і сучасного досвіду феномену політичного права через призму цивілізаційного підходу дозволяє зрозуміти перспективи розвитку його форм у віддаленому майбутньому. Цивілізаційний підхід дозволяє зрозуміти сенс національного політичного досвіду організації та проведення виборчих кампаній, створення парламентських коаліцій, діяльності опозиції, функціонування реальних політичних партій та реалізації демократичних ініціатив, порівняти його з відповідним політичним досвідом на Заході, де людська гідність, верховенство права та демократія є стійкою цивілізаційною традицією. Зокрема, розкривається процес формування парадигмальної конструкції політичного права як теоретичного відображення соціально-політичної стратегії та практики розвитку суспільства та держави. Адже політичне право – це, насамперед, сутнісний потенціал політичних ідей та практики державо- і правотворення. У цьому сенсі, політичне право та правова політологія є свого роду метатеорією, в якій акумулюються різні моделі політико-правового життя, варіанти політико-правового розвитку та політичної і правової поведінки, громадівські та державницькі форми владарювання, особливості соціально-політичної організації. У силу цього, політичне право має кілька сутнісних сторін. По-перше, воно виступає як соціально-ідеологічна конструкція, яка відображає домінуючу цивілізаційну традицію політичного устрою суспільства та держави. По-друге, йдеться про сукупність науково-теоретичних поглядів на політико-правовий розвиток суспільства та держави в даному регіонально-державному, політичному або історичному контексті. По-третє, політичне право пояснюється як ретроспективний або перспективний стан ситуаційно-динамічної моделі суспільства та держави (стан політичного життя).

– **праксеологічної**, яка дає знання про політичне право не лише як норми, а, насамперед, як практику організації та функціонування політичної влади та реалізації прав людини, яка склалася під впливом загальноновизнаних ідей та принципів верховенства права, демократії. У даний час найбільш актуальним завданням політичної влади стає не тільки реалізація нею своїх цілей, завдань, функцій та повноважень, а й утворення та послідовна реалізація різноманітних організаційно-правових форм, способів, засобів, напрямів безпосередньої публічно-самоврядної діяльності, які б сприяли якомога більш повному включенню населення у процес вирішення проблем їх життя, стимулюванню інтересу та ініціативи до самоорганізації. Саме ця обставина формує як практичне значення ефективної, побудованої на європейських стандартах правовладдя та демократії, організації та діяльності політичної влади, так і науково-дослідницький інтерес до проблематики правової політології та політичного права, враховуючи колосальний соціальний запит на методологічно осмислену інформацію, яка б висвітлювала багатогранні аспекти політичної діяльності;

– **функціональної**, яка передбачає відображення ролі і значення політики як динамічної системи та цілеспрямованої діяльності, через яку, власне кажучи, виражається сутність політичної влади та практична підвалина демократії. Йдеться як про діяльність окремих елементів, які складають політичну систему, так і цілеспрямовану діяльність всієї соціально-політичної системи суспільства та демократичної державності у цілому,

яка зводиться до вирішення важливіших завдань та досягнення глобальних цілей, які виникають у даний історичний період перед суспільством та державою у цілому. Це дозволяє більш глибоко осмислити тривалий історичний процес виникнення, розвитку, зміни, організації, модернізації різних моделей, типів, видів політичних систем та форм здійснення політичної влади, процес формування та еволюції демократії як іманентної ознаки соціально-правової державності;

– **організаційної**, що дає інформацію про інституціональні особливості сучасного політичного права у контексті виникнення, формування та розвитку та системні якості суб'єктів та організаційних структур політичної влади. Адже, незважаючи на своє правове закріплення з позиції суб'єктного складу, за своєю сутністю система політичної влади є цілісною природною системою, що самоорганізується, диференціюється, розвивається, набуває нових системних та функціональних якостей тощо. Її формування тісно пов'язане не тільки з демократичною організацією публічної влади й управління, але і з вибором вектору розвитку громадянського суспільства в Україні, а отже і з визначенням пріоритетних форм соціально-політичного буття.

Багатогранні прояви політичної влади, розвиток соціальних, психологічних, моральних цінностей, норм та інститутів усередині суспільства – це ті дані, які держава при всьому бажанні не може утворити у повному обсязі. Вона лише визнає, створює (у тому числі й організаційні) умови для перспективного розвитку політичної організації, політичної культури, політичного життя в цілому. Розуміння того, що суспільство є самоорганізованою системою, політичне життя якої так чи інакше «самоналагодується», як правило, не лише за активної участі держави: самоорганізація має прояв опосередковано, через політичну культуру, політичну поведінку індивідів, груп, спільностей, йдеться про сучасне політичне життя, античне чи середньовічне, відкриває нові шляхи вивчення феномену правової політології та політичного права, а, у подальшому, – шляхи оптимізації процесів інституціоналізації політичної влади. Предметом уваги при цьому виступають не лише розрізнені фрагменти політичної реальності (актори політичної влади, люди, територія, політичні рішення, нормативні акти тощо), а, скоріше, сфери взаємодії, взаємовпливу та взаємопроникнення цих та інших політичних та правових інститутів, феноменів та явищ, процеси функціонування політичної влади як цілісної системи;

– **комунікативної**, що дозволяє розглядати політичне право як політико-правовий інструмент реалізації одного з головних завдань сучасності – поєднання в єдине ціле інтересів держави, суспільства та особи, оскільки головний сенс та сутність мистецтва політики полягає у гармонізації прав людини з інтересами держави та суспільства, поєднанні раціональних, інтелектуальних та інтуїтивних (підсвідомих) чинників та почуттів людини. При цьому, мистецтво політичної боротьби, політичного компромісу, політичної роботи з людьми та прийняття рішень, як і мистецтво здійснення всіх інших форм політичної діяльності, ніколи не повинно домінувати над теоретико-раціональними засадами політики.

У зв'язку з цим, варто відзначити й те, що серед багатьох турбот сучасного суспільства одна з найгостріших проблем – проблема відчуження людей, ксенофобія, патологічний егоцентризм та індивідуалізм. У поєднанні з гострими кризовими явищами в економічному та політичному житті ця проблема спричиняє існування цілої низки песимістичних поглядів на долю людства взагалі, свідченням чого є офіційно визнана ООН «стратегія виживання». Людська цивілізація протягом своєї історії нагромадила цінний досвід подолання ворожнечі і взаємоненависті, досвід, який акумулювався в такій соціальній та духовній цінності, як людська солідарність. Головним засобом забезпечення солідарності стає культура людських взаємин, цивілізований спосіб спілкування, або так звана «комунікативна культура» [6, с. 1]. В змістовно-термінологічному сенсі поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» (взаємини), «людські стосунки», «взаємообумовленість», «взаємовплив» тощо, зміст яких оптимально характеризує процеси політичної діяльності та самоорганізації людей.

Культура комунікацій, що базується на принципах пріоритету соціальних, тобто суспільно-значимих інтересів, діалогічних, рівноправних стосунках, синтезі індивідуальних свобод та спільної відповідальності, перетворюється на рубежі ХХ та ХХІ століть на одну з домінант суспільно-політичного життя, на загальнолюдську норму мислення та поведінки, на «світову етику». У цьому аспекті необхідно усвідомлювати, що перспективи модернізації соціально-економічної, політичної, правової, духовно-культурної та інших систем українського суспільства у даний час визначаються не тільки об'єктивними закономірностями інноваційного розвитку держав в умовах глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, процесами зближення правових систем сучасності, а й необхідністю врахування та гармонізації у процесі формування вітчизняного конституціоналізму різноманітних політико-правових факторів та різноманітних особистісних та колективних, місцевих, регіональних і державних політичних та тісно пов'язаних із ними інтересів, розмаїття історичних, національно-культурних та інших особливостей політичного розвитку суспільства і держави;

– **конститутивної**: політичне право виступає не тільки як політико-правовий вимір політичної влади та політичної системи суспільства в цілому, а є їх нормативною формою концептуалізації (доктринально-догматичний аспект), системоутворюючою детермінантою політико-правового конституювання та інституціоналізації (праксеологічно-інституціональний аспект) та перспективного розвитку інноваційних технологій у політико-правовій науці (навчально-педагогічний аспект). Політологізація конституційного життя та права, передусім маючи вихід на різні рівні організації та функціонування соціуму, торкається усіх процесів трансформації та модифікації політичної влади в умовах демократизації держави та суспільства. У цьому аспекті, політичне право, акумулюючи усі ідейні установки, системні якості, ознаки та атрибути політичної та юридичної теорії та практики, поступово стає концептуальним та інституціональним базисом політичної влади не лише на локальному (муніципалізм) та загальнонаціональному (загальнодержавному) рівнях (парламентаризм, президенціалізм), а й у глобальному вимірі (глобальне громадянське суспільство, глобальний конституціоналізм). Саме такий вимір публічної політики, як продукт професійної політичної діяльності та громадянської активності самого населення, автоматично програмує

демократичний політичний режим у державі та суспільстві. Тільки у тій країні, в якій визнається, існує, практикується та усебічно гарантується верховенство права, поділ влади, місцеве самоврядування та основоположні цінності демократії (гідність, свобода, соціальність, громадянськість та ін.), як правило, може сформуватися алгоритм, згідно якого законодавча влада обирається демократично, а виконавча влада їй підконтрольна та відповідальна, функціонує реальне місцеве самоврядування та наявне вертикальне ранжирування політичної влади – люди обирають та контролюють як тих, хто приймає національні закони, за якими вони будуть жити, так і тих, хто ці закони здійснює на місцях;

– **суб'єктної**, яка виходить з того, що незважаючи на полісуб'єктність політичної влади формоутворюючою основою політично-владних відносин є народ. Саме підхід до розуміння народу як до основи та структуроутворюючого елементу політичної системи суспільства, а не як до її віртуального компонента, дозволяє відродити розуміння народоправство у буквальному смислі слова.

Найважливіші суспільно-політичні характеристики народу як первинного суб'єкта політичної влади мають прояв у тому, що вони формують уявлення кожної людини – громадянина держави про особливості ментальності суспільства та держави, демократичні інститути політичної влади та механізм її здійснення. Усі публічно-владні інститути політичної системи суспільства сягають своїми коріннями в сутнісні природно-правові ознаки народу та його складових (громад) як первинної суб'єктної основи громадянського суспільства та суверенної державності. Стан соціально-правової держави, ефективної державності, цивілізованого громадянського суспільства та демократії залежить від рівня розвиненості та самоорганізованості громадян усіх національностей, які у системній єдності утворюють народ як дієвий суб'єкт політичних та правових відносин, якості та форми функціонування усіх політичних інститутів (держава, її органи та посадові особи, політичні партії та рухи, політична опозиція, місцеве самоврядування тощо);

– **об'єктної**: основними об'єктами політичної влади виступають питання політичного значення, тобто питання (справи), які впливають з інтересів людини та її асоціацій (громад), народу, держави, громадянського суспільства. Означений аспект підтверджує, що ефективна модель політичних взаємовідносин у суспільстві та державі між народом, органами державної влади та місцевого самоврядування в контексті розуміння об'єктної основи політичної влади може бути побудована лише за умовою чіткого розподілу функцій: права народу є суверенними та невідчужуваними, органи державної влади вирішують питання державного значення, населення та громадські інститути вирішують питання громадського характеру тощо.

У цьому аспекті слід мати на увазі й те, що одним з визначальних критеріїв ефективності політичного права та державної політики у сфері розвитку різних сфер суспільно-політичного життя має стати визнання та чітке визначення предметності відання різних акторів політичної влади не тільки щодо поточних, повсякденних інтересів народу, територіальних громад, держави, але й, насамперед, щодо зростання людського потенціалу (інформаційних, освітніх, духовно-культурних активів суспільства, які сприяють особистісному розвитку людини, засвоєнню привабливих інтелектуальних, комунікативних, психологічних компетенцій, які забезпечують людині «впевнену зустріч з майбутнім»), а також щодо всебічного розвитку громадського та політичного виміру життя людини.

Звернемо увагу й на те, що фундаментальні принципи та установки правової політології та політичного права – як у західній, так і вітчизняній традиції політичної свідомості та праворозуміння – доволі тісно пов'язані з уявленнями про природні, невідчужувані права людини у рамках різних традиційних інститутів, які розглядаються так само як природні. Такими, зокрема, є інститути сім'ї, інститути релігійної, етнонаціональної й етнокультурної солідарності тощо, які мають колосальне значення у процесах становлення та розвитку демократичних суспільств і держави, у тому числі й в аспекті формування об'єктного складу політичної влади та, телеологічної домінантності існування та функціонування політичного права;

– **дефінітивної (категоріальної)**, що базується на припущенні здатності політичного права як понятійного елемента виокремити систему категорій сучасної правової політології («політична влада», «політичний лад», «політичний процес», «політико-правові конструкції», «політико-правовий режим», «політико-правова доктрина», «політико-правова традиція», «політико-правова культура», «політико-правова свідомість», «політико-правова установка», «політико-правовий конфлікт», «політико-правовий консенсус» тощо).

Ідея поєднання у предметі політичної науки такої системи категорій має знайти вираження у її системі, функціях, методології політичного права тощо. Ідея, яка закладена у цих та інших політико-правових категоріях, складає сутність предмету наукового знання про політичне право, проявляється у змісті об'єктів, які вивчаються цією сферою політичного знання, відображається у відповідних поняттях та інших теоретичних конструкціях. Ідея політичної влади та політичної свободи, будучи фундаментальною проблемою сучасної політичної науки, виступає у ролі свого роду філософії та ідеології політичного права.

На наше переконання, тільки у своїй єдності означені та інші аспекти у розумінні сутності політичного права (у тому числі у контексті ідей та цінностей політичної науки, її змістовних та системно-структурних характеристик, серед яких демократія, політична свобода, політична влада, політична відповідальність, політична свідомість, політичний порядок, політична психологія, політичне прогнозування, політичний компроміс тощо) дозволяють говорити про існування даного феномену не лише як привабливої концептуальної моделі, а й об'єктивної реальності, яка має аксіологічні, гносеологічні, онтологічні, цивілізаційні, інституціональні, конститутивні, нормативні, функціонально-телеологічні, історичні, національні та ментальні параметри, які еволюційним шляхом склалися під впливом відповідних політичних ідей та принципів, а також реальної практичної політичної діяльності.

Такий симбіоз сутнісних, змістовних, системно-структурних та функціонально-телеологічних характеристик політичного права дозволяє, по-перше, зрозуміти зміст багатьох сучасних політичних концепцій та доктрин, в основі яких гідність людини, верховенство права, суверенітет народу, демократія, парламентаризм, суспільна

солідарність, самоорганізація тощо. Тому, тільки за умови їх концептуальної, інституціональної та функціональної інсталяції у механізм демократичної політичної системи суспільства, політичне право стає оптимальною та, по суті, універсальною основою для вирішення різних політичних питань, у тому числі та, у першу чергу, прав людини, що свідчить про колосальний гуманістичний потенціал інститутів політичної влади.

По-друге, політичне право не має протиставлятися або ототожнюватися виключно з конституційним або адміністративним правом. Політичне право є багатовимірним соціально-політичним феноменом: це і політична ідея, і політична теорія, і науковий напрям у політичній науці, і глобальна політична практика, і державно-організована форма існування суспільства, і нормативне утворення тощо.

По-третє, політичне право – це метатеоретичне наукове явище, предтечею якого є багаточисельні спроби теоретичного осмислення досвіду розвитку політичної влади в різних країнах. Саме тому вкрай важливим є узагальнення різнопланових досліджень політичних систем, так само як і акумулювання різних наукових традицій в рамках сучасної політичної та юридичної науки.

Бібліографічний список

1. Джунь В. В. Соціологія конституційного права: монографія. Київ: Ін Юре, 2015. Кн. 1: Теоретико-методологічні основи. 384 с.
2. Кресіна І. Становлення школи правової політології. *Право України*. 2014. № 5. С. 224–235.
3. Кресіна І. О. До питання про предмет правової політології. *Правова держава: Щорічник наук. праць*. 2005. Вип. 16. С. 517–525.
4. Кресіна І. О., Сотник А. Л. Правова політологія: проблеми наукової інституціоналізації. *Правова держава: Щоріч. наук. праць*. 2014. Вип. 25. С. 291–309.
5. Речицкий В. Политический предмет конституции. Киев: Дух і літера, 2012. 726 с.
6. Сарновська С. О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 2000. 18 с.
7. Сотник А. Л. Правова політологія: передумови становлення та особливості процесу інституціоналізації. *Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 58. С. 676–682.
8. Шаповал В. Феномен конституційного права: монографія. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.

References:

1. Dzhun V. V. Sotsiologhiia konstytutsiinoho prava: monohrafiia. Kyiv: In Yure, 2015. Kn. 1: Teoretyko-metodolohichni osnovy. 384 s.
2. Kresina I. Stanovlennia shkoly pravovoi politolohii. Pravo Ukrainy. 2014. № 5. S. 224–235.
3. Kresina I. O. Do pytannia pro predmet pravovoi politolohii. Pravova derzhava: Shchorichnyk nauk. prats. 2005. Vyp. 16. S. 517–525.
4. Kresina I. O., Sotnyk A. L. Pravova politolohiia: problemy naukovoi instytutsionalizatsii. Pravova derzhava: Shchorich. nauk. prats. 2014. Vyp. 25. S. 291–309.
5. Rechytskyi V. Polytycheskyi predmet konstytutsyy. Kyev: Dukh i litera, 2012. 726 s.
6. Sarnovska S. O. Suchasna sotsialna komunikatyvna kultura (filosofsko-metodolohichniy analiz) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. fil. nauk : spets. 09.00.03 «Sotsialna filofosfiia ta filofosfiia istorii». Kyiv, 2000. 18 s.
7. Sotnyk A. L. Pravova politolohiia: peredumovy stanovlennia ta osoblyvosti protsesu instytutsionalizatsii. Derzhava i pravo. Ser. Yurydychni i politychni nauky: zb. nauk. prats. 2012. Vyp. 58. S. 676–682.
8. Shapoval V. Fenomen konstytutsiinoho prava: monohrafiia. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2017. 423 s.

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.2

УДК 342.34

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9864-9056>

Пухтинський М. О., к. ю. н., доцент, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Стаття присвячена висвітленню проблем сучасного стану та перспектив трансформації конституційно-правового регулювання врядування в Україні, яке розглядається як процес системної взаємодії активних учасників (стейкхолдерів) публічної влади та публічного управління.

Висловлюються пропозиції про необхідність інноваційних підходів до трансформації публічної влади, виходячи з нової парадигми владарювання в Україні – парадигми належного врядування. Запропонована авторська позиція щодо оновлення публічної влади, врядування у різних сферах модернізації Конституції України.

©Пухтинський М. О., 2019

Дана характеристика інновацій конституційно-правового регулювання, яка пов'язана з ініціативами Президента України і Парламенту України.

Робиться висновок про те, що сучасний стан конституційно-правового регулювання врядування в Україні характеризується наявністю чималих проблем щодо ефективного функціонування інститутів конституційного права, системного оновлення Основного Закону. Це диктує необхідність визначення перспектив подальшої трансформації зазначеного регулювання та його прискорення.

При цьому слід дотримуватись основоположних засад конституціоналізму, принципів та конституційних процедур.

Реалізація конституційного, політико-правового оновлення публічної влади, врядування в Україні має передбачати комплексну трансформацію системи владарювання в доктринальному і прикладному аспектах. Доцільно також визначитись із концепцією системного оновлення, модернізації Конституції України, без якої спроби реформування Основного Закону стають проблематичними. У прикладному вимірі доцільно запровадити систему громадського моніторингу та контролю за функціонуванням публічної влади щодо її модернізації з використанням традиційних і новітніх електронних форм безпосередньої демократії.

Ключові слова: конституція, конституційне регулювання, публічна влада, належне врядування, організація та діяльність Парламенту, законодавство щодо статусу Президента України, інновації у сфері виконавчої влади, реформування адміністративно-територіального устрою України, трансформація місцевого самоврядування.

Pukhtynskyi M.O. Status and prospects of transformation of constitutional and legal regulation of governance in Ukraine.

The article deals with the problems of the current state and prospects of transformation of constitutional and legal regulation of governance in Ukraine, which is considered as a process of systematic interaction of active participants (stakeholders) of public power and public administration.

Suggestions are made about the need for innovative approaches to the transformation of public power, based on the new paradigm of governance in Ukraine – the paradigm of good governance. The author's position on the renewal of public power, governance in various spheres of modernization of the Constitution of Ukraine is offered.

The characteristic of innovations of the constitutional legal regulation which is connected with the initiatives of the President of Ukraine and the Parliament of Ukraine is given.

It is concluded that the current state of constitutional regulation of governance in Ukraine is characterized by the presence of considerable problems regarding the effective functioning of constitutional law institutions, systematic updating of the Basic Law. This dictates the need to determine the prospects for further transformation of the said regulation and its acceleration.

The fundamental principles of constitutionalism, principles and constitutional procedures must be adhered to.

The implementation of the constitutional, political and legal renewal of public power and governance in Ukraine should envisage a comprehensive transformation of the system of government in doctrinal and applied aspects. It is also expedient to define the concept of systematic renewal, modernization of the Constitution of Ukraine, without which attempts to reform the Basic Law become problematic. In an applied dimension, it is advisable to introduce a system of public monitoring and control over the functioning of public authority to modernize it using traditional and advanced electronic forms of direct democracy.

Keywords: constitution, constitutional regulation, public authority, good governance, organization and activity of Parliament, legislation on the status of President of Ukraine, innovations in the sphere of executive power, reforming the administrative and territorial structure of Ukraine, transformation of local self-government.

Постановка проблеми.

Результати президентських та парламентських виборів в Україні показали, що суспільство гостро потребує нової парадигми владарювання. Накопичена за роки становлення української державності зневіра щодо інститутів публічної влади призвела до сучасної електоральної революції та формування нової владної команди, перед якою постали серйозні і парадоксальні виклики зміни існуючої системи врядування країною. Цим зумовлена актуальність постановки питання про дослідження сучасного стану і перспектив трансформації врядування в Україні.

Проблемам трансформації, оновлення конституційно-правових засад владарювання в Україні присвячено чимало ґрунтовних наукових розвідок в особі визнаних вчених: В. Б. Авер'янова, М. О. Баймуратова, Ю. Г. Барабаша, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, Б. В. Калиновського, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, О. Л. Копиленка, В. В. Кравченка, А. Р. Крусян, О. В. Марцеляка, М. П. Орзіха, Н. М. Пархоменко, В. Ф. Погорілка, А. О. Селіванова, С. Г. Серьогіної, О. В. Скрипнюка, М. І. Ставнійчук, Ю. М. Тодики, В. Л. Федоренка, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученко, Л. П. Юзькова, О. І. Ющика, інших авторів та роботи, в яких вони брали участь[1-11].

Метою дослідження є інвентаризація сучасних проблем конституційно-правового регулювання процесів врядування в Україні та окреслення пріоритетів трансформації конституційно-правового регулювання врядування в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Не зважаючи на реформацію останніх років у сферах боротьби із корупцією, проведення люстрації державного апарату, здійснення трансформацій щодо децентралізації публічної влади, процесу об'єднання територіальних громад та їх законодавчого забезпечення, проведення реформування освіти, охорони здоров'я тощо, – політична система України, система публічної влади, соціальна складова суспільства залишаються розбалансованими, не відповідають головному конституційному принципу про демократичну, соціальну, правову державу.

До цього часу оновлення Конституції, конституційного регулювання суспільних відносин не носить концептуально-системного характеру, зокрема, щодо:

засад конституційного ладу, в яких не відображені основи партисипативної демократії (демократії участі), громадянського суспільства, єдності, цілісності, взаємодії гілок публічної влади на принципах належного врядування;

реальних конституційних гарантій реалізації конституційних прав, свобод людини і громадянина, визначення засад конституційно-правової відповідальності;

цілісного механізму стримувань і противаг в системі розподілу державної влади, що призводить до перманентного дрейфу форм державного правління від парламентарно-президентської до президентсько-парламентарної, президентської;

вдосконалення конституційних основ парламентської демократії, визначення конституційного статусу, основ демократичного та ефективного функціонування, структуризації її головного інституту – Парламенту;

трансформації конституційно-правового статусу глави держави в умовах парламентарно-президентської (де-юре) форми правління стосовно визначення його державно-арбітражних функцій;

зміцнення конституційних основ виконавчої влади у регіональному аспекті її реалізації в особі нових інституцій урядників (префектів), переміщення тягаря розробки та подання до Парламенту законопроектів до Уряду та контрасигнації у ньому законопроектів, підготовлених народними депутатами України, Президентом України;

визначення засад адміністративно-територіального устрою України через розведення категорій адміністративно-територіальна одиниця та населений пункт, уточнення конституційного статусу Автономної Республіки Крим (зокрема, можливості конституційного визначення національно-територіальної автономії кримськотатарського народу), а також міст Києва і Севастополя;

конституційного і подальшого правового оформлення процесу децентралізації публічної влади та трансформації місцевого самоврядування на засадах повсюдності, субсидіарності, первісності територіальної громади у системі місцевого самоврядування, захисту муніципальних прав жителів населених пунктів; встановлення місцевого самоврядування у столиці України відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування;

вдосконалення і конституційного визначення основ реформування судової влади.

Подальше дієве державотворення, подолання кризових явищ в суспільстві, розбудова демократичної системи владарювання потребують нагального визначення перспектив конституційного, політико-правового оновлення публічної влади, публічного управління, врядування в Україні, що знаходить відображення в Програмі Президента України. У цьому ж контексті нещодавно робочою групою експертів громадянського суспільства був підготовлений проект ключових пріоритетів проведення реформ в Україні «Принципи Торонто» [12].

Результатом цих розвідок може стати розробка та обговорення в процесі загальнонаціональної дискусії в різних форматах її проведення – *Концептуальних засад формування та конституційно-правового, політичного оновлення врядування в Україні*.

Дослідження зазначених перспектив пов'язано з новою парадигмою владарювання в Україні – парадигмою належного врядування. Така парадигма дозволяє використати постулати антропоцентричної філософії пріоритету прав і свобод людини та поєднати і реалізувати інтереси суб'єктів публічної влади: законодавчої, виконавчої, місцевого самоврядування; інституцій громадянського суспільства; бізнес-асоціацій, середовища і, таким чином, гармонізувати процеси суспільного розвитку. При цьому, належне врядування (англ.: good governance) – розуміється як загальноновизнана система цінностей щодо публічного владарювання та управління, процес системної взаємодії активних учасників (стейкхолдерів) публічної влади та публічного управління. Ними є участь, орієнтація на консенсус, відповідальність (підзвітність), прозорість, належне реагування, ефективність та результативність, рівність та врахування інтересів і відповідність принципу верховенства права. У 2008, 2011 роках Венеціанська комісія «За демократію через право» проводила дослідження щодо визначення та застосування понять «належне врядування» та «належне управління». Результатом цього дослідження став аналітичний звіт «Про поняття належного врядування та належного управління», який був розглянутий на 86-му пленарному засіданні комісії (Венеція, 25-26 березня 2011 року) та оформлений як документ комісії 8 квітня 2011 року [13]. 12 Принципів належного врядування закріплені в Стратегії інновацій та належного врядування на місцевому рівні, схваленій рішенням Комітету міністрів Ради Європи у Валенсії (Іспанія). Вони охоплюють такі питання, як етична поведінка, верховенство права, ефективність та результативність, прозорість, надійне фінансове управління та підзвітність [14].

Першочерговим у перспективах трансформації конституційно-правового регулювання врядування є системне оновлення, модернізація Конституції України. Фрагментарні спроби реформування Основного Закону (щодо судової влади, децентралізації публічної влади) не були продуктивними, оскільки не забезпечували комплексної трансформації Конституції відповідно до загальних принципів конституціоналізму. Доцільно

використати позитивний досвід напрацювань *Конституційної асамблеї* стосовно проекту концепції внесення змін до Конституції. Принципові положення відносно: зміцнення основ безпосереднього народовладдя (впровадження категорій, інститутів врядування громадянського суспільства); визначення справжніх гарантій реалізації конституційних прав і свобод громадян та конституційно-правової відповідальності представників публічної влади; організації діяльності Парламенту; конституційного арбітражу Президента; забезпечення дієвої відповідальності Уряду за соціально-економічний розвиток; уточнення принципів та елементів адміністративно-територіального устрою, статусу Автономної Республіки Крим; засад децентралізації публічної влади на територіальному рівні її організації, тощо після підготовки оновленої редакції Конституції України і прийняття Закону «Про Всеукраїнський референдум» можна було б винести на референдум для прийняття рішення щодо укладання Нового суспільного договору. Наразі спостерігаються проблематично інноваційні підходи до розробки проекту нової редакції Конституції [15].

Практика внесення точкових змін до Конституції продовжується. Верховна Рада розглянула проект та ухвалила Закон «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» [17]. Президентом України внесено до Верховної Ради України, розглянуто Парламентом та направлено до Конституційного Суду України сім законопроектів щодо внесення окремих змін до Конституції України [16-23]. При цьому, незрозуміла роль утвореної Президентом України Комісії з питань правової реформи та діючої в її складі робочої групи з питань підготовки пропозицій щодо внесення змін до Конституції України [24]. Хто і в який спосіб готує зміни до Конституції, як вони обговорюються перед внесенням до Парламенту, чи залучаються до розробки і обговорення фахові експерти конституціоналісти, інституції громадянського суспільства? Зміст представлених документів свідчить про їх сумнівну якість та не прояснює відповідь на поставлене запитання. Проте головним є те, що процес оновлення Конституції не носить системно-концептуального характеру. Складається враження: формування конституційного порядку денного йде за принципом: «De minimis non curat lex – закон не турбується про дрібниці», проте, як відомо: «Dura lex sed lex – закон жорстокий, але він закон».

Першою подачею, якою 20 років мучили плебс, стала ліквідація недоторканності народних депутатів. Вона пройшла «на ура» рекордними 373-ма голосами. Представники опозиції та деякі інші фігуранти, скоріше за все, будуть оскаржувати це рішення за нібито порушення процедури його розгляду у Конституційному Суді.

Далі були представлені зміни до Конституції: щодо скасування адвокатської монополії; щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань; щодо законодавчої ініціативи народу; щодо уповноважених Верховної Ради України; щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи; щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України; щодо консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів Верховної Ради України. Показовим є те, що у всіх пояснювальних записках до зазначених змін приводиться ідентична формула: «Прийняття і затвердження законопроекту в поданій редакції забезпечать системність, повноту, чіткість і несуперечливість конституційного регулювання суспільних відносин», хоча як раз системність, повноту, чіткість і несуперечливість конституційного регулювання суспільних відносин ці зміни аж ніяк не забезпечують. Серед винесених на розгляд – питання надання професійної правничої допомоги, статусу глави держави, демократизації, інституційних складових парламенту, визначення виборчої системи та особливостей статусу народних депутатів. Чому саме ці, а не інші питання конституційного регулювання стали предметом першочергового розгляду? Тому, що вони є нагальними, від їх вирішення залежить оця системність, повнота, чіткість і несуперечливість конституційного регулювання суспільних відносин? Взагалі, при обговоренні цих новацій у Верховній Раді зацікавленою стороною підкреслювалось, що направлення до Конституційного Суду – перша стадія дискусії, яка буде продовжена після отримання його висновку – твердження для несвідомої частини депутатського корпусу, оскільки відповідно до Конституції і Закону Конституційний Суд не вдається у своєму висновку до змістовного аналізу представлених пропозицій, а має, передусім, відповісти на питання, чи не потребує прийняття законопроекту викликаного системною єдністю норм Конституції України одночасного внесення змін до розділів Конституції України, зазначених у статті 156 Конституції України; чи відповідає законопроект вимогам частини другої статті 156, вимогам статей 157 та 158 Конституції України, чи відсутні у законопроекті положення (або подібні до них), які в раніше наданих висновках та прийнятих рішеннях Конституційного Суду України визнавалися такими, що скасовують чи обмежують права та свободи людини і громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Іншими словами, ніякого продовження дискусії навколо запропонованих змін і не передбачалося. Рішення вже прийнято. Тепер залишається знайти 300 голосів, що з огляду на моно більшість і рішення по депутатах буде зробити не складно.

Ще одне питання. Чи є показником продуктивності діяльність парламенту у позаробочий, навіть нічний час? Зараз це подається як досягнення ефективності. Зарубіжна практика свідчить: робота державних органів, органів публічної влади обмежена рамками визначеного робочого часу. Ніхто не буде займатися вашими справами за хвилину після його закінчення. Більш того, діяльність органу, яка не вкладається у визначені межі вважається ознакою безпорадності, не ефективного менеджменту.

Які ж зміни передбачені? Звернімося до окремих із них.

Скасування адвокатської монополії. Після її встановлення у 2016 році адвокатські послуги значно зросли, що призвело до неможливості їх використання малозабезпеченими верствами населення. Тому здається логічною скасування адвокатської монополії. Хоча можна погодитись і з думкою фахівців: «цю модель можна удосконалити,

не обов'язково одразу скасовувати. Зрештою, коли люди зіткнуться в судах із юристами, які надаватимуть неякісні послуги, але братимуть за це високі гонорари, рано чи пізно знову стане питання про повернення до більш ефективної моделі»[25].

Закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань. Здається, це найбільш одіозне положення щодо змін серед інших. Воно вже піддавалося критиці в юридичному і політологічному середовищі. Йдеться про суттєве розширення повноважень Президента стосовно утворення незалежних регуляторних органів, які в умовах парламентарно-президентської форми правління за чинною Конституцією мають належити виконавчій владі. Подальший дрейф у бік президентської республіки лише підтверджує моно більшість партії влади. Чи не простіше поставити питання щодо доцільності президентської форми правління та внести відповідні зміни до Конституції.

Законодавча ініціатива народу. До цього часу народна ініціатива у Конституції передбачена лише щодо проведення всеукраїнського референдуму за відповідною процедурою: «Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третиinah областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області» (частина друга статті 72 Конституції України). Якщо і збільшувати число суб'єктів законодавчої ініціативи стосовно народу, то за логікою конституційного регулювання (стаття 72) доцільно було б встановити і процедуру реалізації права законодавчої ініціативи народу.

Розширення інституту уповноважених Верховної Ради України. Закріплення розширення інституту омбудсменів на рівні Основного Закону в принципі можливо, але натикається на критику щодо можливих спроб встановлення категорії «смотрящих» з боку парламенту. Питання відносно уповноважених можна вирішувати у звичайному законодавчому порядку.

Зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи. Зменшення складу парламенту до 300 депутатів приваблює ідея з точки зору скорочення витрат на депутатський корпус і вона очікувана з огляду на край низький рейтинг діяльності Верховної Ради. Незрозуміло, чому встановлена цифра 300. Які критерії при цьому використовувались. Якщо загальне зменшення кількості населення, виборців в Україні, то достеменно не відома ця кількість. Можливо спочатку слід провести офіційний перепис населення і на його основі визначити та обговорити формулу представництва в парламенті.

Щодо визначення виду виборчої системи, то, здається, це взагалі не припис Конституції, а відповідного законодавства, з урахуванням того, що сама виборча система може змінюватись навіть в рамках лише пропорційної, не кажучи вже про мажоритарну.

Додаткові підстави дострокового припинення повноважень народного депутата України. Додатковими підставами та уточненнями такого припинення відповідно до проекту стають: встановлення судом факту неособистого голосування народним депутатом України у Верховній Раді України, тобто голосування народним депутатом України замість іншого народного депутата України або надання народним депутатом України можливості проголосувати замість нього іншому народному депутату України, – з моменту набрання законної сили рішенням суду про встановлення такого факту; не входження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії або виходу народного депутата України зі складу такої фракції; відсутності його без поважних причин на третині пленарних засідань Верховної Ради України та/або засідань комітету Верховної Ради України, членом якого він є, протягом однієї чергової сесії. Після цих норм в купі з ліквідацією недоторканності залишилося ще запровадити імперативний мандат і тотальний контроль за депутатським корпусом буде забезпечений безвідносно – в більшості депутат чи в опозиції.

Утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів Верховної Ради України. В межах чинної Конституції консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи Верховної Ради України функціонують (відповідно до статей 85, 88 Основного Закону) в рамках її апарату. Так, згідно пунктів 15, 35 статті 85 Конституції до повноважень Верховної Ради України належить: прийняття Регламенту Верховної Ради України...; призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату. Відповідно до статті 88 Конституції, Голова Верховної Ради України, зокрема: організовує роботу Верховної Ради України, координує діяльність її органів; організовує роботу апарату Верховної Ради України. Отже, окреме виокремлення утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів Верховної Ради України в Конституції є зайвим. Формування подібних структур можна передбачити у новій редакції Регламенту Верховної Ради України.

Доцільно розглянути можливість визначення конституційних засад врядування, організації публічної влади, контролю за нею в Основному Законі. У цьому сенсі доречно продумати можливість кореляції відповідних норм першого розділу Конституції України, а саме статей 5, 6 і запропонувати наступну проектну редакцію.

Щодо частини 2 статті 5: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом публічної влади в Україні є народ. Народ здійснює публічну владу і врядування безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування за участю організацій громадянського суспільства»

Щодо статті 6: «Публічна влада в Україні здійснюється на засадах її єдності, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, а також рівноваги і збалансування її гілок, повсюдності місцевого самоврядування в системі адміністративно-територіального устрою України, взаємодії державної влади та місцевого самоврядування. Контроль за публічною владою народом гарантується Конституцією та визначається Законом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України».

Серед наступних перспектив трансформації конституційно-правового регулювання: оновлення конституційного та галузевого законодавства щодо інститутів публічної влади, публічного управління та врядування в Україні.

Демократизація. Запропонований президентською командою до прийняття Закон під назвою «Про народовладдя» не вписується в постулати конституційного права. Конституційний принцип народовладдя, закріплений в статті 5 Конституції України є основою конституційного ладу, політичної системи України і має бути, насамперед впроваджений в «тіло» Конституції, її інститути: безпосередньої та представницької демократії, конституційних прав і свобод людини і громадянина, законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, а також у відповідні органічні закони. Цей принцип може бути ефективно реалізований у конституційному законі «Про конституційні засади врядування в Україні», якій доцільно розробити відповідно до зазначеної нової парадигми публічної влади та публічного управління. Вказаний принцип може реалізовуватись також у законодавстві про референдуми (Всеукраїнський та місцеві); про електронну демократію, яка передбачає повну відкритість діяльності влади, автоматизацію публічних процесів онлайн; про народну законодавчу ініціативу тощо. Вибори до Парламенту та місцевих рад мають проходити за відкритими списками. При розробці та прийнятті правових актів у цій сфері доцільно мати на увазі застереження щодо вад референдної демократії, імперативного мандату. Слід також визначитися із законодавством про конституційно-правову відповідальність.

Якщо ж стверджувати тотальне торжество демократії, то слід продумати можливість закріплення в загальних засадах Конституції або у другому розділі щодо прав, свобод та обов'язків людини і громадянина права народу (або громадян) на опір гнобленню, спротив пригніченню, опір, повстання. Дивно, що цього не зробили після другого майдану. Як справедливо зазначають С. П. Погребняк, Є. А. Уварова: «Події, що відбувалися в листопаді 2013 року – лютому 2014 року в Україні, також вимагають їх переосмислення в категоріях права прав людини і, в першу чергу, в світлі реалізації права на опір гнобленню».

Ці події ще раз нагадали про важливість людської гідності і політичного самовизначення народу, прав людини у взаємозв'язку з вільним і справжнім участю в процесах управління суспільством, про стандарти легітимності публічної влади, демократії як універсальної базової цінності, а також про супутньому їм праву на повстання»[26].

Вказані автори проаналізували відповідні положення конституцій зарубіжних країн. До них, зокрема відносяться наступні.

«Основний Закон для Федеративної Республіки Германії (від 23 травня 1949 г.): Стаття 20...(4) Якщо інші засоби не можуть бути використані, все німці мають право на опір будь-кому, хто робить спробу усунути цей лад.

Конституція Греції (вступила в чинності 11 червня 1975 г.): Стаття 120...

4. Дотримання Конституції ввіряється патріотизму греків, правом і обов'язком яких є надання всіма засобами опору будь-якій спробі скасувати її насильницьким шляхом.

Конституція Литви (прийнята 25 жовтня 1992 г.): Стаття 3. Ніхто не може утискати або обмежувати суверенітет народу, присвоювати суверенну волю, яка належить всьому народові. Народ і кожен громадянин має право протидіяти будь-кому, хто насильницьким шляхом посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний лад Литовської держави.

Конституція Перу (прийнята 29 грудня 1993 г.): Стаття 46. Ніхто не зобов'язаний підкорятися узурпаторському уряду або будь-якій особі, яка займає державну посаду з порушенням Конституції і закону.

Цивільне населення має право повставати на захист конституційного ладу. Дії осіб, які узурпували державну посаду, є юридично недійсними.

Конституція Португальської Республіки (від 2 квітня 1976 г.): Стаття 21. Право на опір. Кожен користується правом чинити опір будь-якому наказу, який завдає шкоди його правам і свободам та їх гарантіями, а також застосовувати силу для відсічі будь-якої агресії, якщо неможливо звернутися до представників влади».

Реальне гарантування здійснення основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Полягає: у використанні антропоцентричної ідеології щодо гарантій реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина – повага до людської гідності повинна стати основним принципом у діяльності держави; наданні якісних соціальних послуг громадянам у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального, пенсійного забезпечення тощо. В програмних документах партії «Слуга народу» йдеться, зокрема, про: реалізацію демократичних принципів освітньої політики; впровадження страхової медицини; перехід від солідарної до накопичувальної системи пенсійного страхування; відновлення програм молодіжного іпотечного кредитування; забезпечення усіх мешканців доступом до швидкого Інтернету, сприяння розвитку цифрової грамотності населення незалежно від віку; загальнодоступність інформації про формування та використання бюджетів, проведення тендерів, закупівель, аукціонів; комп'ютеризацію публічних процесів, зокрема, голосування на виборах і референдумах [27].

У цьому відношенні антропологічно орієнтованим є також Указ Президента України «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг» щодо утвердження функціонування сервісної держави – держави для громадян і бізнесу, забезпечення належної реалізації прав фізичних та юридичних осіб у сфері надання публічних, у тому числі адміністративних, послуг, створення сучасної інфраструктури, зручних та доступних електронних сервісів для надання таких послуг, в якому дані відповідні доручення Кабінету Міністрів України, зокрема: визначення та впровадження єдиних вимог до надання публічних послуг, у тому числі ключових показників ефективності, граничного часу очікування, показників задоволеності суб'єктів звернення; поступове

переведення окремих публічних послуг в електронну форму та оприлюднення на Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади щоквартальних звітів про стан реалізації відповідних заходів з відображенням інформації про послуги, переведені в електронну форму, та послуги, порядок та умови отримання яких спрощено; упровадження дієвого механізму контролю за наданням публічних послуг, у тому числі шляхом замовлення послуги удаваним суб'єктом звернення, упровадження зручних способів отримання відгуків від фізичних та юридичних осіб щодо наданих їм публічних послуг, удосконалення процедури адміністративною оскарження рішень, дій або бездіяльності, тощо [28].

Перегляд основ організації та діяльності Парламенту. Лежить в площині відповідних конституційних змін щодо кількісного складу Парламенту, його структури, чіткого визначення організації коаліції; ревізії та оновлення Регламенту Верховної Ради; прийняття законодавства про опозицію, лобістську діяльність, легалізація її діяльності; запровадження конституційно-правової, адміністративної, дисциплінарної відповідальності народних депутатів України.

Розвиток законодавства щодо статусу Президента України. Полягає у розробці та прийнятті Закону «Про Президента України», в якому доцільно уточнення його статусу як глави держави, реалізації ним державно-арбітражних функцій і повноважень, законотворчої діяльності у вигляді внесення законодавчих пропозицій до Уряду та Парламенту, визначення правового статусу Офісу Президента України.

Інновації у сфері виконавчої влади. Оновлення Закону «Про Кабінет Міністрів України» (КМУ) щодо зміцнення виконавчої вертикалі, посилення відповідальності за розробку, виконання Програми діяльності КМУ та її звітування в Парламенті, перенесення тягаря підготовки і представлення законопроектів (професіоналізація законопроектної діяльності) до КМУ, запровадження обов'язкової контрасигнації законопроектів, підготовлених народними депутатами, Президентом України, запровадження інституту урядників-префектів та ліквідація місцевих державних адміністрацій.

Перетворення в системі центральних органів виконавчої влади розпочалися з формування складу нового Уряду. 2 вересня 2019 року було видано Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади»[29].

Як повідомила пресслужба уряду [30], він реорганізував низку міністерств та оптимізував їх роботу. Деякі перейменували, деякі об'єднали, деякі є абсолютно новими. Так, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства буде Міністерством розвитку громад та територій України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі та Міністерство аграрної політики та продовольства об'єднали у Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства; Міністерство енергетики та вугільної промисловості і Міністерство екології та природних ресурсів стали Міністерством енергетики та захисту довкілля; Міністерство інформаційної політики, Міністерство культури та Міністерство молоді та спорту стали Міністерством культури, молоді та спорту; Міністерство у справах ветеранів та Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб об'єднали у Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб; Державне агентство з питань електронного урядування стало Міністерством цифрової трансформації України.

Конституційно-правове оформлення реформування адміністративно-територіального устрою України із збереженням його унітарної форми, уточнення статусу Автономної Республіки Крим, зокрема, щодо статусу кримськотатарського народу, прийняття базового закону про засади адміністративно-територіального устрою України із визначенням елементів його системи (громади, району, регіону-області, міст із спеціальним статусом – Києва та Севастополя), скорочення числа районної ланки за рахунок об'єднання територіальних громад.

Конституційно-правове оформлення трансформації місцевого самоврядування на засадах первісності територіальної громади, децентралізації публічної влади, субсидіарності, повсюдності, амальгамації (об'єднання) територіальних громад, їх співробітництва.

Значною віхою в удосконаленні, реформуванні муніципальної публічної влади має стати нова редакція Конституції України щодо децентралізації влади відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», ухваленого в першому читанні. Особливо це стосується змін у системі виконавчої влади та місцевого самоврядування, впровадження інституту «префекта», який має виконувати контрольно-наглядові, координаційні функції, про що йдеться у новій редакції статей 118, 119, 140, 143, 144 Конституції.

Прийняття Конституції у новій редакції збалансує систему територіальної організації влади, систему місцевого врядування в цілому і потягне за собою необхідність розробки та ухвалення нового покоління законодавства про засади публічної влади в Україні. Оновлення Конституції, процес конституційно-правової модернізації пов'язані із становленням цілісної системи публічної влади, публічного управління, врядування в Україні. Зокрема, це стосується територіальної організації публічної влади. Тому нові нормотворчі пошуки мають стосуватися не лише і не стільки законодавчого закріплення інституту «префекта», скільки вироблення комплексного конституційно-правового уявлення та розробки законодавства щодо основ організації та функціонування муніципальної влади. Тут доцільно вести мову відносно підготовки проектів законів про місцеві органи виконавчої влади, про основи фінансової децентралізації, про місцеве самоврядування (нової редакції), про засади місцевого врядування.

Конституційно-правова трансформація статусу столиці України, міста Києва шляхом внесення відповідних змін до Конституції України, оновлення Закону «Про столицю України», прийняття нової редакції Статуту територіальної громади міста Києва; відновлення місцевого самоврядування в місті Києві через розподіл

повноважень між місцевим органом виконавчої влади (Урядником-префектом) та органами місцевого самоврядування (міською та районними радами, їх власними виконавчими органами).

Продовження та уточнення реформування судової влади шляхом повернення довіри й поваги до суду, запровадження інституту мирових суддів, ефективного суду присяжних, розвитку законодавства про медіацію тощо.

Висновки.

Сучасний стан конституційно-правового регулювання врядування в Україні характеризується наявністю чималих проблем щодо ефективного функціонування інститутів конституційного права, системного оновлення Основного Закону. Це диктує необхідність визначення перспектив подальшої трансформації зазначеного регулювання та його прискорення.

При цьому слід дотримуватись основоположних засад конституціоналізму, принципів та конституційних процедур.

Реалізація конституційного, політико-правового оновлення публічної влади, врядування в Україні має передбачати комплексну трансформацію системи владарювання в доктринальному і прикладному аспектах. У доктринальному вимірі доцільно розробити і на громадському рівні широко обговорити Концептуальні засади формування та конституційно-правового, політичного оновлення врядування в Україні, спираючись на постулати «належного врядування». Доцільно також визначитись із концепцією системного оновлення, модернізації Конституції України, без якої спроби реформування Основного Закону стають проблематичними. У прикладному вимірі доцільно запровадити систему громадського моніторингу та контролю за функціонуванням публічної влади щодо її модернізації з використанням традиційних і новітніх електронних форм безпосередньої демократії.

Бібліографічний список:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К.: «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 592 с.
2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Кол. Монографія / В. О. Антоненко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов та ін.; За ред.: В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 864 с.
3. Актуальні проблеми сучасного конституційного права України: збірник наукових праць / відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко та доктор юридичних наук, професор О. В. Батанов. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2014. – 458 с.
4. Довідник з практичного конституціоналізму / вступне слово Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана. – К.: Парламентське вид-во, 2015. – 328 с.
5. Досвід децентралізації у країнах Європи: зб. док. Пер. з іноз. мов / Заг. ред. В. Б. Гройсмана. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 766 с.
6. Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 286 с.
7. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т. 2 / За загальною редакцією Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 800 с.
8. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.]; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова; тех. ред. Ю. Д. Батан. – Одеса: Юридична література, 2017 – 256 с.
9. Питання правового забезпечення модернізації державного управління та місцевого самоврядування в Україні (матеріали науково-практичної конференції) / Заг. ред. Т. В. Мотренка, В. Є. Воротіна. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. – 197 с.
10. Теоретико-методологічні проблеми сучасного конституціоналізму та державного управління в Україні. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2009. – 204 с.
11. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє: Монографія / Нац. акад. держ.упр. при Президенті України; Відп. редактор І. А. Грицяк. – К.: «К.І.С.», 2009. – 240 с.
12. Проект ключових пріоритетів проведення реформ в Україні «Принципи Торонто». – URL: <https://rpr.org.ua/news/pryntsyru-toronto-pryjednatysya/> (дата звернення: 09.09.2019).
13. On the notions of «good governance» and «good administration». – European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). – Study no. 470 / 2008 CDL-AD(2011)009. – Strasbourg, 8 April 2011. – URL: www.venice.coe.int; <http://www.eods.eu/library/VC.Stocktaking.pdf> (дата звернення: 09.09.2019).
14. Стратегія інновацій та належного врядування на місцевому рівні. – URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Strategy_for_Innovation.pdf. (дата звернення 09.09.2019).
15. Т. Бабешко, Б. Беспалий, С. Дацюк, В. Нікітін, С. Сорока, І. Суліковська, Ю. Чудновський. Концептуальний проект інаваційної Конституції. – URL: <http://ffflab.com/wp-content/uploads/2019/08/konstitocija.pdf> (дата звернення: 09.09.2019).
16. Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66337 (дата звернення: 09.09.2019).
17. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242 (дата звернення: 09.09.2019).
18. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро

України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань)». – URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/66250> (дата звернення: 09.09.2019).

19. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66254 (дата звернення: 09.09.2019).

20. Проект Закону України «Про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_66256 (дата звернення: 09.09.2019).

21. Проект Закону України «Про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66257 (дата звернення: 09.09.2019).

22. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66262 (дата звернення: 09.09.2019).

23. Проект Закону України «Про внесення зміни до статті 85 Конституції України (щодо консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів Верховної Ради України)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66263 (дата звернення: 09.09.2019).

24. Указ Президента України «Питання Комісії з питань правової реформи» від 7 серпня 2019 року № 584/2019. – URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 09.09.2019).

25. Зміни до Конституції: що пропонує Зеленський та коли Рада може ухвалити. – URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/09/04/statija/polityka/zminy-konstytuciyi-proponuye-zelenskyj-ta-koly-rada-mozhe-uxvalyuty> (дата звернення: 09.09.2019).

26. Погребняк С. П., Уварова Е. А. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека). – URL: http://www.uvarova.info/wp-content/uploads/Pohrebniak_Uvarova_2013-2.pdf (дата звернення: 09.09.2019).

27. Передвиборча програма Президента України В.А. Зеленського. – URL: <https://program.ze2019.com/> (дата звернення: 09.09.2019).

28. Указ Президента України «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг» від 4 вересня 2019 року № 647/2019. – URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6472019-29441> (дата звернення: 09.09.2019).

29. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 2 вересня 2019 року № 829. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistem-829> (дата звернення: 09.09.2019).

30. В Україні створили три нових міністерства. Уряд реорганізував низку міністерств та оптимізував їх роботу. – URL: <https://1news.com.ua/ukraine/v-ukrayini-stvoryly-try-novyh-ministerstva.html> (дата звернення: 09.09.2019).

References:

1. Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs: Pidruch.: U dvokh tomakh: Tom 1. Zahal'na chastyna / Red. kolehiya: V. B. Aver'yanov (holova) ta in. – K.: «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», 2007. – 592 s.

2. Aktual'ni problemy stanovlennya ta rozvytku mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini: Kol. Monohrafiya / V. O. Antonenko, M. O. Baymurov, O. V. Batanov ta in.; Za red.: V. V. Kravchenka, M. O. Baymurova, O. V. Batanova. – K.: Atika, 2007. – 864 s.

3. Aktual'ni problemy suchasnoho konstytutsiyonoho prava Ukrayiny: zbirnyk naukovykh prats' / vidp. red. akademik NAN Ukrayiny Yu. S. Shemshuchenko ta doktor yurydychnykh nauk, profesor O. V. Batanov. – K.: Vyd-vo «Yurydychna dumka», 2014. – 458 s.

4. Dovidnyk z praktychnoho konstytutsionalizmu / vstupne slovo Holovy Verkhovnoyi Rady Ukrayiny V. B. Hroysmana. – K.: Parlament's'ke vyd-vo, 2015. – 328 s.

5. Dosvid detsentralizatsiyi u krayinakh Yevropy: zb. dok. Per. z inoz. mov / Zah. red. V. B. Hroysmana. – K.: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 2015. – 766 s.

6. Konstytutsiyana reforma v Ukrayini: novyy etap ta suchasni vyklyky. – K.: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 2015. – 286 s.

7. Konstytutsiyne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs: Pidruchnyk: U 2 t. – T. 2 / Za zahal'noyu redaktsiyeyu Yu. S. Shemshuchenka. – K.: TOB «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», 2008. – 800 s.

8. Konstytutsiyne pravo Ukrayiny: prahmatychnyy kurs: navch. posib. / M. V. Afanas'yeva, Yu. Yu. Bal'tsiy, Yu. D. Batan [tain.]; za zah. red. M. V. Afanas'yevoyi, A. A. Yezerova; tekh. red. Yu. D. Batan. – Odesa: Yurydychna literatura, 2017 – 256 s.

9. Pytannya pravovoho zabezpechennya modernizatsiyi derzhavnoho upravlinnya ta mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini (materialy naukovykh konferentsiy) / Zah. red. T. V. Motrenka, V. Ye. Vorotina. – K.: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 2017. – 197 s.

10. Teoretyko-metodolohichni problemy suchasnoho konstytutsionalizmu ta derzhavnoho upravlinnya v Ukrayini. – K.: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho, 2009. – 204 s.

11. Reforma publichnoho upravlinnya v Ukrayini: vyklyky, stratehiyi, maybutnye: Monohrafiya / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny; Vidp. redaktor I. A. Hrytsyak. – K.: «K.I.S.», 2009. – 240 s.

12. Proekt klyuchovykh priorytetiv provedennya reform v Ukraini «Pryntsyпы Toronto». – URL: <https://rpr.org.ua/news/pryntsyпы-toronto-pryjednatysya/> (data zvernennya: 09.09.2019).
13. On the notions of «good governance» and «good administration». – European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). – Study no. 470 / 2008 CDL-AD(2011)009. – Strasbourg, 8 April 2011. – URL: www.venice.coe.int; <http://www.eods.eu/library/VC.Stocktaking.pdf> (data zvernennya: 09.09.2019).
14. Stratehiya innovatsiy ta nalezhnoho vryaduvannya na mistsevomu rivni. – URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Strategy_for_Innovation.pdf. (data zvernennya 09.09.2019).
15. T. Babeshko, B. Bespalyy, S. Datsyuk, V. Nikitin, S. Soroka, I. Sulikovs'ka, Yu. Chudnovs'kyy. Kontseptual'nyy proekt inavatsiyanoi Konstytutsiyi. – URL: <http://ffflab.com/wp-content/uploads/2019/08/konstitocija.pdf> (data zvernennya: 09.09.2019).
16. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do statii 80 Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66337 (data zvernennya: 09.09.2019).
17. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo skasuvannya advokat-s'koyi monopoliyi)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242 (data zvernennya: 09.09.2019).
18. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do statii 106 Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo zakriplennya povnovazhen' Prezidenta Ukrainy utvoryuvaty nezalezni rehulyatorni orhany, Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrainy, pryznachaty na posady ta zvil'nyaty z posad Dyrektora Natsional'noho antykoruptsiynoho byuro Ukrainy i Dyrektora Derzhavnoho byuro rozsliduvan')». – URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/66250> (data zvernennya: 09.09.2019).
19. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do statii 93 Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo zakonodavchoyi initsiatyvy narodu)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66254 (data zvernennya: 09.09.2019).
20. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do statey 85 ta 101 Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo upovnovazhenykh Verkhovnoyi Rady Ukrainy)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_66256 (data zvernennya: 09.09.2019).
21. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do statey 76 ta 77 Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo zmeshennya konstytutsiyynoho skladu Verkhovnoyi Rady Ukrainy ta zakriplennya proporsiyanoi vyborchoyi systemy)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66257 (data zvernennya: 09.09.2019).
22. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do statii 81 Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo dodatkovykh pidstav dostrokovoho prypynennya povnovazhen' narodnoho deputata Ukrainy)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66262 (data zvernennya: 09.09.2019).
23. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zminy do statii 85 Konstytutsiyi Ukrainy (shchodo konsul'tatyvnykh, doradchykh ta inshykh dopomizhnykh orhaniv Verkhovnoyi Rady Ukrainy)». – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66263 (data zvernennya: 09.09.2019).
24. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pytannya Komisiyi z pytan' pravovoyi reformy» vid 7 serpnia 2019 roku # 584/2019. – URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (data zvernennya: 09.09.2019).
25. Zminy do Konstytutsiyi: shcho proponuye Zelens'kyy ta koly Rada mozhe ukhvalyty. – URL: <https://www.slovovidilo.ua/2019/09/04/stattja/polityka/zminy-konstytuciyi-proponuye-zelenskyj-ta-koly-rada-mozhe-uxvalyty> (data zvernennya: 09.09.2019).
26. Pohrebnyak S. P., Uvarova E. A. Soprotyvlenye uhnetenyuu. Vosstanye. Revolyutsyya (teoretyko-pravovoy analiz v svete doktryny prav cheloveka). – URL: http://www.uvarova.info/wp-content/uploads/Pohrebniak_Uvarova_2013-2.pdf (data zvernennya: 09.09.2019).
27. Peredvyborcha prohrama Prezidenta Ukrainy V.A. Zelens'koho. – URL: <https://program.ze2019.com/> (data zvernennya: 09.09.2019).
28. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro deyaki zakhody iz zabezpechennya nadannya yakisnykh publichnykh posluh» vid 4 veresnya 2019 roku # 647/2019. – URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6472019-29441> (data zvernennya: 09.09.2019).
29. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deyaki pytannya optymizatsiyi systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady» vid 2 veresnya 2019 roku # 829. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pytannya-optimizaciyi-sistem-829> (data zvernennya: 09.09.2019).
30. V Ukraini stvoryly try novykh ministerstva. Uryad reorhanizuvav nyzku ministerstv ta optymizuvav yikh robotu. – URL: <https://1news.com.ua/ukraine/v-ukraini-stvoryly-try-novykh-ministerstva.html> (data zvernennya: 09.09.2019).

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.3

УДК 321.01; 342. 2

**УНІТАРИЗМ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0239-4539>**Батанов О. В., д. ю. н., професор, провідний науковий співробітник
відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України**

У статті розкриваються сутнісні та змістовні характеристики унітаризму як феномену сучасного конституційного права. Показаний синергетичний зв'язок між принципами унітарності державної території та фундаментальними інститутами політико-правового та державно-управлінського життя сучасних унітарних держав. Доводиться, що унітарний устрій є не лише одним із важливих компонентів процесу досягнення завдань, цілей та функцій більшості сучасних держав, а й іманентною ознакою та стратегічним елементом механізму реалізації їх суверенних прав.

Сучасний етап конституційного будівництва в Україні характеризується інтенсивним пошуком принципово нових рішень на шляху докорінної перебудови всіх аспектів держави та суспільства. Однією з нагальних і складних проблем, що виникли після проголошення незалежності української держави, є питання вдосконалення територіальної організації влади та територіального устрою України. Адже територіальна система є одним із найважливіших інститутів державного устрою України. Цей інститут характеризує правові якості та властивості такого основного компонента держави, як її територія. Територіальна структура – це організація території держави. Територія є необхідною умовою розвитку всього державного життя, утворюючи поряд з категоріями «народ» і «влада» триаду елементів, що утворюють державу.

Складність, важливість та відносно широке використання унітарності як форми державного устрою викликає жвавий і постійно зростаючий науковий інтерес до неї у всьому світі. Унікальна здатність унітаризму враховувати специфічні особливості конкретного стану дозволяє йому проявляти себе в кожному випадку по-новому. Ось чому важливо проаналізувати взаємний вплив унітарної теорії та практики, дослідити та врахувати особливості національного унітаризму.

Проблема унітаризму та унітарної форми територіального устрою держави та статусу її складових є однією з найменш вивчених у вітчизняному конституційному праві. Сучасні представники науки конституційного права, як правило, обмежуються розглядом окремих питань території, зокрема, особливостей територіальної організації державної влади та місцевого самоврядування, проблем державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності тощо. Значною мірою недостатнє вивчення проблеми в сучасній Україні спричиняє труднощі у спільному розумінні таких явищ, як унітаризм, федералізм та федералізація, регіоналізм та регіоналізація, децентралізація та деконцентрація тощо. Слід зазначити, що у сучасній літературі з питань державної території, територіальної організації державної влади та інших питань статусу території складний, багатовимірний характер унітаризму як конституційної категорії не завжди враховується.

У контексті дослідження значна увага приділяється також проблемам становлення та розвитку конституційної моделі організації державної влади в Україні з точки зору принципів субсидіарності та децентралізації.

Ключові слова: унітаризм, територія, держава, державний устрій, адміністративно-територіальний устрій, державний кордон, функції території.

Batanov O.V. Unitarism as a Political and Legal Phenomenon: Domestic and Foreign Experience

The article reveals the essential and substantial characteristics of unitarism as a phenomenon of modern constitutional law. It is shown that a synergistic relationship between the principles of the national territory is unitary and fundamental political and legal institutions, and public-administrative life of the modern unitary states. It is proved that a unitary device is not only an important component of the process of achieving goals, objectives and functions of the majority of modern states, but also a sign of an immanent and strategic element of the implementation mechanism of their sovereign rights.

The current stage of constitutional construction in Ukraine is characterized by an intense search for fundamentally new solutions on the path of radical restructuring of all aspects of state and society. One of the pressing and complex problems that have arisen since the independence of the Ukrainian state is the issue of improving the territorial organization of power and the territorial structure of Ukraine. After all, the territorial system is one of the most important institutions of the state system of Ukraine. This institute characterizes the legal qualities and properties of such a basic component of the state as its territory. The territorial structure is

the organization of the territory of the state. Territory is a prerequisite for the development of all state life, forming, along with the categories of «people» and «power», a triad of elements that form the state.

The complexity, importance, and relatively widespread use of unitarity as a form of government is causing a lively and ever-growing scientific interest in it throughout the world. The unique ability of unitarism to take into account the specific features of a particular state allows it to manifest itself in each case in a new way. That is why it is important to analyze the mutual influence of unitary theory and practice, to explore and take into account the peculiarities of national unitarism.

The problem of unitarism and the unitary form of the territorial structure of the state and the status of its constituents is one of the least studied in domestic constitutional law. Modern representatives of the science of constitutional law, as a rule, are limited to consideration of individual issues of the territory, in particular, the peculiarities of the territorial organization of state power and local self-government, problems of state sovereignty, territorial integrity and inviolability, etc. To a large extent, the lack of study of the problem in contemporary Ukraine causes difficulties in the common understanding of phenomena such as unitarism, federalism and federalization, regionalism and regionalization, decentralization and deconcentration, etc. It should be noted that in the contemporary literature on the issues of the state territory, territorial organization of state power and other issues of the status of the territory, the complex, multidimensional nature of unitarism as a constitutional category is not always taken into account.

In the context of the study, considerable attention is also given to the problems of establishing and developing a constitutional model of public authority organization in Ukraine in terms of the principles of subsidiarity and decentralization.

Key words: unitarism, territory, state, state structure, state border, administrative-territorial structure, the function of the territory.

Сучасний етап конституційного будівництва в Україні характеризується інтенсивним пошуком принципово нових рішень на шляху корінної перебудови усіх сторін життя держави і суспільства. Однією з актуальних та надскладних проблем, які постали після набуття незалежності української держави є питання вдосконалення територіальної організації влади та територіального устрою України. Адже територіальний устрій є одним з найважливіших інститутів державного ладу. Цей інститут характеризує юридичні якості та властивості такого основного складового елементу держави як її територія. Територіальний устрій є організацією території держави.

Будь-яка держава має свою територію, яка визначає просторові межі розповсюдження її влади. Масштаби і структура території істотно впливають на організацію публічної влади, її форми, функції та повноваження. З метою найкращого здійснення цієї влади її організація у більшості випадків прив'язується до структурних частин території даної держави. У ряді випадків це можуть бути тільки звичайні адміністративно-територіальні одиниці, у інших – особливі автономні територіальні утворення, у третій – більш або менш самостійні держави або подібні ним утворення.

Сьогодні для сучасної України проблематика територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою та територіального устрою, захисту територіальної цілісності має особливе значення. Відповідно до Конституції України за формою територіального устрою наша держава є унітарною. Перед Українським народом та українською державою постали низка складних внутрішніх та зовнішніх загроз та викликів, насамперед, пов'язаних з такими фундаментальними конституційними цінностями, як суверенітет, незалежність, свобода, демократія, територіальна цілісність тощо. Адже триває анексія Автономної Республіки Крим та збройна інтервенція Російської Федерації проти України, під впливом та за підтримкою агресора діють терористичні утворення в Луганській та Донецькій областях, перманентно активізуються сепаратистські тенденції в різних регіонах України, штучно інспіруються федералістські сценарії її конституційного розвитку, мовні та конфесійні конфлікти та протиріччя тощо.

Ці та інші проблеми об'єктивно пов'язані з проблематикою територіального устрою України та його принципів, серед яких унікальне та системоформує значення має унітаризм. Унітаризм – це конституційно-правовий феномен, поняття, сутність, зміст, цілі та перспективи розвитку якого є предметом наукового інтересу протягом багатьох століть. Однак у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі триває пошук парадигми унітаризму відповідно до сучасних умов зміненого світопорядку. У той же час різноманіття думок щодо ключових загальнотеоретичних питань свідчить про актуалізацію теорії і практики будівництва унітарних держав, а значна теоретична база унітаризму постійно вимагає доповнення з огляду на те, що практика будівництва унітарних відносин динамічно розширюється, так як принципи унітаризму знаходять широке застосування не тільки в територіальній організації публічної влади унітарних держав, а й в процесах інституціоналізації та функціонування соціальної, економічної, фінансової та інших систем унітарних держав світу. Унітаризм постійно розвивається, розкривається з нових сторін і вимагає ретельного доктринального конституційно-правового осмислення.

Окремі аспекти теорії та практики сучасного унітаризму, адміністративно-територіального устрою та процесу у своїх працях досліджували М. О. Баймуратов, Ю. І. Ганущак, Б. П. Гдичинський, Р. В. Губань, О. П. Іщенко, В. М. Кампо, О. Л. Копиленко, В. В. Кравченко, І. О. Кресіна, В. С. Куйбіда, О. Г. Кучабський, І. Й. Магновський, В. І. Нудельман, Х. В. Приходько, С. О. Телешун, А. Ф. Ткачук, В. М. Шаповал, Л. Т. Шевчук та ін. Проте комплексне дослідження унітаризму як конституційного феномену з врахуванням тенденцій його функціонування та розвитку не проводилося.

Враховуючи вказане, сучасний український унітаризм потребує додаткового дослідження, насамперед, в аспекті його сутності, змісту, принципів, зміцнення в контексті реформи адміністративно-територіального устрою, реформування місцевого самоврядування та децентралізації публічної влади, тенденцій і перспектив розвитку конституційної доктрини та практики унітаризму в умовах нового світового порядку, а також викликів, які постали перед Україною в результаті анексії Автономної Республіки Крим та збройної агресії з боку Росії тощо.

З огляду на сказане, мета цієї статті полягає у тому, щоб окреслити деякі концептуальні політичні та правові аспекти у розумінні унітаризму у сучасному світі.

Термін «унітарна держава» походить з латинського слова *unus, unitas*, що означає «один», «єдність». Унітарна держава, таким чином, складається не з державних утворень, а з адміністративно-територіальних одиниць, правовий статус яких визначається центральною владою. Унітарний характер держави означає, що територія у межах існуючих державних кордонів є цілісною і недоторканою, що складові частини цієї території перебувають у нерозривному взаємозв'язку, відзначаються внутрішньою єдністю і не мають ознак державності, як це властиво складовим частинам, скажімо, федеративної держави.

Концептуально значущими є й інші характеристики унітарної держави. Наприклад, деякими дослідниками акцентується увага не тільки на її так званих «матеріальних» характеристиках, а й підкреслюється сприйняття забезпеченню унітаризму факторів нематеріального змісту. Саме такий підхід демонструє визначення унітарної держави, представлені як простого єдиного державного утворення, що складається з юридично рівних адміністративно-територіальних одиниць, які підпорядковані центральним органам влади і не мають ознак державного суверенітету, а більшість населення в такій державі має унітарну правосвідомість. «Унітарна правосвідомість» належить до групи ознак, які не обмежуються лише формою державної атрибутики та технологічною характеристикою унітарної держави. Унітарна правосвідомість – це більше, ніж обов'язкова ознака державності та унітарної спроможності. Ця характеристика передує та виступає основою унітаризму. Це своєрідна національна традиція територіальної організації та форма її історичної та сучасної конституціоналізації.

В контексті універсалізації методологічних підходів до унітарних характеристик сучасної держави особливої уваги заслуговує системний підхід. У західній доктрині права поняття «унітарна система» визначається як система політичної організації, при якій усі або більшість владних повноважень зосереджені на рівні центрального уряду, на відміну від федеральної системи. В умовах унітарної системи центральний уряд, як правило, делегує повноваження територіальним одиницям і дозволяє останнім реалізовувати прийняті політичні рішення.

Аналізуючи генезис унітарної форми державного устрою, потрібно виходити з того, що унітаризм замінив партикуляризм і феодалну роздробленість, відіграв свою прогресивну роль. Він не залежав від національно-етнічної чи расової структури населення, а був затребуваний єдиним режимом, відносною простотою в здійсненні державної влади. Унітарна держава в даний час є найбільш розповсюдженою у світі формою державного устрою. Понад 85 % країн світу обрали унітарну форму свого територіального устрою. Незважаючи на те, що це різні за своїми територіальними параметрами, етнонаціональним складом, географічним розташуванням, економічним та соціально-культурним розвитком, політичними та правовими традиціями держави, унітарним державам притаманна комплексна система ознак.

Серед них визначаються такі: територія держави поділена на адміністративно-територіальні одиниці, які не наділені державним суверенітетом; єдина структура державного апарату, компетенція якого поширюється на всю територію держави; єдине громадянство; єдина система законодавства, осередком якої є єдина державна конституція; єдина судова система; єдина система органів конституційного контролю; одноканальна система оподаткування; у міжнародних відносинах виступає єдиним цілим; є лише одна загальнонаціональна конституція, норми якої застосовуються на території всієї країни без будь-яких обмежень, а також існує тільки загальнонаціональне громадянство.

В аспекті забезпечення державно-управлінської організації кожна з них має суттєві особливості. Наприклад, Велика Британія, децентралізує владу на практиці, але не в конституційних принципах. Це одна з небагатьох країн, яка обрала деволюцію як форму децентралізації та територіальної організації. Інші країни наділяють різним ступенем автономності територіальні одиниці. У Франції – класичному прикладі децентралізованої адміністративної системи, деякі члени місцевої влади призначаються центральним урядом, тоді як інші обираються.

Для унітарної держави характерна єдина система вищих органів (парламент, глава держави, уряд). Юрисдикція цих органів розповсюджується на всю територію країни, яка поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності. В цих одиницях (департаменти, області, округа, райони, міста тощо) звичайно утворюються власні представницькі та виконавчі органи, які функціонують у відповідності з загальнонаціональним законодавством та зобов'язані застосовувати законодавчі та інші нормативні акти, які приймаються центральними органами державної влади.

Територія унітарної держави завжди має свою внутрішню організацію або так званий адміністративно-територіальний устрій (виключенням є лише так звані мікродержави), суть якого зводиться до поділу єдиної території держави на складові частини. Територія унітарної держави являє собою не що інше, як велику політичну та соціально-економічну суперсистему, що у визначених державним кордоном межах поєднує ключові функціональні підсистеми життєдіяльності суспільства («управління», «виробництво», «обслуговування», «розселення») та певною мірою локалізує їх у межах конкретних адміністративно-територіальних одиниць існуючого адміністративно-територіального поділу. Лише у тих випадках, коли локалізація зазначених підсистем на території відповідає існуючому адміністративно-територіальному устрою (відповідно, і існуючій системі управління) адміністративно-територіальний устрій можна розглядати, як оптимальний.

Адміністративно-територіальний устрій унітарної держави традиційно ґрунтується на певних принципах, тобто керівних засадах, що визначають сутність і зміст цього інституту державного ладу і, як правило, закріплюються в конституції та законах. Загальноприйняте, що адміністративно-територіальний устрій унітарної держави ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території; поєднання централізації і децентралізації у здійсненні публічної влади; збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Принцип єдності та цілісності території означає, що складові частини державної території – адміністративно-територіальні одиниці – знаходяться у нерозривному взаємозв'язку, визначаються внутрішньою єдністю в межах державного кордону.

Принцип централізації та децентралізації в здійсненні державної влади проявляється в тому, що за центральними (загальнодержавними) органами держави закріплюється право забезпечення внутрішніх і зовнішніх загальнонаціональних інтересів, регулювання всіх сфер суспільного і державного ладу – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної), екологічної та зовнішньополітичної, а обов'язок захисту суверенітету і територіальної цілісності визначається як найважливіша функція держави. За місцевими органами державної влади традиційно закріплюється право вирішувати питання регіонального і місцевого значення, сприяючи реалізації загальнодержавних програм.

Аналізуючи різні національні унітарні системи з точки зору їх внутрішньої організації, можна констатувати, що одними з ключових факторів застосування того чи іншого типу такої системи є баланс та рівновага централізованого та децентралізованого підходів (принципів) функціонування публічної влади. Тому, принцип централізації органічно пов'язаний з принципом децентралізації, що знаходить своє вираження у визнанні та гарантуванні місцевого самоврядування. Муніципалізація конституційного життя та конституційного права, передусім маючи вихід на локальний рівень, торкається усіх процесів трансформації та модифікації публічної влади в умовах демократизації держави та суспільства. Ці процеси не можуть не відбиватись і на ході реалізації форми державного устрою, зокрема його модифікаціях у стані утвердження та розвитку. Акценти розставляються на основних складових: традиційному для унітарної держави адміністративно-територіальному устрою та «муніципально-територіальному устрою», який є територіальною основою місцевого самоврядування та ключовим просторово-організаційним ресурсом оптимізації локальної мережі публічних послуг.

Доцільність застосування такої дворівневої моделі державного устрою є результатом посилення тенденції децентралізації в країнах Європейського Союзу і, як наслідок, формування нового етапу подальшої конституціоналізації та законодавчої імплементації принципу децентралізації на національному рівні. Цей процес зумовлює законодавче забезпечення, насамперед, територіальної та адміністративної основ системи державної влади та системи місцевого самоврядування, в умовах яких вирішення питань місцевого значення є прерогативою місцевого самоврядування. Якщо під централізацією розуміють тип публічного управління, що характеризується зосередженням (тобто концентрацією) функцій соціального і державного управління в центральних владних структурах (органах, установах, відомствах тощо); вертикальними зв'язками, за яких верхні рівні влади наділені широкими повноваженнями у прийнятті рішень, а їх директиви (накази, постанови, рішення тощо) є обов'язковими для нижчих рівнів. То децентралізацією визначається послідовний процес передачі (тобто децентрації) із центру на місця частини функцій і повноважень центральних органів держави.

Як слушно зауважують вітчизняні експерти, держава, якщо вона демократична, не може обійтись без децентралізації системи публічного управління територіями, зокрема виконавчої влади, що, в свою чергу, має дві основні форми, відомі світовій практиці урядування та самоврядування – адміністративну та демократичну. Децентралізація демократична передбачає перенесення (деволюцію) частини державної виконавчої влади на рівень населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць (територіальних громад, общин, комун, муніципалітетів, територіальних колективів) і тих органів, які воно обирає (органів місцевого самоврядування). Децентралізація адміністративна передбачає створення на місцях спеціальних урядових органів (місцевих державних адміністрацій, префектур, урядових комісаріатів тощо), які становлять так звану урядову або виконавчу вертикаль.

Враховуючи досвід децентралізованих європейських країн, варто відзначити, що констатація обраного курсу децентралізації як однієї з умов модернізації та оптимізації територіальної, адміністративної та інших основ надання публічних послуг населенню потребує подальшої конкретизації виду/типу/моделі децентралізації на конституційному та законодавчому рівнях. У зв'язку з цим цілком слушними є зауваження зарубіжних експертів щодо доцільності широкої класифікації децентралізації (яка за своєю сутністю, змістом і формами не зводиться до реформи місцевого самоврядування), критеріями якої виступають, насамперед, вибір і політичний курс держави; форма держави; рівень політико-правової культури громадян; рівень відповідальності публічного менеджменту; готовність суспільства до постійної взаємодії з владою тощо. Такий диференційований підхід дозволяє більш точно визначитись з факторним складом процесу децентралізації, а також надати найбільш реальні прогнози щодо її результатів, ризиків і перспектив. Зокрема, виходячи з положень про те, що децентралізація – це, насамперед, перехід влади та відповідальності за здійснення публічних функцій від центру до підпорядкованих квазінезалежних організацій і приватного сектору, зарубіжні дослідники акцентують увагу на, по суті, галузевому підході до типів децентралізації, таких як: політична, адміністративна, фіскальна, ринкова, які, в свою чергу, мають свої особливості та види.

Обґрунтування цих видів децентралізації зумовлено відповідними видами компетенції публічної влади різних рівнів – державного, регіонального та муніципального, а також видами публічних послуг та механізмами їх

надання. Виходячи з того, що однією з основних функцій як державного устрою, так і адміністративно-територіального устрою є забезпечення територіальної (просторової) та адміністративної (управлінської) основ надання публічних послуг населенню держави, правова визначеність компонент і механізмів децентралізації, її процесуально-правова урегульованість є одним із факторів ефективності реалізації цього принципу.

Принцип децентралізації є комплексним і багатоаспектним за своїм змістом і обсягом. Зарубіжний досвід успішно проведених реформ адміністративно-територіального устрою на основі поєднання принципів централізації та децентралізації свідчить про те, що неоднозначне сприйняття сутності, змісту і обсягу цих принципів призводить до виникнення проблем їх імплементації на національному рівні. Так, не зважаючи на те, що сучасний процес децентралізації в країнах євразійського та європейського континентів триває з другої половини ХХ століття, ми можемо спостерігати нові етапи і нові форми децентралізації в регіональній і муніципальній політиці, запропонованої Радою Європи та Європейським Союзом, в основу яких покладено принцип субсидіарності.

Традиційно принцип субсидіарності трактується як основа місцевого самоврядування в децентралізованих державах. Однак, не слід обмежувати його дію та вплив лише інститутом місцевого самоврядування. Оскільки останній виступає функціональною основою територіальної та адміністративної організації держави. Свідченням цього є досвід адміністративно-територіальних і муніципальних реформ країн Європейського Союзу, які будучи його асоційованими членами або країнами-кандидатами проходили шлях децентралізації. Прикладом є Литва, Латвія, Естонія, а також Чехія, Польща, Угорщина, асоційовані члени Європейського Союзу Грузія, Україна. Крім цього новітній досвід набувають країни з розвинутими децентралізованими системами Франція та Норвегія. У Франції з 2014 р. здійснюється реформа адміністративно-територіального устрою відповідно до принципів субсидіарності, раціональності, оптимальності та обґрунтованості, на яких акцентується увага міжнародними організаціями в своїх рекомендаціях, зокрема Радою Європи, Конгресом місцевих та регіональних влад, організацією «Об'єднані міста та місцеві влади». Норвегія з 2015 р. продовжує процес удосконалення територіальної організації шляхом чергової хвилі об'єднання територіальних колективів, пропонуючи заохочувальні фінансові механізми за для цього. При чому мотивуючим фактором, за словами Міністра місцевого управління та модернізації Норвегії є, по суті, скорочення видатків та оптимізація мережі надання публічних послуг в умовах великих розмірів території та низької густоти (щільності) населення.

У сучасному значенні принцип субсидіарності є європейським стандартом визначення компетенції на рівнях територіальної організації публічної влади та управління, делегування повноважень між цими рівнями щодо надання публічних, зокрема державних і громадських послуг населенню та означає адекватний, фактичний та ефективний розподіл владних повноважень між органами державного, регіонального та місцевого рівнів публічної влади з метою наближення надання державних та громадських послуг безпосередньо до їхніх споживачів.

Слід відзначити, що принцип централізації та децентралізації територіального устрою знаходить своє логічне продовження і в інших принципах організації та діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розмежуванні їх функцій та повноважень.

Важливими є принципи адміністративно-територіального устрою, які визначають сутність і зміст регіональної політики унітарної держави, визнають і гарантують права територіальних колективів тощо. Важливе значення має й принцип системності територіального устрою, який передбачає, що територіальний устрій має певну систему, що складається з взаємопов'язаних адміністративно-територіальних одиниць, які перебувають між собою структурними і функціональними зв'язками.

Принципами територіального устрою та адміністративно-територіального поділу, який є важливими засадою демократичного державного ладу європейських країн є повсюдність; розробка оптимального науково зваженого понятійно-категоріального інструментарію, який би виключав будь-яку двозначність тлумачень; компактність, тобто адміністративно-територіальні одиниці повинні бути компактними, без анклавів та віддалених відступів; спадкоємність – основні характеристики адміністративно-територіального поділу мають враховувати історичні, національно-культурні, соціально-економічні особливості території, по можливості, повинні зберігати наявні межі інфраструктур та комунікацій; гнучкість та адаптивність – адміністративно-територіальний устрій повинен порівняно легко пристосовуватися до територіальних змін у суспільстві – змін в соціальних та управлінських технологіях, економіці, розселенні, споживанні; наявність оптимальної «критичної маси» – адміністративно-територіальні одиниці повинні мати достатню фінансово-економічну базу для забезпечення населення відповідними послугами тощо.

Виходячи з гуманітарної спрямованості функціональних характеристик сучасного адміністративно-територіального устрою варто підкреслити його людиноцентристську (ліберальну) концепцію, яка є і тенденцією, і закономірністю еволюційного розвитку людства. Освоєння території людиною є природним процесом, а пошук гармонії їх співіснування складає первинну ціннісну основу і такого явища як адміністративно-територіальний устрій. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності проблематика публічної обґрунтованості, зокрема економічної, соціальної доцільності запровадження тієї чи іншої моделі територіального устрою.

Соціально значущим результатом теоретичного та прикладного дослідження принципів публічної обґрунтованості є висновки про те, що шляхом публічної аргументації стає можливим уникнення конфлікту між індивідуальними прагненнями та публічними інтересами. Завдяки вдалому обґрунтуванню індивідуальні прагнення можуть стати як складовою, так і основою публічних інтересів. Тобто, в умовах вибору, реформування та утвердження певної моделі територіального та адміністративно-територіального устрою є важливим підготовка громадськості та усебічне інформування суспільства щодо питань доцільності та раціональності прийняття того чи іншого публічного рішення.

Прикладом вдалого застосування методу публічного обґрунтування в сфері публічного управління виступає концепція деліберативної демократії, яка формується наприкінці ХХ століття. Аналізуючи трилогію «причина – публічна аргументація – незгода» як так звані ідеї делібералізації політичного діалогу, в основі якого теорія «колективного політичного вибору», її прихильники акцентують увагу на функціонуванні раціональної легіслатури, функціональній партисипативній демократії, а також громадському самоврядуванні. Ці чинники виступають важливими інструментами створення сталої моделі територіальної та адміністративної організації держави.

У контексті предмету даної публікації є доволі цікавим та повчальним досвід таких складних унітарних держав – членів Європейського Союзу, які мають у своєму складі автономії. Іноді такі країни називають унітарними державами з автономними включеннями. Це – Корсика у Франції; Північна Ірландія (Ольстер) у Великій Британії; автономні області в Італії; Азорські острови та Мадейра у Португалії; Гренландія та Фарерські острови у Данії; автономні співтовариства в Іспанії; Аландські острови у Фінляндії.

Враховуючи, що до групи складних за своєю політико-територіальною організацією унітарних держав відноситься й Україна, у складі якої є Автономна Республіка Крим, яка, попри її анексію та окупацію з боку Російської Федерації, згідно ст. 134 Конституції України залишається невід'ємною складовою частиною України, досвід країн Європейського Союзу в аспекті організації та функціонування автономій є дуже важливим та пізнавальним.

Найдавнішими своєрідними автономіями в Європі, що існували задовго до нової ери, були грецькі міста-поліси. Автономні утворення у Стародавньому Римі мали дещо інші форми: до них належали окремі колонії, муніципії – громади провінційних міст, які з давніх часів перебували у складі Римської держави. За муніципіями зберігалось право внутрішнього самоврядування – свої міські магістрати, автономні суди. Поряд із цими видами громад, що мали різні ступені автономності, в Римі існували також так звані вільні міста, які мали *jus exitu* (право виходу), тобто широку автономію. Історичне значення запровадження автономії у республіканському Римі полягає в тому, що таким чином багатьом народам було забезпечено виживання, певний розвиток продуктивних сил, і прилучення до більш високих форм цивілізації.

Період феодалізму в Західній Європі характеризується тим, що на її території сформувалося кілька великих державних об'єднань з автономіями різних форм. Найпотужнішим серед них було ранньофеодальне королівство Німеччина, яке упродовж тривалого часу залишалось децентралізованим державним утворенням, до складу якого входили десятки, а в окремі періоди і сотні феодальних володінь. Такого роду автономні утворення відігравали важливу роль у державотворчому процесі та задоволенні інтересів окремих груп населення.

Автономією як специфічною формою територіальної організації публічного управління є територія, якій держава для врахування національних, історичних, економічних, географічних, релігійних та інших особливостей населення в окремих адміністративно-територіальних одиницях надає розширені права з питань місцевого значення або забезпечує політичні та духовно-культурні запити різних форм цих груп населення шляхом їх екстериторіальної самоорганізації.

Автономія відіграє значну роль в удосконаленні державного устрою у сучасних багатонаціональних унітарних і федеративних державах, зокрема у комплексному розв'язанні трьох головних проблем: децентралізації влади, регулюванні міжнаціональних відносин та захисті культурних цінностей народів, що проживають на території даної країни.

Наявність автономних утворень, безумовно, ускладнює політико-територіальну організацію цих держав, вносить у неї певну асиметрію. Але сама по собі наявність на території даної країни однієї, двох або навіть більше автономій ще не виводить її за рамки унітарності та не перетворює її у федерацію. Адже, автономність і суверенність – це якісно різні виміри самостійності політико-територіальних одиниць, суб'єктів. Загальна тенденція демократизації устрою держав у сучасному світі визначає загальну тенденцію зростання децентралізації територіального устрою різних країн, розширення автономії та місцевого самоврядування. Найбільш яскравою демонстрацією цих тенденцій децентралізованого та регіоналізованого унітаризму, або так званого «квазіфедералізму», є перетворення у сучасний період ряду унітарних держав у «держави автономій», уся або переважна частина території яких складається автономних одиниць. Їх нерідко взагалі називають регіоналістськими державами, які у певному сенсі займають проміжне місце між унітарними та федеративними державами, не виходячи у загальному та цілому за рамки унітаризму.

Попри зазначені тенденції, світовий досвід підтверджує те, що унітаризм є перевірений часом та історично й політично обумовленим феноменом, найбільш стабільною та ефективною з точки зору організації публічної влади формою державного устрою.

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.4

УДК 323. 351.84

«ПОЛІТИКА ЩАСТЯ» В СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9786-227X>**Кіндратець О. М. д. політ. н., професор, професор кафедри політології Запорізького національного університету (Україна)**

Стаття присвячена дослідженню проблеми щастя та політики щастя в соціальних державах. Метою роботи є визначення ролі соціальної держави в формуванні суспільства щасливих людей та шляхів реалізації нею «політики щастя». Наукова новизна дослідження у визначенні можливості здійснювати політику щастя в умовах конкурентного суспільства. У дослідженні показано зростання інтересу до проблеми щастя як науковців, так і політиків. Відмічається міждисциплінарний підхід до вивчення проблеми щастя. Зазначено, що увагу про шляхи формування соціально справедливого суспільства змінюються. Приділяється увага дискусії щодо максималізації щастя як мети уряду. Визначається суть соціальної держави, яка найбільш послідовно реалізує завдання створення гідних людини умов існування. Доведено значення свободи в забезпеченні щастя людини та необхідність надання державою соціального захисту від негативного впливу на суспільство економічної свободи, ринку. Рівень захисту громадян від ринку (рівень декомодифікації) розглядається як один з критеріїв різних моделей соціальної держави. Аналізуються та оцінюються різні стратегії найкращого задоволення потреб суспільства та їх практичне застосування в різних країнах: традиційно ліва (підтримує державну гарантію задоволення людських потреб); традиційно права (задоволення потреб залежить від ринку); стратегії, що поєднують ознаки цих двох стратегій («гібридні»). Відмінність між країнами, які використовують «гібридні» стратегії, в тому чого більше – «ринку» чи «регулювання ринку задля задоволення потреб населення». Як приклад розглядається використання «гібридних» стратегій в Соціалістичній Федеративній Республіці Югославія, де існувала «економіка ринкового соціалізму». Визначається сумісність лібертаріанських ідей з проголошеною в Україні політикою щастя. Зроблено висновок, що реалізація прагнень сформувати суспільство щасливих людей в Україні залежить від побудови соціальної держави.

Ключові слова: щастя, політика щастя, декомодифікація, соціальна держава, моделі соціальної держави, лібертаріанство.

Kindratets O. «Happiness policy» in the social state

The article is devoted to the study of the problem of happiness and the policy of happiness in social states. The aim of the work is to determine the role of the social state in the formation of a society of happy people and how it will implement the "policy of happiness." The scientific novelty of the study is in determining the ability to pursue the policy of happiness in a competitive society. The study shows an increase in interest in the problem of happiness of both scientists and politicians. An interdisciplinary approach to the study of the problem of happiness is noted. It is noted that the idea of the ways of forming a socially just society is changing. Attention is paid to discussions about maximizing happiness as the goal of government. The essence of the social state is determined, which most consistently implements the task of creating decent living conditions for people. The importance of freedom in ensuring human happiness and the need for the state to provide social protection from the negative impact on society of economic freedom and the market are proved. The level of protection of citizens from the market (level of decommmodification) is considered as one of the criteria for various models of the social state. Various strategies are analyzed and evaluated to best meet the needs of society and their practical application in different countries: traditionally left (supports the state guarantee of human needs) traditionally right (satisfaction of needs depends on the market); strategies combining the characteristics of these two strategies ("hybrid"). The difference between countries that use "hybrid" strategies is that there is more to it – a "market" or "market regulation to meet the needs of the population." As an example, we consider the use of "hybrid" strategies in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, where there was a "market socialism economy." The compatibility of libertarian ideas with the policy of happiness proclaimed in Ukraine is determined. It is concluded that the realization of aspirations to form a society of happy people in Ukraine depends on the construction of a social state.

Keywords: happiness, happiness policy, decommmodification, social state, social state models, libertarianism.

Нині порівнюючи ефективність політичного управління в різних країнах використовують різні критерії, в тому числі й долю щасливих людей в суспільстві. Хоча не можна стверджувати, що показник щастя вже став основним показником «хорошого», «правильного» правління.

У кінці ХХ ст. знову зріс інтерес вчених до проблеми щастя, яка досліджувалася до цього понад два тисячоліття. Відомий дослідник проблеми щастя Р.Вінховен [1]. ініціював створення Всесвітньої бази даних щастя та журналу, присвяченому дослідженню щастя.

У 2006 році міжнародна організація NEF (The New Economics Foundation) розробила міжнародний індекс щастя. У грудні 2015 року Європарламент затвердив програму «Індекс щастя». Автори «індексу щастя» вважають, що для більшості людей метою є щастя й здоров'я. Саме це і є «реальним добробутом», а не багатство. У квітня 2012 року ООН опублікувала «Доповідь про всесвітнє щастя». Доповідь підготували на основі опитувань, проведених інститутом Геллапа, в ході яких людей просили дати оцінку різним сторонам життя в тій чи іншій країні за шкалою від 0 до 10. Нині близько півтори сотні держав щорічно оцінюють по тому, наскільки їх резиденти задоволені різними аспектами життя: рівнем свободи, зайнятості, доходів, розвитку соціальної сфери тощо.

Щастя розглядається як одна з важливих цілей та завдань держави. Донедавна ця проблема мало досліджувалася вітчизняними вченими. Хоча спроби привернути увагу до неї політиків і науковців були. У березні 2017 року у м. Києві відбулася конференція «Концепція побудови щасливого суспільства: світовий досвід і українські реалії». Всесвітнє дослідження щастя та політичних поглядів, проведене у 2019 році, показало, що українці вірять в щасливе майбутнє свої дітей [2]. Однак, згідно з опитуваннями в Україні, значна частина людей не вважає себе щасливими.

Метою роботи є визначення ролі соціальної держави в формуванні суспільства щасливих людей та шляхів реалізації нею «політики щастя».

Нині існує міждисциплінарний підхід до вивчення проблеми щастя. Цією проблемою цікавляться філософи, психологи, соціологи, економісти, політологи. Філософи розглядають щастя як вище благо, як мету, як бажаний стан людського буття. Психологів перш за все цікавлять суб'єктивні оцінки щастя людей (задоволення життям в цілому, позитивна оцінка його). Співвідношення рівня доходів та рівня щастя досліджують соціологи та економісти. Поштовхом до досліджень в цьому напрямку став «парадокс Істерліна». Річард Істерлін виявив, що зростання доходів на душу населення лише до певного рівня призводить до зростання щастя, а після того як основні потреби задоволені більшого значення набуває не абсолютний рівень доходу, а відносний. Соціально-економічні дослідження давали цінний матеріал для вивчення ролі, завдань держави в формуванні суспільства щасливих людей політологами. Крім того політологи вивчають політичні детермінанти цих процесів. Нині найбільше уваги приділяється вивченню факторів, що впливають на щастя людей. Цю проблему, зокрема, вивчає Д.Бок, А. Альварес-Діас, Л. Гонсалес, Б.Радкліфф, Б.Радкліфф. Не менш цікавить вчених і проблема максимізації щастя як мета уряду. Вона стала предметом дослідження, зокрема, Гранта Дункана.

Незважаючи на зростання інтересу до цієї проблеми та численних публікацій на цю тему, залишається ще багато нез'ясованих питань, які потребують відповіді науковців.

Існує певна циклічність в дослідженнях проблеми щастя. У Стародавній Греції свої відповіді на ці питання давали Демокрит, Сократ, Платон, Арістотель, софісти. І вже тоді виявилось різне розуміння щастя. Цікавилися проблемою щастя філософи Нового часу і епохи Просвітництва, представники німецької класичної філософії.

Засновник класичного утилітаризму (теорії «корисності») Ієремія Бентам (1748-1832) сформулював принцип, яким послуговується багато сучасних політиків (можливо, «стихийно», навіть не усвідомлюючи цього, а можливо, з метою маніпуляції, для виправдання чи пояснення свого прагнення до влади) – «найбільше щастя найбільшій кількості людей». Раніше за І.Бентама П.А.Гольбах вказував на те, що закони мають сенс тільки тоді, коли вони приносять користь, коли вони роблять щасливими якомога більшу кількість людей. Якщо ж закони цього не досягають, їх відкидає людський розум, вони втрачають обов'язкову силу і повинні бути змінені.

У XIX ст. марксиста та соціал-демократи розійшлися в розумінні того як побудувати соціально справедливе суспільство щасливий людей. Реалізація на практиці соціалістичного проекту в XX столітті мала б зробити «всіх звільнених від експлуатації людини людиною» щасливими. Однак, багато зі «звільнених» в Україні було репресовано, загинуло під час голодомору. Навряд чи можна себе відчувати щасливою людиною в неволі. Більш успішним був досвід реалізації програм соціал-демократів побудови соціальної держави в країнах Заходу. Попри цей позитивний досвід побудови «суспільства щасливих людей» і в розвинених демократичних країнах існують проблеми, що потребують дослідження.

Багато сучасних вчених вважає, що щастю людей може сприяти держава, та розглядає щастя як політичну мету. Однак, не всі дослідники з цим погоджуються, зокрема, на думку Гранта Дункана, максимізація щастя, як соціальна мета, не є обов'язком уряду. Він пояснює це тим, що «щастя» як кінцева мета не має адекватного нормативного змісту, бо людина може виправдовувати, скажімо, азартні ігри, приймання наркотиків тим, що це робить її щасливою. Грант Дункан окреслив ряд проблем в «максимізації щастя»: різні уявлення про щастя у різних людей, соціальних груп; суперечливість інтересів груп; обмеженість ресурсів. З цим важко не погодитися, як і з тим, що немає простого розв'язання цих проблем. І все ж відмовлятися від «політики щастя» держава не може.

Найбільш послідовно таку політику проводять соціальні держави. Автор теорії соціальної держави німецький філософ, історик та економіст Лоренц фон Штейн назвав сутнісні характеристики соціальної держави. Однією з них, на його думку, є піклування держава про людину, забезпечення їй певних умов життя. Про політику щастя в теорії Штейна не йдеться, але названі ним обов'язки держави та їх виконання безумовно створюють умови для зростання кількості задоволених, щасливих людей в суспільстві. Доля щасливих людей в суспільстві може розглядатися як свідчення ефективності/неефективності державного управління.

Значною мірою на щастя людей впливає рівень свободи, захисту прав людини. Слід зазначити певну залежність, наприклад, між рівнем економічної свободи та іншими видами свободи, в тому числі й політичними. Відсутність економічної свободи в країнах «реального соціалізму» всіх громадян робило залежними від держави. Саме держава була основним роботодавцем, мала можливість контролювати поведінку громадян використовуючи й економічні важелі.

Вивчаючи проблему задоволення життям, щастя і беручи до уваги рівень свободи в суспільстві варто зважати на те, що це лише один з чинників. Результат залежить від дії різних чинників, їх поєднання. Економічна свобода позитивно впливає на рівень задоволення життя членів суспільства за умови, що вона поєднується: з зайнятістю; задоволенням матеріальних та нематеріальних потреб людей, в тому числі й потреби в безпеці, самореалізації; належним соціальним захистом від ризиків тощо.

У соціальній державі існує ринкова економіка, але разом з тим існує система захисту від негативних соціальних наслідків її функціонування.

Актуальність в Україні досліджень соціальної держави існує дармо що такий характер держави визначений в Конституції. Нині дехто з представників влади пропонує переглянути Конституцію та пропагує ідеї лібертаріанства, які сьогодні не є популярними й в тих країнах, які можна вважати «країнами їх народження». Важливо розібратися в тому наскільки ці ідеї суперечать проголошеній в Україні «політиці щастя». Для того, щоб визначити чи це так спершу слід розібратися, що ж собою представляє соціальна держава та держава, що реалізує лібертаріанську модель розвитку.

Часом вчені визначають соціальну державу через перерахування її основних рис, як то: розвинута система страхування від ризиків; підтримка повної зайнятості, регулювання ринку праці; гарантування мінімального рівня життя; намагання надати рівні стартові можливості всім; державна власність багатьох підприємств суспільного призначення; вирівнювання доходів; надання державою безкоштовних послуг; захист соціально-економічних прав громадян і т.д. [4, с.43-44].

«Лібертаріанська держава» є «мінімальною». «Мінімальна» держава виконує обмежену кількість соціальних функцій. Чи готові українці з залишеною в спадок від соціалістичної держави патерналістською культурою належним чином подбати про себе, почуватися щасливими при нинішньому рівні бідності та за умов збереження теперішньої судової системи? Беззахисність – одна з причин незадоволення життям, нещастя.

Визначення «коридору» дій влади, направлених на формування «суспільства щасливих людей», є важливою дослідницькою проблемою. Автори книги «Політика щастя: Про політичні детермінанти якості життя в американських державах» американські вчені А. Альварес-Діас, Л. Гонсалес, Б.Радкліфф доводять, що моделі державної політики мають великий вплив на задоволення життям. На їх думку, це залежить від того, наскільки державі вдається послабити вплив на громадян ринкових сил [5, с.20]. Автори цього дослідження не є першими, хто звернув увагу на цю проблему. Відомий дослідник соціальної держави Еспінг-Андерсен рівень захисту громадян від ринку (рівень декомодифікації) розглядав як один з критеріїв різних моделей соціальної держави. У двох з трьох моделей соціальної держави, які він розглядає, рівень декомодифікації високий – в консервативно-корпоративістській (франко-німецькій) та соціально-демократичній (скандинавська, шведська модель соціальної політики). Дослідження показують, що саме в цих країнах, які Еспінг-Андерсен відносить до країн з високим рівнем декомодифікації, високим є й індекс щастя.

Нині існують різні способи захисту від негативного впливу на суспільство ринку. Бенджамін Радкліфф у роботі «Політика, ринки та задоволеність життям: політична економія людського щастя» розглядає дві стратегії для найкращого задоволення потреб суспільства: традиційно ліва (підтримує державну гарантію задоволення людських потреб) та традиційно права (задоволення потреб залежить від ринку) [6]. Очевидно, стратегій більше, ніж дві. Інші виникли в результаті комбінування названих двох стратегій, і є спробою знаходження «золотої середини» («гібридні» стратегії). Відмінність між країнами, які намагаються поєднати ці дві стратегії, в тому чого більше – «ринку» чи «регулювання ринку задля задоволення потреб населення».

У деяких країнах, що належали до «соціалістичного табору», теж використовувалися певні комбіновані стратегії. Так у Соціалістичній Федеративній Республіці Югославія (СФРЮ) існувала «економіка ринкового соціалізму», особливостями якої була децентралізація управління економікою, вільний ринок товарів тощо. Проблем в Югославії було багато: безробіття, економічні кризи, інфляція. Однак, при цьому була досягнута рівновага між попитом і пропозицією, а це значить, що дефіцитів товарів, від якого потерпали громадяни Радянського Союзу, не було. До початку 1980-х років темпи зростання економіки в Югославії були вищими в порівнянні зі східноєвропейськими країнами-членами Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), наприклад, по виробленому національному доходу [7, с.186]. Певні елементи ринкової економіки були в соціалістичній Польщі, Угорщині, Чехословаччині.

У СРСР рівень декомодифікації був найвищий, серед інших соціалістичних країн, але наскільки це вплинуло на щастя людей? Очевидно, варто враховувати різні чинники, які впливають на почуття задоволення життям. У Радянському Союзі, з одного боку, існувала загальна трудова зайнятість, відсутність безробіття, а з іншого боку, була низькою продуктивність праці у порівнянні з розвиненими демократичними країнами, порівняно низькими були й заробітні плати, існував дефіцит товарів, які часто можна було купити тільки «по блату».

Не обов'язково у всіх країнах умови, які сприяють задоволенню людей своїм життям, будуть однаковими. Дехто вважає, що різний рівень щастя в різних країнах обумовлений відмінністю «національних рис характеру». Бенджамін Радкліфф культурний підхід до визначення міжнародних відмінностей в задоволенні життям називає проблематичним, оскільки не є переконливою спрощена інтерпретація національного щастя як прояву незмінних культурних рис [6]. Все ж релігія, ідеологія є важливими чинниками, що впливають на самопочуття людей. Часом їх дія є компенсаторною, тобто такою, яка нівелює недостатній рівень задоволення матеріальних потреб.

У соціальних державах кількість людей задоволених життям, щасливих, більша ніж в державах, які не є соціальними. Реалізація прагнень сформувати суспільство щасливих людей в Україні залежить від побудови соціальної держави. Важливо визначити модель соціальної держави, яка б в найбільшій мірі дозволяла реалізувати поставлені цілі та завдання.

Бібліографічний список:

1. Veenhoven R. Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots. Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective. Oxford, England: Pergamon Press, 1991. 21 p. URL: <https://personal.eur.nl/veenhoven/Pub1990s/91c-full.pdf>. (дата звернення: 24.10.2018).
2. Governance for Happiness Global Survey Results. October 2019. 157 p. <https://yes-ukraine.org/files/Documents/Full%20Scientific%20Report%20Web.pdf> (дата звернення: 24.08.2019).
3. Grant Duncan Should Happiness-Maximization be the Goal of Government? J Happiness Stud *Springer Science+Business Media* B.V., 2008. 16 p. URL: https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/veranstaltungen_fortbildungen/archiv/soz_ind/Vorlesung_Fribourg/Duncan_Grant_Happiness_Maximization.pdf (дата звернення: 24.09.2019).
4. Кіндратець О.М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи. Монографія. Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2003. 385 с.
5. Alvarez-Diaz Angel, Gonzalez Lucas, Radcliff Benjamin The Politics of Happiness. University of Notre Dame, Notre Dame, 35 p. URL: https://www3.nd.edu/~adutt/activities/documents/Radcliffusa_sw_b_paper_draft_TWO.pdf (дата звернення: 14.10.2019).
6. Radcliff Benjamin Politics, Markets, and Life Satisfaction: The Political Economy of Human Happiness. *American Political Science Review*. Vol. 95, No. 4 December 2001. URL: http://sam_k_brown.tripod.com/QoL-APSR.pdf. (дата звернення: 05.09.2019).
7. Дьєрд Шимон-младший Экономическая история социалистической Югославии. Рочестер, Нью-Йорк, 2015. 204 p. URL: <http://istmat.info/files/uploads/31387/ssrn-id2094334.pdf> (дата звернення: 03.09.2019).

References:

1. Veenhoven R. Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots. Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective. Oxford, England: Pergamon Press, 1991. 21 p. URL: <https://personal.eur.nl/veenhoven/Pub1990s/91c-full.pdf>. (data zvernennia: 24.10.2018).
2. Governance for Happiness Global Survey Results. October 2019. 157 p. <https://yes-ukraine.org/files/Documents/Full%20Scientific%20Report%20Web.pdf> (data zvernennia: 24.08.2019).
3. Grant Duncan Should Happiness-Maximization be the Goal of Government? J Happiness Stud *Springer Science+Business Media* B.V., 2008. 16 p. URL: https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/veranstaltungen_fortbildungen/archiv/soz_ind/Vorlesung_Fribourg/Duncan_Grant_Happiness_Maximization.pdf (data zvernennia: 24.09.2019).
4. Kindratets O.M. Formuvannia suspilstva staloho rozvytku: problemy i perspektyvy. Monohrafiia. Zaporizhzhia: Vydavnytstvo Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, 2003. 385 s.
5. Alvarez-Diaz Angel, Gonzalez Lucas, Radcliff Benjamin The Politics of Happiness. University of Notre Dame, Notre Dame, 35 p. URL: https://www3.nd.edu/~adutt/activities/documents/Radcliffusa_sw_b_paper_draft_TWO.pdf (data zvernennia: 14.10.2019).
6. Radcliff Benjamin Politics, Markets, and Life Satisfaction: The Political Economy of Human Happiness. *American Political Science Review*. Vol. 95, No. 4 December 2001. URL: http://sam_k_brown.tripod.com/QoL-APSR.pdf. (data zvernennia: 05.09.2019).
7. Dërd Shymon-mladshyi Ekonomycheskaia ystoryia sotsyalystycheskoi Yuhoslavyy. Pochester, Niu-York, 2015. 204 p. URL: <http://istmat.info/files/uploads/31387/ssrn-id2094334.pdf> (data zvernennia: 03.09.2019).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.5

УДК 32+316.48

ВЛАДНО-РЕСУРСНІ АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ І ФОРМУВАННЯ РИЗИКІВ СТОСОВНО КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ І КАРИБЬСЬКОГО БАСЕЙНУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8479-8926>

Барабаш О. В., к. філос. н., доцент, докторант ХНПУ ім. Г. С. Сковороди (Україна)

В даній роботі здійснена спроба поставити питання щодо характеру сучасності як такої, з виходом на розуміння ключових тенденцій розвитку та особливостей політичних процесів світового і регіонального рівня з окресленням проблематики ризиків майбутності. В межах науково-дослідницького вектору підкреслено недостатню дослідженість питання якісного змісту геополітики у зв'язку із завершенням періоду ствердження США гегемонізму неоліберального характеру і відповідним переформатуванням світу з початком впровадження Сполученими Штатами Америки політекономічної стратегії національного розвитку. Зафіксовано, що за умов здійснення іншими суб'єктами світової політики намірів нового контурування багатопольярного світу актуалізується коло питань відносно форматування політико-економічних процесів на національно-державному рівні та усвідомлення ризиків майбутності, пошуку засобів їх мінімізації. Таким чином, в статті здійснено аналіз окремих владно-ресурсних аспектів геополітики, запропоновано бачення характеру та змісту перспектив, позначено зони ризику за умов здійснення сьогодишніх стратегій в загальних рисах і, частково, стосовно країн Латинської Америки і Карибського Басейну. Робиться висновок, що за умов "текучої сучасності" і ствердження багатопольярності світу за центруванням полюсів на основі ресурсних розумінь сучасної інфраструктурної влади, є швидкоплинним і характер трансформацій «полюсів світу», тобто актуалізується процес боротьби за розширення зон впливу, «територій відповідальності», зростають ризики конфліктності, з окремою проблемою форм і масштабів соціальної конфліктогенності. В латиноамериканському контексті, у тому числі, підвищується значення самого визначення, виробництва і розподілу ризиків, усвідомлення його «рівня за умовними балами шкали значень» Підкреслюється, що перспективи форматування світу і регіональних змін багато в чому залежить від поступу процесів в країні-лідері демократичного світу і світової економіки – США.

Ключові слова: геополітика, владно-ресурсні аспекти, інфраструктурна влада, текуча сучасність, політекономічні стратегії, багатопольярність, проблема ризиків, зони конфліктності, Латинська Америка і Карибський Басейн.

Barabash O. V. The Power of Resource Aspects of Geopolitics and Risk Formation in Relation to Latin America and the Caribbean

In this paper, an attempt is made to raise the question of the nature of modernity as such, with an understanding of the key development trends and the characteristics of political processes at the global and regional levels with a description of future risk issues. In the framework of the research vector, the insufficient study of the issue of the qualitative content of geopolitics was emphasized in connection with the completion of the US approval of neo-liberal hegemony and the corresponding reformatting of the world with the beginning of the introduction by the United States of America of a political and economic strategy for national development. It has been recorded that in the context of the implementation by other actors of world politics of the intentions of a new contouring of a multipolar world, a range of issues is being updated regarding the formatting of political and economic processes at the national-state level and awareness of the risks of the future, the search for ways to minimize them. Thus, the article analyzes the power of resource aspects of geopolitics, offers a vision of the nature and content of prospects, identifies risk zones in the context of the implementation of today's strategies in general terms and, in part, in relation to the countries of Latin America and the Caribbean. It is concluded that under the conditions of "fluid modernity" and the establishment of a multi-polarity of the world with centering of the poles based on resource understanding of modern infrastructural power, the nature of the transformation of the "poles of the world" is fleeting, that is, the process of struggle to expand zones of influence, "territories of responsibility" is being updated, the risks of conflict are growing, with a separate problem of the forms and extent of social conflict. In the Latin American context, in particular, the significance of the very definition, production and distribution of risks, awareness of its "level by conditional score of the scale of values" It is emphasized that the prospects for formatting the world

©Барабаш О. В., 2019

and regional changes largely depend on the development of processes in the USA, the leader of the democratic world and world economy.

Key words: geopolitics, the power of resource aspects, infrastructural power, "fluid modernity", political-economic strategies, multipolarity, risk problem, conflict zones, Latin America and the Caribbean.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Звертаючись до суми підходів щодо аналізу політичних процесів сучасності, які відбуваються на різних рівнях, за поширеними твердженнями парадигмально-узагальненого характеру що все, зрештою, на сьогодні, залежить від усього і все, так чи інакше, впливає на все у глобалізованому, інституційно за-паттернованому взірцями (або їх задумом) розвитку та «стисненому» (Е. Тоффлер – Alvin Toffler) комунікаційно-інформаційними, технологічними можливостями просторово й у часі світі доби усвідомлення «текучої сучасності» (З. Бауман – Zygmunt Bauman), маємо констатувати певну дослідницьку розгубленість стосовно «метаморфози світу» (У. Бек – Ulrich Beck), що триває впродовж буквально останніх кількох років і обіцяє нам, за формулюванням У. Бека, такі «зміни, які знаходяться за межами нашого уявлення.» [7, с. 75-76] Ця непевна майбутність, вочевидь, буде сповнена відповідними і поки остаточно не усвідомленими з приводу особливостей, характеру їх розгортання, масштабу наслідків, викликами міжнародного значення та загрозами катастрофізму різного гатунку як природного, так і соціального характеру, або такого, що поки у зв'язку з «біосоціотехнологічним характером сучасності» у формулюванні О. М. Яницького (Oleg Yanitsky) загалом знаходиться, і за межами усвідомлення – за відсутності термінології опису й методології узагальнень сутнісно новітніх процесів. Настання метаморфози сам У. Бек пов'язував, перш-за все, з наслідками зміни клімату, але аналіз цих змін є вписаним в його роботах в широкий контекст політичних процесів сучасності – мова йдеться про «наш спосіб існування в цьому світі, наш спосіб думок про світ, а також те, як ми уявляємо собі політику і як ми політикою займаємось,» [7, с. 76] На наш погляд, символічно, що згадані твердження підкреслюють, що за своєю сутністю метаморфоза є незакінчена, нескінченна, необмежена, але може виявитись і оборотною, оскільки мова йдеться про не-односпрямованість космополітизації і передбачає можливість посилення «імперіалістичних владних структур». Сам вихід на згадану проблематику і безпосередньо ідеї щодо метаморфози постколоніалізму, на жаль, не розвинені самим У. Беком, але, на думку науковців з багатьох країн формують предметне поле подальших досліджень в нестандартних ракурсах і мають підкреслено важливе значення в середовищі, скажімо, представників академічних кіл науки країн Латинської Америки, оскільки їм вже бачиться формування саме в тому регіоні нової зони ризиків. [9, с. 28]

Отже, з нашої точки зору, сама постановка питання щодо характеру сучасності як такої, з виходом на політичні процеси світового й регіонального рівня, з формуванням усвідомлення їх можливих наслідків практичного характеру в площині соціально-політичних процесів окремих держав, вже формує предметне поле для подальшого теоретичного опрацювання і відповідних проєкцій та рекомендацій технологічно-інструментального гатунку, задає узагальнений вектор науково-дослідницької роботи.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета даної роботи – з'ясувати ключову сутність і спрямованість геополітичних процесів сучасності та вийти на проблему ризиків майбутності. Завдання – проаналізувати тенденції геополітики з урахуванням владно-ресурсних позицій окремих її суб'єктів, а також бачення характеру та змісту перспектив розвитку, позначити зони ризику за умов здійснення сьогоденних стратегій стосовно країн Латинської Америки і Карибського Басейну, вийти на окремі узагальнення матеріалу й прогнози щодо сценаріїв майбутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Серед вітчизняних авторів, що досліджують окремі аспекти проблематики, відзначимо роботи В. Ю. Карасьова, що займається аналізом і подальшою концептуалізацією явищ геополітичного характеру з використанням саме ресурсного акценту розуміння влади. На характері й природі сучасності як певної конфліктності з виходом на загрози й виклики зосереджують свою наукову увагу І. Д. Денисенко, М. П. Требін. Тематика трансформацій лібералізму й представленості його різновидів в політичних процесах сьогодення – предмет особливої уваги в дослідженнях Г. М. Куц та І. О. Поліщука. Щодо особливостей функціонування в сьогоденні медіа-комплексів і медіа-виробництва, в тому числі глобального гатунку та їх "присутності" в політичних процесах – в роботі використовуються напрацювання Єрмолаєва А. В., а відносно моделювання політичних процесів – підходи і методологічні розробки М. А. Польового. Стосовно ж безпосередньої уваги до політичних процесів системного характеру в Латинській Америці та Карибському Басейні виділимо роботи О. І. Ткача, особливо відносно заходів впливу, пов'язаних із застосуванням м'якої сили.

Серед зарубіжних авторів щодо предметної площини даного дослідження відзначимо концептуальне бачення сучасності як «текучої сучасності» в дослідженнях З. Бауманта, а слідом, в контексті нових її ризиків О. М. Яницького, Особливо підкреслимо значення розробок У. Бека, що вивів проблематику розуміння ризиків сучасності на якісно інший рівень та підхід щодо розуміння влади з позицій ресурсності М. Манна, що, на наш погляд, надає можливість подивитись на геополітичні процеси під кутом саме реалізації стратегії поширення інфраструктурної влади у світі з урахуванням обставини розмиття факторів щодо їх ендогенного й екзогенного походження й представлення. Окремий аналітичний моніторинг і аналіз ситуації в регіоні щодо тенденцій розвитку й, на сьогодні, посилення анти-демократичності процесів проводять Л. Даймонд, Д. Зіблатт, С. Левицький, З. В. Івановський, Т. О. Воронікіна, Ю. М. Саямов, П. П. Яковлев, Д. В. Морозов та інші.

Виділення невідомих раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. На наш погляд, остаточно недослідженим залишається характер сучасних геополітичних процесів у зв'язку із завершенням доби ствердження США гегемонізму неоліберального характеру і подальшими тенденціями переформатування світу

слідом за впровадженням Сполученими Штатами Америки нової політекономічної стратегії в умовах демонстрації окремими суб'єктами світової політики намірів контурування багатополярного світу. Серед невирішених питань – потенційні ризики у зв'язку зі згаданими явищами на всіх рівнях і щодо усіх біосоціотехнологічних його складових з урахуванням новітньої якості текучої сучасності. Особливо актуальним бачиться виявлення характеру цих ризиків в зонах конфліктності інтересів, а в контексті нашого дослідження – з додатковою увагою до регіону Латинська Америка та Карибський Басейн.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів.

Останнього часу в науковій літературі сам регіон – Латинська Америка і Карибський Басейн (ЛАКБ) – викликає значний інтерес в «форматі пере-відкриття» за можливостей інформаційно-технологічної відкритості територій, що раніше вважались віддаленими і начебто цивілізаційно периферійними. Процеси, які відбуваються в країнах регіону, щодо їх загальносвітової політичної та соціально-економічної значущості, показовості динаміки змін і якісної їх спрямованості, комунікативно-політичної представленості у політичних подіях різного масштабу, проявляють, а інколи й формують – через апробації нових трендів – подальші світові мейн стрими розвитку, порядок денний досліджень.

Підкреслимо хоча б 2 достатньо поверхневих щодо бачення ситуації фактори:

1. Бразилія входить до першої 10-ки економік світу, а за окремими прогнозами – до 2050 року слідом за Китаєм, США та Індією, увійде разом з Мексикою до 1-ої п'ятірки. (У Венесуелі – одні з найбільших родовищ нафти у світі, регіон є забезпеченим запасами прісної води, усіма іншими необхідними для життєдіяльності суспільств ресурсами.)

2. В регіоні успішно випробовуються сучасні медіа засоби, новітні інформаційні технології щодо організації політичного життя, які надалі набувають поширення і в усьому світі. Наприклад, формування й реалізація запиту на неklasичний тип політичного діяча, який приходить з незвичайного професійного майданчику – позасистемний лідер, керманіч нового гатунку, що є, начебто, виключно орієнтованим на безпосередню «спорідненість» способом життя, сподіваннями, планами, тощо, з народом. (Уго Чавес в Венесуелі – колишній військовий, але вже етнічно близький за походженням до індіанського населення країни, Джіммі Моралес в Гватемалі – кінопродюсер, шоумен, успішний актор-комік, Хосе Мухіка в Уругваї – колишній представник ліворадикального руху Тупамарос, в'язень протягом 14 років, «el presidente más pobre», тобто найбільш бідний президент за способом життя – інші.) Обраний на початку 2019 року Президент Республіки Ель-Сальвадор Наїб Армандо Букеле Ортес (саме він та Президент Мексиканських Сполучених Штатів тривалий час утримували найвищий у світі рівень довіри населення своїх країн на рівні 71%) хоча й пройшов школу партійної діяльності і набув досвіду управлінського лідерства на посаді мера міста Сан-Сальвадор, прийшов до влади в державі вже на чолі новоствореної їм партії (що порушило формат двопартійної системи) і, що незвично для країни (більшість якої християни-католики і протестанти), з середовища 100 тисячної громади мусульман-вихідців із Палестини (син місцевого імама), та став всесвітньо відомим політиком ще й завдяки публічному спілкуванню з підлеглими йому представниками влади, міністрами через соціальні мережі, в тому числі запровадженням такої форми віддання наказів – через Twitter. [40]

Зосереджуючись на політичному житті в країнах ЛАКБ, в підсумку ми маємо надзвичайне різноманіття варіацій ситуаційних у своїй тактичній неоднорідності і стратегічній спрямованості, формально неоднозначно виражених процесів і методологічно зустрічаємось щодо визначення рушійних їх чинників та вирішальних факторів з традиційною суперечкою представників структурного та процедурного підходів. Можливо, в більш звичному вигляді ця суперечка зосереджується навколо проблематики, пов'язаної з побудовою моделей генези демократії, результативністю транзитологічного шляху до демократії як бажаного на виході трансформаційних зусиль політичного режиму. В ній одні автори роблять акцент на значимості структурних факторів, перш за все державо- та національно-творчого характеру, виділяють у якості ключових соціально-економічні та культурно-ціннісні чинники, а інші – акцентують важливість факторів процедурних, особливо щодо вибору та послідовності конкретних рішень і дій політичних акторів від яких, перш за все, нібито і залежить підсумкова результативність процесу. Зрештою, у фокусі дослідження опиняється, відтворюється та інтерпретується «вже цілком традиційна для соціальних наук дилема «структури й агента (актора)... у межах якої джерелом каузальної детермінації різних соціальних явищ визнаються або «об'єктивні» суспільні структури, або «суб'єктивні» дії тих чи інших акторів (індивідів, груп, держав).» [24, С. 54] На наш погляд, окремою авторитетною науковою історією, що заслуговує на додаткову увагу є і пошук методології поєднання основ цих двох підходів, «зняття» їх протистояння через виокремлення ключових ідей і розбудову моделей сполучення актуалізації факторів впливу в той чи інший спосіб. Саме на такому установчому підґрунті, наприклад, з'являється концепт воронки причинності (funnel of causality), в якому сама систематизація кіл причинності політичних подій вибудовується за принципом від найбільш загальних факторів до конкретики каузальності місцевого значення з урахуванням і системних трансформацій (простежується значення структурних елементів) і з'ясування ролі різних акторів у розгортанні суми політичних подій. Згаданий підхід потребує знання значного обсягу інформації і його беззаперечна наукова вага у підсумку є залежною від повновимірності ряду причинності й пріоритетів щодо виділення значущості факторів політичних процесів, розбудови самої «ієрархії впливу» з точки зору автора дослідження.

Чітку, щодо підходів до організації і побудови дослідження, орієнтовану на системність і по відношенню до розуміння її соціального існування і до її відповідного сприйняття методологію пропонують різні визнані в науковому світі вчені. Деякі з них, втім, виходять вже з намірів постструктуралістського характеру вийти за межі усталеного розуміння системності у поєднанні в аналізі структурних одиниць суспільства традиційного характеру з агентами позаструктурного впливу, що намагаються стверджувати себе в політичному житті і модифікувати, зрештою, вже самі уявлення про структури (так, на наш суб'єктивний погляд, авторитетно-дієвою залишається,

наприклад, підхід П. Бурдьє – Pierre Bourdieu – що інтегрує теоретико-методологічні підходи макро і мікро гатунку). На наш погляд, складнощі науково-дослідницького характеру в методологічній площині щодо різних політичних процесів ускладнює саме усвідомлення «текучої сучасності» сьогодення у сполученні з невідрефлексованістю ключових її параметрів, рис, характеристик змістовного характеру за обставин складності самого завдання, невідомості процесу його «прихованості майбутністю». В будь-якому випадку, можливо, за цих умов варте уваги розуміння зміщеності і змішування різних соціально-політичних площин, їх постійно оновлюване новітнє конфігурування у зв'язку з процесами динаміки руху і розвитку, що породжують уявлення про «розмивання» меж пластів соціальної дійсності й політичної практики в широкому контексті «демонтажу» системності, або, щонайменше, наших звичних уявлень про неї. Ще у 80-ті роки 20 ст. норвезький уряд почав фінансувати окремі програми наукового пошуку моделей й параметрів «стійкого розвитку» у зв'язку з баченням основ його системності – тоді науковці дійшли головного висновку, що сам розвиток – це постійний процес змін, часто в непередбачуваному напрямку й за незвичайних обставин, тому, щонайменше сумнівним виглядає існування універсального алгоритму зі всезагальною рецептурою коригування, налаштування, відновлення системи, якщо орієнтуватися на її розуміння як статичне утворення, тобто без урахування можливостей трансформацій корінного характеру, а щодо економічних показників – їх зростання, тобто, в підсумку тих самих постійних змін. На сьогодні ж, що виглядає цілком показово, починаючи з 2016 року, вочевидь домінуючий політекономічний підхід в США – національна школа розвитку – виходить саме з того, що «заперечує універсальний підхід до національної економіки, вважаючи що політика має відрізнитися в залежності від технологій та інших обставин.» [4, с. 176]

Під таким кутом зору, на наш погляд, щодо розуміння трансформацій сучасності актуалізується підхід, який В. Ю. Карасьов (Vadim Karasev) позначає як «відхід від соціологічної ортодоксії», що пропонується в роботах, наприклад, М. Манна (Michael Mann), і де стверджується одна з ключових думок щодо конституювання суспільств множиною соціально-просторових мереж влади, які перетинаються і накладаються одна на одну. При цьому підкреслюється, що суспільства не є і не мають розглядатися у якості соціальних систем – відкритих чи закритих, немає й суспільств в повній мірі обмежених у географічному і соціальному планах. Якщо немає систем, то не може бути й підсистем, тощо, як свідчень та рівнів існування системної тотальності, «оскільки немає обмеженої тотальності, не має сенсу розподіляти соціальну зміну або конфлікт на «ендогенні» та «екзогенні» різновиди.» [19, с. 7] В. Ю. Карасьов виділяє в М. Манна саме ту думку, про яку йшла мова вище, коли ми згадували намагання подолати категоризм виключної бінарності структурного й процедурного підходів: «Оскільки не існує тотальності, індивіди не є обмеженими в їх поведінці «соціальною структурою як цілим», а тому марно проводити відмінність між «соціальною дією» і «соціальною структурою.» [19, с. 7] Науково-запобіганим і в дусі саме такої постановки проблеми нам бачиться й підхід М. А. Польового, щодо міждисциплінарності аналізу мережовості сучасних політичних процесів.

Неолібералізм, особливо у його концептуальній представленості у якості панівної ідеології США часів «до президентства Барака Обами (за його адміністрації відбулася переорієнтація з мультилатералізму універсального характеру щодо економічних зв'язків на мультилатералізм вибіркової, регіонального гатунку, тощо)» – виходив з сукупності цінностей, засобів, принципів, що в сумі, за очікувань їх остаточного ствердження в світі на різних рівнях, апелював до створення універсалізму й чіткої системності щодо його сприйняття. На цьому стояв глобалізм: системність, універсалізм (варіанти з не ринковою економікою й не демократичною політичною системою розглядалися як такі, що зрештою, змушені будуть грати за загальними правилами – система міжнародного права спрямує і напевне ухильників до магістрального шляху, поставить у рамки необхідного і прийнятного). За таких контурів бачення вектору розвитку, світ, зрештою, мав остаточно стати умовною цілісністю – гегемонізм США ніби «запрошував» включатися в цю неоліберальну системність, демонструючи успішність державності й демократії Сполучених Штатів Америки, «зваблюючи» високими стандартами життя своїх громадян. Питання силової домінації залишалась ніби «за кадром», як останній аргумент впливу, бо головне – гегемонія «пропонує ідеологічне, консенсусне, засноване на цінностях та згоді ... розуміння світового порядку» [8, с.15]. Тобто, центральна стратегія гегемонізму – консенсусні механізми підтримання стійкості гегемоністського правління забезпечуються формуванням певних ідентичностей, що й виступають, перш за все, у якості засобів необхідної консолідації й мобілізації суспільних інтересів навколо ключових ідей з супровідним виділенням головних цінностей, моральних чеснот, основ мотивування соціальних траєкторій. В контексті такої загальної постави стверджується й магістральна лінія еволюції нормативного ландшафту доби гегемонії США, поширення лібералізму неоліберального гатунку.

Цілком очевидно, що впродовж кількох останніх років в світі відбувається переформатування міжнародних відносин, переформування стратегій розвитку, трансформуються уявлення про змістовність майбутнього на різних рівнях. На наш погляд, сутнісний характер змін визначає, перш за все, якщо сформулювати найбільш узагальнено й в стилі непевності доби постмодерну й часів текучої сучасності Дух часу (можливо – Zeitgeist), якщо позначати цим сполученням і домінуючу традицію мислення, і сукупність певних ідей та установ відносно їх реалізації. За умов усвідомлення взаємозалежності в сучасному світі різних факторів та суб'єктів географічного й соціального гатунку, їх взаємопроникнення і взаємовпливу, динамізму розвитку з подоланням тотальностей системного гатунку, можливо, зростає роль інфраструктури влади як одного з ключових засобів представлення, поширення (інтелектуальна література, масова пропаганда, приклад в дії, тощо), а інколи і «продавлювання» (поєднання економічних, дипломатичних та військових заходів) окремих ключових ідей, які зрештою, і формують умовну, готову за потреби до миттєвих змін, у чомусь «примарну» прихованість за мерехтінням медіа-продуктів часів когнітивного капіталізму, змістовну конфігурацію центру сучасності, з якою надалі «працює» увесь світ, сприймаючи й модифікуючи його на свій лад. У будь-якому випадку, навіть заперечення цих ідей, неприйняття, чи переформатування щодо невизнання окремих складових – все одно виходить з о-позиційності точки зору, тобто

з вимушеності рахуватися в дискурсі, самовизначенням, спів-існуванням, тощо. Соціальне представлення й просування цих ідей за формою – предметне поле окремих досліджень; сучасний «комунікативно-промисловий комплекс» [17] є пов'язаним з використанням усього спектру й потенціалу інформаційних технологій, новітніх за якістю впливів на людську свідомість (підсвідомість) медіа потужностей.

Для спроб з'ясування джерел ключових ідей сучасності, а, головне, розуміння того, чому одні з ідей набувають поширення, отримують необхідний «імпульс домінантності», а інші залишаються приватною справою небагатьох суб'єктів, нам потрібне певне світобачення у зв'язку з формуванням й функціонуванням влади в сучасному світі. Якщо ми знову звернемося до концепції М. Манна, особливо з акцентуванням щодо окремих її аспектів у розгляді В. Ю. Карасьова, то, на наш погляд, можна сформувати один з варіантів розуміння особливостей усього згаданого вище процесу в його загальних рисах і з можливостями широких проекції різного характеру й масштабу. «Основним поняттям соціології М Манна виступає «влада» (причому, більш широке «power», а не «authority»). Слідом за Т. Парсонсом (Talcott Parsons) М. Манн інтерпретує «владу» як «генералізований засіб» задля досягнення яких завгодно цілей...» [19, с. 7] Люди, що виступають у якості соціальних, а не соціетальних істот, через вимушені відносини кооперації чи конфлікту задля реалізації своїх цілей використовують доступні природні й соціальні ресурси. «При цьому важливими є не самі цілі, що мотивують та їх походження, а обмежені організаційні засоби для їх досягнення. Теорія джерел соціальної влади – це організаційна, а не мотиваційна теорія. Слідом за Е. Гідденсом (Anthony Giddens, Varon Giddens) Манн приймає ресурсний підхід до влади, згідно з яким ресурси – це провідники, через які влада здійснюється... « Владу найбільш доцільно розглядати як засоби, організацію, інфраструктуру, логістику.» [19, с. 7–8] Будемо пам'ятати також, що в концепції М. Манна виділяється 4 види влади, які, таким чином, набувають значення певних каналів реалізації ресурсів задля досягнення власних цілей (політична, економічна, військова, ідеологічна). За умов сприйняття сучасного взаємопов'язаного множиною мережевих різнорівневих відносин і зв'язків світу, реалізація власних інтересів будь-якими суб'єктами повстає, певною мірою, процесом конкурування з результатом, визначеним «можливостями ресурсів» (є варіанти, що залежать від умінь їх ефективно використовувати). Ми вже згадували, що неолібералізм провів значну підготовчу роботу задля того, щоб за обставин глобалізованого уніфікованими стандартами різного гатунку світу текучої сучасності, дії одного з суб'єктів політичного процесу впливали на перебіг світових подій часто незалежно від чітких географічних чи соціальних прив'язок.

Якщо користуватися логікою наявних ресурсів впливу в оцінці появи, поширення й перспектив ключових ідей, що формують Дух часу, то, вочевидь, посилюється значення геополітики, як засобу реалізації власних державних інтересів в її контраверсійному зв'язку з характером внутрішньої політики, що здійснюється найбільш потужними суб'єктами-носіями ресурсних можливостей.

Провідники неоліберального світового порядку з певною іронією та поблажливістю ставились до спроб інакшого переналаштування світу, до пропозицій розглядання альтернативності розвитку, які простежувались у середовищі науковців різних дисциплін, практичних підходах державних лідерів різних країн, політиків-практиків щодо міжнародної й внутрішньої політики. Скажімо, в юридичній літературі простежувались спроби поставити питання проблематичності підходу щодо уніфікації законодавства за єдиними стандартами у зв'язку з належністю до різних правових сімей (Рене Давід – David René), у зв'язку з множинністю й неоднороззначністю підходів трактування права як такого і, відповідно, похідним подальшим розуміння того, що є верховенство права на відмінному змістовному підґрунті, за умов різних релігійних, моральних, державотворчих традицій, інше (Браян Таманага – Brian Tamanaha), що бачилось суттєвою перешкодою задля поширення міжнародного права, яке регламентувало універсалізм лібералізму в практиках юридичної кодифікації, імплементації його норм.

Провідники політичної стратегії щодо глобальних перспектив розвитку у найбільш потужних саме ресурсно, з точки зору згаданого підходу до влади державах, вдавались до більш або менш успішних спроб обґрунтування й ствердження на практиці альтернатив розвитку різного характеру, з виходом на проекції регіонального й світового масштабу. У цьому відношенні є змістовним і неоднозначним досвід Венесуели – з приходом до влади яскравого лідера Уго Чавеса на хвилі неприйняття неоліберальних порядків гатунку Вашингтонського консенсусу, почалась розробка моделі держави, побудованої на засадах, як її сформулювали в Венесуелі, «соціалізму 21 століття». Країна, яка тривалий час у другій половині 20 ст. вважалась оазою спокою й заможності на континенті (4 місце за показниками ВВП на душу населення в світі, 2 місце за показниками нафтовидобування, [1, с. 67] 1 місце в світі за кількістю вживаного одно-солодового, як правило, дуже дорогого віскі на душу населення, стабільне функціонування політичної системи зі взірцевою двопартійністю, тощо) спочатку продемонструвала світу, що за фасадом показників успішності у цифрах приховувались серйозні проблеми для життя більшості населення в країні. Венесуела, почала «роботу зі смислами» і відштовхуючись від сукупності ідей виражено лівого характеру, що мали на меті подолання прірви між бідними та багатими, надання можливостей найбіднішим верствам населення в отриманні освіти, забезпечення житлом, якісному й доступному медичному обслуговуванні, запустила проект яскраво виражено ідеологічного характеру, що на значний час набув суттєвого імпульсу в регіоні та світі. Спочатку ініціатор «соціалізму 21 століття» Уго Чавес, а потім і нинішній Президент Боліваріанської Республіки Венесуела Ніколас Мадуро Морос, спираючись, як здавалось, на необхідні для цього фінансові ресурси, що їх гарантували родовища нафти, наявність інших природних запасів-джерел фінансових надходжень, здійснили спробу придати йому значення альтернативного шляху розвитку з похідними діями геополітичного характеру (перш за все, створення об'єднання ALBA – Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América). В Венесуелі якісно почав працювати популізм «нової хвилі», що, зрештою, призвело до інституційного переобладнання держави, оскільки популізм чи то лівого, чи то правого гатунку, зрештою, є побудованим на змістах, що оформлюються і ретранслюються, перш за все, для звичайних людей – «носіїв моральних чеснот і здорового глузду» – в простих

зрозумілих лозунгах-месиджах на кшталт, «повернути батьківщину людям» (в лівому популізмі – більшості населення, як правило, бідного й найбільш знедоленого, в правому – корінним націям, етнічним групам, благополуччю яких, начебто загрожують іммігранти [5, с. 109].) В радикальному вигляді – так зрештою сталося в варіанті Венесуели – популізм є зорієнтованим вже не просто на спілкування з масами, а спілкування за розбудови нових правил щодо дійсних інститутів; спочатку з-гори, зверху, поза їх діяльності (підстави для цього – «воля народу», в промовах лідерів-популістів ставиться мета подальшої їх трансформації), а потім і за умов практичного переформатування держави в «інтересах більшості», зі звертанням у різних форматах до засобів «прямой демократії», що зрештою з формально юридичної точки зору виглядає, щонайменше, спірним як процесуально, так і, відповідно, результативно. Цей підхід, популістського характеру, сповнений певних ідеологічних посилів, що, на сьогодні виглядають ще більш неоднозначно, простежується й до сьогодні в політичній практиці Венесуели.

За науковою літературою й політичною практикою можна простежити як впродовж останніх 2 десятиліть намагається ствердити своє бачення перспектив світу Росія. В загальному вигляді представники академічних її кіл, реальні політики є спрямованими в діяльності на розробку такої моделі світу, де будуть окреслені «зони впливу», «контури цивілізаційних спільнот», «кордони духовного єднання», тощо. Тобто мова йдеться про переформатування світу з урахуванням кількох центрів сили і перспективи, руху до «відтворення «концерту націй» або багатополярності як принципово нової глобальної конфігурації центрів сили.» [7, с. 71] Окремі штрихи змістовного наповнення концепції багатополярності, у тому числі стосовно світоглядних, цивілізаційних, культурно-історичних підстав і обсягів лідерства Росії щодо єднання народів, територій, умовних культурно-просторових одиниць видозмінюються, але незмінним, мабуть, залишається позиція: «Ми або стверджуємо квадріполярність, або нас просто не буде. Але квадріполярність – це не останнє слово. Полісів має бути не менше, ніж чотири... А хто буде говорити тільки про три полюси це має сприйматися не інакше як спроба перетлумачити й вкрасти у нас майбутнє.» [16, с. 21–22] Росія, таким чином, виходить з необхідності сприйняття світом своєї значимості в перебігу світових подій у якості одного з кількох (можливі варіанти), але обов'язкового і загальновизнаного центру сили зі своїми сферами впливу й баченням унікальності ролі в світовій історії. Стосовно змісту внутрішньої ідеології, ідеології, скажімо так, для внутрішнього споживання за звичайним форматом – ліві та праві – на відміну від Венесуели, в Росії не простежується якихось чітких послідовних однозначних орієнтирів, акценти й наголоси зміщуються в тематику посилення державності, підкреслення унікальності розвитку, національно-державного її месіанства в контекстах мовного характеру, або лідерства в православно-християнській культурно-цивілізаційній ойкумені, загального форматування стандарту державності майбутнього, тощо. [10] Щодо мобілізації ідеологічного ресурсу у просуванні своїх інтересів на міжнародному рівні, формування загальних смислів, символічних уявлень про країну, творень умовних зон «макроїдентичностей спорідненості розуміння» та намагань встановити й закріпити нові (відносно правил і норм глобального проекту лібералізму) за форматами і змістом правила діяльності, Росія в зовнішній політиці, знову ж таки, за розмежуванням ліва або права ідеологія, діє ніби поза цього розподілу, звертаючись, скоріше до традиції відносин, близькості історії в змістовності «анти-», в руслі політики практичних інтересів, де простежуються взаємопов'язаність економічних і геополітичних вимірів. Так, Російська Федерація прагматично використовує суму історично сформованих з часів існування СРСР зв'язків з країнами демонстративно лівої й часто, водночас, антиамериканської ідеології (а інколи і просто, в силу різних обставин, антиамериканської ідеології), що, втім не є перешкодою для актуалізації стосунків з державами більш правої орієнтації (сучасна Бразилія). Незмінним і ключовим намаганням залишається ствердження Росії у якості одного з центрів впливу і сили в різноякісному змістовно багатополярному світі. Мають, стосовно дій на міжнародній арені, деякий час окремі порушення міжнародного права Росією сприймались світовим ліберальним істеблішментом як такі, що несуть тимчасову «смуту» у світовий порядок і не загрожують в стратегічному плані суттєвими ризиками ліберальному порядку речей (війна в Грузії, окупація Криму, підтримка сепаратистських рухів в Луганській й Донецькій областях України, інше). Тому логічним і достатнім виглядало запровадження міжнародних санкцій консолідованого ситуативно Західного світу проти Росії – як дієвий засіб впливу на перебіг подій, що є викликаним порушенням контурів усталеної нормативності, у тому числі як запобіжник подальшого розгортання агресії, ефективний захід відносно запобігання великої війни світового масштабу. На наш погляд, суттєва деталь для розуміння загальної картини – демократичний світ привчив свої громадян і послідовників щодо думки з приводу *цінності людського життя*, яка, тим більше, наче помножується за умов сучасних технологічних можливостей його організації. Вочевидь, немає у більшості населення й мотивації помирати на війні за загальні ідеї, принципи, чужі інтереси. Якщо демократія посилає своїх військових на виконання бойових завдань, вона відчутно залежна від думки громадянського суспільства з усіма подальшими його висновками електорального характеру.

Інша картина в не демократичних країнах. Під час перемовин лідерів США і КНДР політологи відзначали, що сила позицій Кім Чен Ина полягає у відсутності суспільної думки за його спиною, вираженої позиції громадянського суспільства – за умов тоталітаризму будь-яке рішення лідера держави буде «схвалене» як єдино правильне. Історія загалом показує, що задля організації військових дій, пов'язаних з максимальними ризиками для життя, тоталітаризм є готовим до мобілізації всіх людських ресурсів, масового жертвування населенням, а готовність загинути за режим культивуються як одна з найвищих чеснот, тобто люди психологічно готові жертвувати своїм життям. Стосовно гібридних режимів, до яких відноситься політичний режим Російської Федерації, то відносно усвідомлення цінності людського життя, можуть цілеспрямовано формуватись різні установки. В «роботі над смислами» і щодо формування усього комплексу ціннісно-орієнтаційних координат, серед багатьох заходів в Росії виділимо увагу до творення потужних медіа комплексів із залученням по своєму талановитих і яскравих «творців мейн стриму» – представників «оперативної інтелігенції» [23, с. 28], які в різний спосіб з використанням найсучасніших технологій і за замовленням представників держави формують масові

образи, цінності, емоції, готовності з їх подальшою ретрансляцією на весь світ. В цій боротьбі за свідомість стверджується, в тому числі, «генетика героїзму» населення Російської Федерації (як його розуміти це окрема змістовна історія), складовою якої є й готовність до смерті і за умов сьогодення. Ще один важіль технологій мобілізаційного відносно готовності воювати характеру є пов'язаним з впровадженням загального внутрішнього курсу у якого, за формулюванням К. Шульман (Ekaterina Schulmann), «люди – це нова нафта», економічно рівень життя більшості населення є близьким до межі виживання і за відсутності ще й роботи, єдиним виходом залишається служба у силових структурах, участь у військових заходах Росії. Відзначимо також, що одним з ключових факторів, на наш погляд, вже у «переформатуванні смислів», до якого, можливо, найпотужніше і найефективніше вдається саме Російська Федерація – це здобування інформації з використанням усіх найсучасніших технологій і подальше її використання з метою реалізації власних інтересів. (Найвідоміші приклади, що на поверхні – попередження Р. Т. Ердогана російською владою щодо можливості заколоту проти нього або кардинальна й зовні важко зрозуміла зміна поведінки Е. Макрона по відношенню до В. В. Путіна від першої їх зустрічі до сьогодення.) Росія, в силу значних економічних позицій в сучасному світі (перш за все фактор природних ресурсів як джерела надходження фінансів) залишається вагомим суб'єктом міжнародної економіки. За рахунок фінансових вливань щодо геополітичних проєктів вона активно реалізує і цей ресурс – економічної влади. Додавши до згаданих аспектів можливості Російської Федерації на міжнародній арені у зв'язку з її роллю, в якості одного з найбільш статусних суб'єктів – Член Ради Безпеки ООН з правом вето, інше і одну з найсильніших армій в світі з певною готовністю (тут можуть бути варіанти) особового складу помирати під час військових дій (окрема історія – збройні формування так звані «ЧВК») і ми можемо, хоча б у загальних рисах, оцінити масштаби її можливостей впливу на переформатування світу.

Досвід Росії, відзначимо, використовується у Венесуелі, про яку вже йшла мова – фактор військових, чи то озброєних людей, сформуємо це так, готових до захисту режиму, зростає і, окрім, щонайменше, 2,5 млн. представників так званої народної міліції, використовуються й можливості збройних формувань не зовсім зрозумілого походження. [27] Н. Мадуро нещодавно відвідував Москву з офіційним візитом і мав зустріч з В. В. Путіним, під час якої заручився його підтримкою і в проєкції на події у регіоні це виглядає знаковою подією. [26]

Зрештою, навіть за зусиль багатьох держав щодо подолання неоліберальної схеми світового порядку, перебіг подій в останні роки був би іншим, якби не зміни, що зовні несподівано почали відбуватися в наймогутнішій державі – «батьківщині сучасного гегемонізму» – США з обранням Президентом США Д. Трампа та відмови від глобалізму неоліберального гатунку з запровадженням стратегії «національного розвитку». Як формулюють в самій Америці: «У відповідь на зростання «популізму», члени вашингтонського істеблішменту прийняли обнадійливий спосіб сформулювати питання про правильні стосунки Америки зі світом. З їх точки зору, американці діляться на 2 табори: відкритий чи закритий, глобалістський чи націоналістичний, інтервенціоністський чи протекціоністський. В цьому кадрі закритий, націоналістичний і протекціоністський проголосував за Трампа, а відкрита, глобалістська й інтервенціоністська група – за Клінтона.» [4, с. 165] Так у загальному вигляді повстає наче базова дихотомія щодо ролі Америки в світовій економіці. «Якби ж це було так просто. У дійсності можна виділити п'ять окремих шкіл з різними поглядами на те як Америка має вписатися у світову економіку і керувати своєю власною: глобальний лібертаріанство, прогресивний локалізм, національний протекціонізм, глобальний неолібералізм і національний розвиток.» [4, с. 166] Перемога Д.Трампа й, слідом, доктрини національного розвитку, зрештою, ніби засвідчила відмову США від відповідальності за встановлення й підтримання принципів і правил взаємодії на міждержавному рівні; відмова від глобального лібералізму розгублено почала спочатку сприйматися в світі як свого роду «гра без правил», актуалізувавши питання чи можливі загалом якісь правила в грі без правил, за умов нового політичного курсу, що маніфестаційно узагальнено представив Д. Трамп в інавгураційній промові: «From this day forward a new vision will govern our land, From this day forward it's going to be only America first.» Але згодом стали простежуватися певні параметри подальшого розвитку США, які зрештою й були концептуалізовані в теоретичній науковій літературі і прийняті світовим спів-товариством в практичній діяльності (або просто визнані їм), як формат взаємодії: «Національний розвиток заперечує моральне бачення лібертаріанства – глобального ринку індивідів без значних місцевих чи національних прив'язок – як чужих людській природі... Місцеві спільноти є важливими, але в сучасному світі військова безпека і економічна ефективність можуть бути забезпечені тільки національною економікою, заснованою на крупних корпораціях... розглядають національну економіку в прямій конкуренції одна з одною за виробництво з високою доданою вартістю і за високооплачувану роботу, яка робить це можливим. Національна школа розвитку розглядає крупні фірми, які можуть впорядкувати масштаби, необхідні для конкуренції, як найважливіші національні ресурси... бачать більш глибоку економічну інтеграцію в багатьох відношеннях корисною, але тільки якщо федеральний уряд США працює, щоб отримати максимальну вигоду для американських робочих і регіонів. Щоб максимізувати закордонні експортні ринки для експорту США з високою доданою вартістю, в Америці має бути активна держава розвитку, яка співпрацює з крупними й малими компаніями, щоб допомогти їм запроваджувати інновації, підвищувати продуктивність, експортувати й конкурувати на світовому ринку.» [4, с. 176] Як працює цей новий підхід Америки до розуміння світової політики ми бачимо впродовж терміну президентства Д. Трампа. Стосовно Латинської Америки й Карибського Басейну, перш за все відзначимо переформатування економічних відносин між країнами-членами NAFTA (the North American Free Trade Agreement) – США, Мексикою та Канадою, та, власне, й перетворення усього об'єднання на USMCA (the United States-Mexico-Canada Agreement). Співпраця здійснюється на основі нових правил, що є значно вигіднішими для США [13], а сам стиль спілкування з лідерами Мексики та Канади (спочатку було оголошено про домовленість США та Мексики у двосторонньому порядку, Канаду

поставили перед фактом і міністр закордонних справ Канади Христя Фріланд змушена була розвертати літак, що прямував до України) Д. Трамп суттєво відрізнявся від усталених процедурних підходів. Президент Мексиканських Сполучених Штатів Андрес Мануель Лопес Обрадор (AMLO), що впроваджує заходи лівоцентристського характеру – «Давайте залишимо в стороні неоліберальне лицемірство, держава подбає про скорочення соціальної нерівності» [2] (безкоштовна освіта в вищих навчальних закладах, якісна й дешева медицина, соціальні програми допомоги бідним, тощо), відмінні за змістом від державної політики в США, тим не менш, сформулював особливості свого курсу в руслі стратегії національного розвитку через вислів: «Найкраща зовнішня політика – це політика внутрішня.» Геополітична архітектура регіону зазнала швидких змін і у зв'язку з стрімким ослабленням об'єднання ALBA і в контексті довготривалої кризи в Венесуелі і, симптоматично, після фактичного його залишення Еквадором, який намагається знайти свій вектор розвитку в умовах нових пріоритетів змістовних змін парадигмального характеру, як регіонального, так і світового масштабу. В Гватемалі за нових обставин президент Джиммі Моралес припинив діяльність міжнародної антикорупційної комісії CICIG, що інтерпретується як фактичне визнання поразки у боротьбі з корупцією (висновок, що робить один з російських науковців щодо методів зміни політичної традиції в країні і подолання корупції – тільки революція і «революційне насильство» [25, с. 6]). На фоні незадоволення таким станом речей окремих країн регіону, у Гватемалі тут же посилює заходи комунікації з Росією. [3] Бразилія і Аргентина диверсифікують свої економічні зв'язки, капіталізуючи в такий спосіб і політичні можливості; країни, залишаючи суми відносин з США, Китаєм та країнами регіону, вочевидь посилили свої позиції в усьому світі, домовившись, зрештою, про асоційовану взаємодію з ЄС. Загалом, на фоні зростання економічної співпраці з Китаєм майже всіх країн регіону, скажімо Парагвай та Сальвадор заявляють і про взаємодію і з Тайванем, що завжди негативно сприймається КНР. Тобто в регіоні йдуть настільки різнопланові і різноякісні за змістом процеси, що слідом за З. Івановським можна констатувати – навіть не можна позначити регіон сполученням «єдність у різноманітності». [18, с. 6]

Висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Якими бачаться перспективи форматування світу і регіональних змін ЛАКБ. Відповідь на це питання, на наш погляд, залежить від поступу процесів в країні-лідері демократичного світу і світової економіки – США. За якимось часом усталеності одного американського проекту (в Йельському Університеті відбулась презентація книги «On Tyranny: 20 Lessons from the 20th Century.», в якій автор Timothy Snyder підкреслює, що заспокоєння Америки після 1989 року щодо майбутності світу було шкідливим [11]) відчувається конкурентне, напружене і достатньо жорстке протистояння варіантів розвитку, яке, за його підсумками, визначить загальносвітовий мейн стрім текучої сучасності. Спектр позицій є вже на сьогодні представленим достатньо широко: від національного розвитку Д. Трампа до прогресивного локалізму представника демократів Е. Воррен, або, навіть демократичного соціалізму Америки Б. Сандерса, чи намагання повернути неоліберальні підходи за умов участі в перегонах за посаду Президента США Г. Клінтон. Достатньо несподіваним явищем для демократичної традиції США виглядають ракурси і сам дискурс постановки проблеми щодо політичних протистоянь (Скажімо, в представленні The New York Times – «Trump's War on the 'Deep State' Turns Against Him.» [34]), що відкриває додаткові штрихи непередбачуваності ситуації в США, яку посилюють контексти спроби усунення Д. Трампа від влади з використанням процедури імпічменту. Саме в США, як в державі з найпотужнішими ресурсами влади і інфраструктурного характеру, зрештою, має сформуватись змістовна позиція або, певніше, конфігурація змісту багачення майбутності, яка задасть the impetus то ключовим глобальним процесам геополітичного характеру, економічного форматування. В якій спосіб за умов текучої сучасності з розмиванням ендегенних і екзогенних факторів впливу (є певна спокуса вдатись до алегорії у зв'язку із законом сполучених судин) буде розвиватись загальна ситуація і за якої системи ціннісно-нормативних координат буде розбудовуватись світова міждержавна взаємодія, чи знайде в ній своє місце і в якому форматі модель багатопольярного світу, за яку бореться Росія, з актуалізацією або ні уявлень про лімітрофи, межі конфліктності, засоби утримання своєї «зони світової відповідальності», тощо – питання щодо стратегії розвитку залишається відкритим з увагою до подій в США.

Зрештою, згадуючи У. Бека, виділимо ще один вкрай важливий з нашої точки зору аспект щодо навіть початкового позиціонування майбутності в варіанті прийняття моделі багатопольярного і якісно відмінного за різними параметрами світу. Можливо, одна з перших проблем, з якою зустрінеться (-чається) світ – пошук ліній демаркації між світовими центрами сили (ресурсів). Оскільки за ситуації постійного розвитку, змін, загального динамізму умов і потужностей текучої сучасності є швидкоплинним і характер трансформацій «полосів світу», актуалізується й сам процес боротьби за розширення зон впливу, «територій відповідальності», зростають ризики конфліктності, з окремою проблемою форм і масштабів соціальної конфліктогенності. В латиноамериканському контексті, у тому числі, підвищується значення самого визначення, виробництва і розподілу ризиків, усвідомлення його «рівня за умовними балами шкали значень», сформулюємо це так. «Той, хто хоче розкрити взаємовідношення між світовим ризиком й соціальною нерівністю, має розкрити граматику концепції ризику. Ризик і соціальна нерівність, ризик і влада – це дві сторони однієї медалі. Ризик передбачає необхідність прийняття рішень, а відповідно, передбачає наявність того, хто приймає це рішення і виробляє радикальну асиметрію між тими, хто приймає рішення, визначає ризики та хто отримує з них прибуток і тими на кого ці ризики обрушуються.» [9, с. 29] Таким чином актуалізується проблема влади щодо визначення ризику, а сам контроль щодо «відношення номінації» суттєвий leverage (ісп. – aralancamiento) впливу, реалізації інтересів, здобуття прибутку зі своєї позиції. В такій проекції вже саме віднесення на периферію інтересів держав-носіїв потужної, ресурсно забезпеченої світової суб'єктності, окремих країн, або потрапляння на території «кордонів інтересів», багаторазово посилює ймовірність катастрофізму різного ґатунку, що за певних умов безкомпромісності протистояння інтересів на підґрунті відсутності загальноприйнятих правил, або просто порушення їх однією з держав, стає і варіацією для детонації великих світових конфліктів. За цих

обставин держави зі слабкими позиціями геополітичного характеру, серед чинників слабкості яких є взаємно переплетені та зав'язані в суцільність за характером і власні проблеми (що сприяють становленню «мінімального значення суб'єктності»), і потрапляння в зону найбільшого перетину інтересів найпотужніших за ресурсами влади держав, опиняються в просторі концентрації ризиків. На наш погляд, в регіоні поширюється і загальне відчуття тривожності майбутності, а окремі країни ЛАКБ вже на сьогодні виступають своєрідними «маркерами» можливостей подібної перспективи. Так, відносно загальної картини – на 23-ій щорічній конференції Міжамериканського діалогу та Банку розвитку Латинської Америки, що відбулась 4-5 вересня 2019 року засвідчено тривожні явища, що підтверджують подовження демократичної рецесії в регіоні – опитування підкреслюють почуття втоми від демократії по всій Латинській Америці, рівень її підтримки впав до 48% (найнижчий показник з 2001 року), незадоволеність демократією зросла з 51 до 71%, задоволеність знизилась з 44 до 24%. Довіра до політичних інститутів загалом в регіоні зменшується, а найнижчий рівень внутрішньої легітимності в регіоні мають законодавчі органи – 21% та політичні партії – 13% і все це на фоні зростання почуття гніву по відношенню до політики й політичної еліти. Потужні політичні кризи в Еквадорі (країна, яка дистанціювалась від курсу Венесуели на лідерство в регіоні на ідеологічному підґрунті та стала ініціатором фактично розпаду об'єднання ALBA під провідом Венесуели) та Чилі (країни – «вітрини лібералізму», що спрямована на різні заходи зсамоодії з США, інтегрована в спільні інститути тихоокеанського співробітництва, країни з високими показниками зростання якості людського потенціалу і потужними ВМС) вже демонструють, що в сучасному світі замість «запрошення прикладом в заможність» поступово стверджується дієвість «правила створення проблем» за «принципом вторгнення на чужу територію впливу.» (Підвищення цін в країнах на проїзд в громадському транспорті є пов'язаним зі світовим зростанням цін на енергоносії, що є наслідком подій і в Сирії, і загалом на Близькому Сході та результатом консолідованої позиції Венесуели і Росії, яка є учасником освоєння нафтородовищ у Венесуелі, щодо розпорядження ресурсами в регіоні). В цій ситуації зростає значення як дипломатичних підходів до «налаштування геополітичного звучання» країни відповідно до «камертону геополітичної ситуації», уміння купірувати або нейтралізувати небезпечні ситуації в зоні своїх інтересів, так і сума заходів щодо усвідомлення своєї суб'єктності на фоні самовизначення у стратегії власного розвитку з урахуванням політекономічних реалій в усьому світі. Проголошувати, скажімо, у якості орієнтує розвитку лібертаріанство, моральне й соціальне бачення якого є «радикальною теорією космополітичного індивідуалізму» [4, с. 166] зі сприйняттям національних кордонів як посягання на свободу, з його маніфестацією мінімальної ролі держави в організації соціальних проектів (на фоні програм боротьби з бідністю, соціальною нерівністю, що координуються на рівні ООН), націленістю на протидію антимонопольному законодавству із запереченням можливості допомоги держави великим і малим національним підприємствам, або ж слідувати ідеї, яка визнана в контексті впровадження стратегії національного розвитку «неоліберальною оманною» [4, с. 176] про те, що сучасна економіка може втратити виробництва для своїх конкурентів й спеціалізуватися на фінансах, розвагах, туризмі й галузях природних ресурсів, таких як сільське господарство та залишитись, зрештою, без виробництва – такий підхід в контра-мейн-стрім, можливо, має свої плюси, але, на наш погляд, в більшій мірі здатен лише максимізувати ризики. Зрештою, поки що домінуюча позиція у США, а слідом й в усьому світі – «національна школа розвитку» – виходить з інтересів посилення економічного ресурсу влади у зв'язку з розвитком і захистом на міжнародному рівні свого національного виробництва на основі високих технологій з високою підсумковою доданою вартістю. Використання ж на національно-державному рівні не вивірених щодо відносин зі світом «технологій макроекономічного життя», як бачиться, може стати для країн, що не зорієнтовані зі своїм стратегічним курсом розвитку в межах позитивної результативності, додатковим фактором погіршення якості життя населенням, появи комплексу проблем щодо подальших державотворчих процесів і, загалом, збільшення свого цивілізаційно-укладного відставання від держав-лідерів сучасного світу. На нашу думку, комплексне дослідження розвитку владно-ресурсних аспектів геополітики в широких світових контекстах з проєкціями регіонального і національно-державного рівня, зрештою, визначають змістовну й зорієнтовану на висновки практичного характеру перспективу наукової уваги щодо заявленої тематики.

Бібліографічний список:

1. Алексеев О. А., Пятаков А. Н. Venezuela: prueba por la crisis / О. А. Алексеев, А. Н. Пятаков // IBEROAMERICA. – 2019. – №2. – P. 67–83.
2. AMLO protesta como nuevo presidente de México; inicia la Cuarta Transformación [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://noticieros.televisa.com/ultimas-noticias/amlo-presidente-mexico-protesta-como-nuevo-presidente-mexico-inicia-cuarta-transformacion/>
3. Analizan futuro de las relaciones entre América Latina, El Caribe y Euroasia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.guatemala.gob.gt/analizan-futuro-de-las-relaciones-entre-america-latina-el-caribe-y-euroasia/>
4. Atkinson R. D., Lind M. National Developmentalism: From Forgotten Tradition to New Consensus / Robert D. Atkinson, Michael Lind // American Affairs. – 2019 Volume III, – №2 (Summer 2019): – P. 165–191.
5. Барабаш О. В. Криза демократії і складнощі лібералізму: причини виникнення, механізми та перспективи розвитку / О. В. Барабаш // Вісник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2019. Том 2. – № 41. – С. 103–117.
6. Барановский В. Г. Трансформация глобального миропорядка: динамика системных изменений / В. Г. Барановский // Полис. Политические исследования. – 2017. – № 3. – С. 71–91.
7. Beck U. Emancipatory catastrophism: What does it mean to climate change and risk society? / Ulrich Beck [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://epub.uni-muenchen.de/58703/1/Beck_Emanicipatory_catastrophism.pdf

8. Богданов О. Н. Американская гегемония и факторы системной нестабильности в XXI веке / О. Н. Богданов // *Международные процессы*. – 2014. Том 12. – № 3 (38). – С. 8–22.
9. Вара А. М. Ульрих Бек в Латинской Америке / А. М. Вара // *Глобальный диалог*. – 2015. Том 5. № – 2. – С. 28–29.
10. Владислав Сурков: Долгое государство Путина. О том, что здесь вообще происходит [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html
11. Connolly B. Yale historian shares ‘sobering’ analysis of the past, and an action plan for the present, in new book / Bess Connolly // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.yale.edu/2017/03/16/yale-historian-shares-sobering-analysis-past-and-action-plan-present-new-book>
12. Diamond L. *Ill Winds: Saving Democracy From Russian Rage, Chinese Ambition, And American Complacency*. New York : Penguin Press, 2019. 368 p.
13. From NAFTA to USMCA free trade in North America today & tomorrow. Understanding the Renegotiation of the North American Free Trade Agreement [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.livingstonintl.com/nafta/>
14. Guatemala's anti-corruption CICIG body to shut down: What to know. As CICIG's mandate comes to an end this week, here's why the anti-corruption body mattered and what happens next. by Sandra Cuffe 1 Sept 2019 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.aljazeera.com/news/2019/08/guatemala-anti-corruption-cicig-body-shut-190830225625800.html>
15. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації / І. Д. Денисенко // *Український соціум*. – 2013. – № 3 (46). – С. 32–43.
16. Дугин А. Г. Квадриполяризм и мышление в терминах больших пространств / А. Г. Дугин // *Левиафан : Гегемония и многополярность* (вып. 4) / [Под. ред. А. Г. Дугина; Ред.-сост. Савин Л. В.]. – М.: Евразийское Движение. – 2012. – С. 7–23.
17. Ермолаев А. В. Мы входим в период магии, чудес и неуспешных фокусов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=yxdbgrHrUFs>
18. Ивановский З. В. Латинская Америка в новом тысячелетии. Социальная панорама и динамика политических процессов / З. В. Ивановский // *Латинская Америка*. – 2019. – №8. С. 6–22.
19. Карасев Д. Ю. Историческая социология власти Майкла Манна / Д. Ю. Карасев // *Журнал социологии и социальной антропологии*. – 2016. Том XIX. – № 4 (87). – С. 5-23.
20. Куц Г. М. *Ліберальні трансформації політичного простору: [монографія]* / за наук. ред. Ю. І. Макара. Харків: Віровець А. П.; «Апостроф», 2011. 300 с.
21. Levitsky S., Ziblatt D. *How democracies die*. New York: Crown, 2018. 312 p.
22. Mainwaring S., Scully R. T. Latin America: Eight Lessons for Governance. *Journal of Democracy*. 2008. Vol. 19. № 3. P. 112–127.
23. Мелентьева Н. В. Деконструкция однополярной гегемонии: об арсенале контргегемонического дискурса / Н. В. Мелентьева // *Левиафан : Гегемония и многополярность* (вып. 4) / [Под. ред. А. Г. Дугина; Ред.-сост. Савин Л. В.]. – М.: Евразийское Движение, – 2012. – С. 25–37.
24. Мельвиль А. Ю. Методология “воронки причинности” как промежуточный синтез “структуры и агента” в анализе демократических транзитов / А. Ю. Мельвиль // – *Полис. Политические исследования*. – 2002. – № 5. – С. 54–59.
25. Морозов Д. В. Гватемала: коррупция непобедима? / Д. В. Морозов // *Латинская Америка*. – 2019. – № 9. – С. 6–22.
26. Николас Мадуро: в Венесуэле будет мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=n7bcUng3Ztk>
27. Пешком через Закрытую Границу | Колумбия – Венесуэла | Как люди живут | Лядов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=chrOubic6XM>
28. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання [Текст] : монографія / М. А. Польовий ; ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". – О. : Фенікс, 2011. – 286 с. : табл. – Бібліогр.: с. 258–284.
29. Саямов Ю. Н. Латинская Америка в контексте формирования новой системы международных отношений / Yuri N. Saya'mov // *IBEROAMERICA* – 2019. – №1. – P. 44-64. 30. Символическая политика: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед.; Отд. полит. науки; Ред. кол.: Малинова О.Ю., гл. ред., и др. – М., 2017. – Вып. 5: Политика идентичности. – 356 с. – (Сер.: Политология).
31. The Global Risks Report 2019 14th Edition [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2019.pdf
32. The Geopolitics of TTIP. Repositioning the Transatlantic Relationship for a Changing World. Washington: Center for Transatlantic Relations, 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?time_continue=12&v=3A9yzB0rH2A
33. The 23rd Annual Conference of the Development Bank of Latin America. Published Washington, D.C., USA published: 12/09/2019 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.idea.int/news-media/news/23rd-annual-conference-development-bank-latin-america>
34. Trump's War on the 'Deep State' Turns Against Him / By Peter Baker, Lara Jakes, Julian E. Barnes, Sharon LaFraniere and Edward Wong // *The New York Times*. – 2019. October 24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nytimes.com/2019/10/23/us/politics/trump-deep-state-impeachment.html>

35. Ткач О. І. М'яка сила" як характерна ознака політичного впливу великої держави за умов багатополярного світу в латиноамериканському регіоні / О. І. Ткач, А. О. Ткач // *Politology bulletin*. – 2018. – Iss. 80. – С. 77-85.
36. Харитоновна О. Г. Политические режимы и режимные изменения в зеркале научного дискурса / О. Г. Харитоновна // *Вестник РУДН. Серия: политология*. – 2017. Т. 19 – № 4 – С. 379–391.
37. Яковлев, П. П. «Эффект Трампа» или Конец глобализации? : монография / П.П. Яковлев. – Москва : РУСАЙНС, 2017. – 144 с.
38. Яницкий О. Н. Вызовы и риски глобализации. Семь тезисов / О. Н. Яницкий // *Социологические исследования*. – 2019. – № 1. – С. 29-39.
39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://twitter.com/NicolasMaduro>
40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://twitter.com/nayibbukele>
41. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gob.mx/presidencia/>

References:

1. Alekseenko O. A., Piatakov A. N. Venezuela: prueba por la crisis / O. A. Alekseenko, A. N. Piatakov // *IBEROAMERICA*. – 2019. – №2. – P. 67–83.
2. AMLO protesta como nuevo presidente de Me'xico; inicia la Cuarta Transformacio'n [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://noticieros.televisa.com/ultimas-noticias/amlo-presidente-mexico-protesta-como-nuevo-presidente-mexico-inicia-cuarta-transformacion/>
3. Analizan futuro de las relaciones entre América Latina, El Caribe y Euroasia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.guatemala.gob.gt/analizan-futuro-de-las-relaciones-entre-america-latina-el-caribe-y-euroasia/>
4. Atkinson R. D., Lind M. National Developmentalism: From Forgotten Tradition to New Consensus / Robert D. Atkinson, Michael Lind // *American Affairs*. – 2019 Volume III, – №2 (Summer 2019); – P. 165–191.
5. Barabash O. V. Kryza demokratsii i skladnoshchi liberalizmu: prychny vynyknennia, mekhanizmy ta perspektyvy rozvytku / O. V. Barabash // *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu im. Yaroslava Mudroho. Serii: filozofii, filozofii prava, politolohii, sotsiolohii*. – 2019. Tom 2. – № 41. – S. 103–117.
6. Baranovskyi V. H. Transformatsiia hlobalnoho myroporiadka: dynamyka systemnykh yzmenenyi / V. H. Baranovskyi // *Polys. Polytycheskye yssledovaniya*. – 2017. – № 3. – С. 71–91.
7. Beck U. Emancipatory catastrophism: What does it mean to climate change and risk society? / Ulrich Beck // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://epub.uni-muenchen.de/58703/1/Beck_Emanicipatory_catastrophism.pdf
8. Bohdanov O. N. Amerykanskaia hehemonyia y faktory systemnoi nestabylnosti v XXI veke / O. N. Bohdanov // *Mezhdunarodnye protsessy*. – 2014. Tom 12. – № 3 (38). – S. 8–22.
9. Vara A. M. Ulrykh Bek v Latynskoi Ameryke / A. M. Vara // *Hlobalnyi dyaloh*. – 2015. Tom 5. № – 2. – S. 28–29.
10. Vladyslav Surkov: Dolhoe hosudarstvo Putyna. O tom, chto zdes voobshche proyskhodyt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html
11. Connolly B. Yale historian shares 'sobering' analysis of the past, and an action plan for the present, in new book / Bess Connolly // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.yale.edu/2017/03/16/yale-historian-shares-sobering-analysis-past-and-action-plan-present-new-book>
12. Diamond L. III *Winds: Saving Democracy From Russian Rage, Chinese Ambition, And American Complacency*. New York : Penguin Press, 2019. 368 p.
13. From NAFTA to USMCA free trade in North America today & tomorrow. Understanding the Renegotiation of the North American Free Trade Agreement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.livingstonintl.com/nafta/>
14. Guatemala's anti-corruption CICIG body to shut down: What to know. As CICIG's mandate comes to an end this week, here's why the anti-corruption body mattered and what happens next. by Sandra Cuffe 1 Sept 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aljazeera.com/news/2019/08/guatemala-anti-corruption-cicig-body-shut-190830225625800.html>
15. Denysenko, I. D. (2013). Suchasna teoriia konfliktu: problemy eksplikatsii, demarkatsii, kla-syfifikatsii. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 3(46), 32-43 [in Ukrainian].
16. Duhyn A. H. Kvadrypoliaryzm y myshlenye v termynakh bolshykh prostranstv / A. H. Duhyn // *Levyafan : Hehemonyia y mnohopoliarnost (vyp. 4)* / [Pod. red. A. H. Duhyna; Red.-sost. Savyn L. V.]. – M.: Evraziyskoe Dvyzhenye. – 2012. – S. 7–23.
17. Ermolaev A. V. Мы vkhodym v peryod mahyy, chudes y neuspeshnykh fokusov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=yxdbgrHrUFs>
18. Yvanovskyi Z. V. Latynskaia Ameryka v novom tysyacheletyy. Sotsyalnaia panorama y dynamyka polytycheskykh protsessov / Z. V. Yvanovskyi // *Latynskaia Ameryka*. – 2019. – №8. S. 6–22.
19. Karasev D. Yu. Ystorycheskaia sotsyolohyia vlasty Maikla Manna / D. Yu. Karasev // *Zhurnal sotsyolohyy y sotsyalnoi antropolohyy*. – 2016. Tom XIX. – № 4 (87). – S. 5-23.
20. Kuts, H. M. (2011). *Liberalni transformatsii politychnoho prostoru: [monohr.] / za nauk. red. Yu. I. Makara*. Kharkiv: Virovets A. P.; «Apostrof» [in Ukrainian].
21. Levitsky S., Ziblatt D. *How democracies die*. New York: Crown, 2018. 312 p.
22. Mainwaring S., Scully R. T. Latin America: Eight Lessons for Governance. *Journal of Democracy*. 2008. Vol. 19. № 3. P. 112–127.

23. Melenteva N. V. Dekonstruktsiya odnopoliarnoi hehemonyu: ob arsenale kontrhehemonycheskoho dyskursu / N. V. Melenteva // Levyafan : Hehemonyia y mnohopoliarnost (выр. 4) / [Pod. red. A. H. Duhyna; Red.-sost. Savyn L. V.]. – M.: Evrazyiskoe Dvyzhenye, – 2012. – S. 25–37.
24. Melvyl A. Yu. Metodolohyia “voronky prychnynosti” kak promezhutochnyy syntez “struktury y ahenta” v analize demokratycheskykh tranzytov / A. Yu. Melvyl // – Polys. Polytycheskye yssledovaniya. – 2002. – № 5. – S. 54–59.
25. Morozov D. V. Hvatemala: korruptsiya nepobedyama? / D. V. Morozov // Latynskaia Ameryka. – 2019. – №9. – S. 6–22.
26. Nykolas Maduro: v Venesuэle budet myr [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=n7bcUng3Ztk>
27. Peshkom cherez Zakrytuiu Hranitsu I Kolumbyia – Venesuэla I Kak liudy zhyvut I Liadov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=chrOu6ic6XM>
28. Polovyi M. A. Politychni protsesy: teoriia ta praktyka modeliuvannia [Tekst] : monohrafiia / M. A. Polovyi ; Nats. un-t "Odes. yuryd. akad.". – O. : Feniks, 2011. – 286 s. : tabl. – Bibliohr.: s. 258–284.
29. Saiaimov Yu. N. Latynskaia Ameryka v kontekste formirovaniya novoi systemy mezhdunarodnykh otnoshenyi / Yuri N. Saiaimov // IBEROAME/RICA – 2019. – №1. – P. 44-64.
30. Symvolycheskaia polytyka: Sb. nauch. tr. / RAN. YNYON. Tsentr sotsyal. nauch.-ynform. yssled.; Otd. polyt. nauky; Red. kol.: Malynova O.Yu., hl. red., y dr. – M., 2017. – Выр. 5: Polytyka ydentychnosti. – 356 s. – (Ser.: Polytolohyia).
31. The Global Risks Report 2019 14th Edition [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2019.pdf
32. The Geopolitics of TTIP. Repositioning the Transatlantic Relationship for a Changing World. Washington: Center for Transatlantic Relations, 2014 [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.youtube.com/watch?time_continue=12&v=3A9yzB0rH2A
33. The 23rd Annual Conference of the Development Bank of Latin America. Published Washington, D.C., USA published: 12/09/2019 [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.idea.int/news-media/news/23rd-annual-conference-development-bank-latin-america>
34. Trump's War on the 'Deep State' Turns Against Him / By Peter Baker, Lara Jakes, Julian E. Barnes, Sharon LaFraniere and Edward Wong // The New York Times. – 2019. October 24. [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.nytimes.com/2019/10/23/us/politics/trump-deep-state-impeachment.html>
35. Tkach O. I. M'iaka syla" yak kharakterna oznaka politychnoho vplyvu velykoi derzhavy za umov bahatopoliarnoho svitu v latynoamerykanskomu rehioni / O. I. Tkach, A. O. Tkach // Politology bulletin. – 2018. – Iss. 80. – S. 77-85.
36. Kharytonova O. H. Polytycheskye rezhymy y rezhymnye yzmeneniya v zerkale nauchnoho dyskursu / O. H. Kharytonova // Vestnyk RUDN. Seryia: polytolohyia. – 2017. T. 19 – № 4 – S. 379–391.
37. Yakovlev, P. P. «Эффект Трампа» yly Konets hlobalyzatsyy? : monohrafiia / P.P. Yakovlev. – Moskva : RUSAINS, 2017. – 144 s.
38. Yanytskyi O. N. Вызовы y rysky hlobalyzatsyy. Sem tezysov / O. N. Yanytskyi // Sotsyolohycheskye yssledovaniya. – 2019. – № 1. – S. 29-39.
39. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://twitter.com/NicolasMaduro>
40. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://twitter.com/nayibbukele>
41. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.gob.mx/presidencia/>

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.6

УДК 316.3621;314.15.044(=161.2)(430)

ІНСТИТУТ СІМ'Ї В МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО НІМЕЧЧИНИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4681-1664>

Касьянова М. М., д. політ. н., доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7020-408X>

Шкодич А. І., здобувач, Донецький національний університет імені Василя Стуса (Україна)

У статті автори досліджують міграційні процеси українських сімей до Німеччини. Інститут сім'ї є одним із найдавніших, що сформувався під впливом соціальних процесів, його роль є визначальною як для соціології, так і для міграційних процесів; він є основним носієм культурних зразків, оскільки правила, звичаї і традиції сімейного життя є специфічними для кожного суспільства. Можливість вільного пересування є однією з найважливіших цінностей сьогодення, тому міграційне питання є одним із найактуальніших для України як держави-донора великої кількості мігрантів.

Здійснено спробу охарактеризувати важливість інституту сім'ї у міграційних процесах з України. Причиною перетворення тимчасової міграції на постійну є те, що відбувається об'єднання сімей українців за кордоном, що тимчасово виїхали раніше, проте залишилися на тривалий строк в країні перебування та перевезли свої сім'ї у зв'язку з погіршенням стану життя на батьківщині, можливістю працевлаштування інших членів сім'ї.

Дослідження здійснено на основі офіційних даних та власного соціологічного опитування, розробленого авторами. Результати дослідження допомогли при аналізі сімей українських мігрантів, їх діяльності за межами батьківщини, визначенню їх адаптивності до умов нового середовища. Наше дослідження доводить те, що українські мігранти є вагомим складовою німецького суспільства. Об'єднуючись у громади та організації, вони мають підтримку один одного, аби менше сумувати за домом та спілкуватися з людьми, що стовідсотково розуміють інших мігрантів та їх проблеми. Сім'ї є повноправними одиницями сучасного суспільства, яке формує нове бачення та розуміння світу мігрантів. У даній статті автори приділили увагу розвитку та адаптації українських сімей до нового середовища перебування. Виявлено та описано актуальні причини імміграції до Німеччини. Автори окреслили основні етапи функціонування українських сімей мігрантів в умовах адаптації.

Ключові слова: міграція, інститут сім'ї, українці, Німеччина, українські сім'ї, адаптація.

Kasyanova M.M., Shkodych A.I. Family institution in migration processes of Ukrainian citizens to Germany

In the article the authors explore the migration processes of Ukrainian families to Germany. Under the influence of social processes, the Institute of the Family is one of the earliest to emerge; its role is crucial for both sociology and migration processes; it is a major carrier of cultural models because the rules, customs and traditions of family life are specific to each society. The ability to move freely is one of the most important values of modern life, which is why the migration issue is one of the most urgent issues for Ukraine as a donor country for large numbers of migrants.

An attempt has been made to characterize the importance of the family institute in migration processes from Ukraine. The reason of transformation from the temporary migration to permanent is the unification of families of Ukrainians abroad who provisionally left earlier, but stayed for a long time in their host country and moved their families due to the deterioration of the living conditions in their homeland, and the opportunity of employment for their other family members.

The study is based on official data and a sociological poll developed by the authors. The results of the study helped in analyzing the families of Ukrainian migrants, their activities outside the homeland, determining their adaptability to the new environment. Our research proves that Ukrainian migrants are a significant component of German society. By incorporating into communities and organizations, they have the support of each other which makes them less homesick and it gives the opportunity to communicate with people who have a full understanding of other migrants and their problems. Families are full units of modern society that shapes a new vision and understanding of the world of migrants.

In this article the authors paid attention to the development and adaptation of Ukrainian families to the new environment of stay. Popular reasons of immigration to Germany have been identified and described. The authors outlined the main stages of functioning of Ukrainian migrant families in the context of adaptation.

Key words: migration, family institute, Ukrainians, Germany, Ukrainian families, adaptation.

Постановка проблеми. Міграція відображає соціальні, економічні та демографічні процеси, переміщення людей на різних рівнях, що пов'язане з політичними, етнічними та релігійними складовими. Цей процес впливає на всебічний розвиток держав та регіонів, як країн-донорів, так і країн-реципієнтів. Дослідження пристосування та реалізації сім'ї як одиниці інституту сім'ї в іншій країні, характерною своїми звичаями та абсолютно іншими соціальними нормами, є обов'язковим елементом в участі сім'ї у міграційних процесах.

У даній статті нас цікавлять особливості інституту української сім'ї, участь сімей, як окремих одиниць суспільства, у міграційних процесах та їх розвиток під впливом іноземного суспільства.

Метою даної статті є дослідити основні тенденції та особливості розвитку інституту сім'ї в умовах міграції громадян України.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- відобразити етапи формування та розвитку сім'ї мігрантів для аналізу проблем, з якими зустрічаються мігранти;
- визначити характер сімейного регулювання в Німеччині, порівнявши його з вітчизняним;
- дослідити процес адаптації мігрантів та їх сімей та вплив цього процесу на психологічні якості мігрантів.

Аналіз останніх досліджень. Роботи українських видавців пояснюють основні причини міграції громадян України до Європейського Союзу, Німеччини зокрема, стан сучасних міграційних процесів, а також наслідки, до яких призводять велика кількість емігрантів – висвітлюють питання формування та функціонування сімей Васильківський Д.М. та Осійчук О.А. [1]. Слід надати увагу Марковій М.В. та Ветрилі Т.Г. [2], а також дослідженню, яке допомагає пізнати гендерні аспекти трудової міграції та їх особливості Герасименко Г.В. та Позняка О.В. [3].

Публікації закордонних авторів допомагають пізнати проблематику міграції до Західної Європи та інституту сім'ї як одного із основних складових суспільства. Саме ці автори описують ситуацію щодо складу сімей

в Німеччині, а також принципи організації сімейного регулювання. Увага зосереджується на питаннях формування та життя сімей іммігрантів в умовах пристосування до нового стилю життя з урахуванням всіх загроз та перепон у розвитку сім'ї у праці Baykara-Kumme H. *Immigrant Families in Germany. International Solidarity in Later Life* [4]. Також аналізується та пояснюється взаємозв'язок міграційних процесів та сімей у зв'язку з тим, що в умовах сучасного способу життя кількість сімей, що мігрують, постійно збільшується у роботі Pfliegerl J, Trnka S. *Migration and Family in the European Union* [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження, проведені цілою низкою авторів, дають можливість з'ясувати, якими є основні засади міграції як явища, загальні концепції міграційної політики, проте явище сімейної міграції епізодично представлено у наукових статтях українських дослідників та їхніх зарубіжних колег.

Виклад матеріалу. Сім'я – це базоване на шлюбі та кровній спорідненості об'єднання людей, пов'язане спільним побутом та взаємною відповідальністю; багатофункціональний інститут, функції якого утворюють систему відносин та забезпечують мотивацію взаємодії як сім'ї та суспільства, так і сім'ї і особистості [6]. З огляду на міграційні процеси, сім'я вважається групою індивідуальних мігрантів, що разом пристосовуються до умов іноземного середовища. А сімейною міграцією вважається окремий вид міграції, що може здійснюватися лише за декількох умов: одруження із громадянином приймаючої держави, возз'єднання сім'ї, супроводження головного мігранта, міжнародне усиновлення.

Міграційні потоки піддаються впливу цілій низці причин, серед яких: економічні, національні, релігійні, політичні, екологічні чинники. Особливе місце серед причин і мотивів міграції населення посідає якість навколишнього середовища, стихійні лиха, низький рівень економічного розвитку того чи іншого регіону, галузева структура народного господарства, наявність розгалуженої транспортної мережі, розвиток соціальної інфраструктури (можливості отримання освіти, культури, підвищення матеріального добробуту тощо).

Серед причин міжнародної міграції з України є: пошук джерел покращення свого економічного становища через підвищення рівня заробітної плати та додаткових надходжень; недостатня кількість робочих місць в країні; пошук кращого життя та умов праці за кордоном; пошук більших та кращих можливостей в соціальній сфері, насамперед у медицині, освіті, пенсійному забезпеченні тощо; відсутність перспектив у професійному розвитку та кар'єрного зростання; нестабільність політичної та економічної ситуації в країні; невивідні умови ведення бізнесу та широко поширена корупція у всіх сферах суспільного, політичного та економічного життя.

Найпоширенішим фактором, що впливає на переміщення сім'ї до іншої країни є економічний чинник. На думку самих українців, найголовнішою причиною міграцій є низька середня заробітна плата в Україні. Станом на серпень 2019 року середня заробітна плата в Україні становила 10537 грн. на місяць (приблизно 376,3 євро) [7]. В той час як у Німеччині – 1945 євро на місяць [8].

Сімейна міграція тісно пов'язана з трудовою міграцією. Потоки супроводжуваних сімейних мігрантів безпосередньо залежать від міграційних потоків трудового чи економічного класу, а отже, і від економічної міграційної політики. Порівняно з іншими групами мігрантів, дорослі сімейні мігранти повільно інтегруються на ринку праці приймаючої країни.

Німеччина є однією з основних країн-реципієнтів мігрантів. Забезпечення легальності працевлаштування українських мігрантів на території Європи та захист їхніх прав є важливими, тому між Україною та Німеччиною підписуються відповідні угоди, що забезпечують ці вимоги та регулюють потоки мігрантів. За останніми підрахунками кількість українців у Німеччині збільшилась майже у 4,5 рази порівняно з 1995 роком, коли налічувалось близько 30 тис. осіб, а зараз – біля 130 тис. [9]. Більшість громадян України переїжджають до Німеччини за сімейними обставинами, навчаються, працюють.

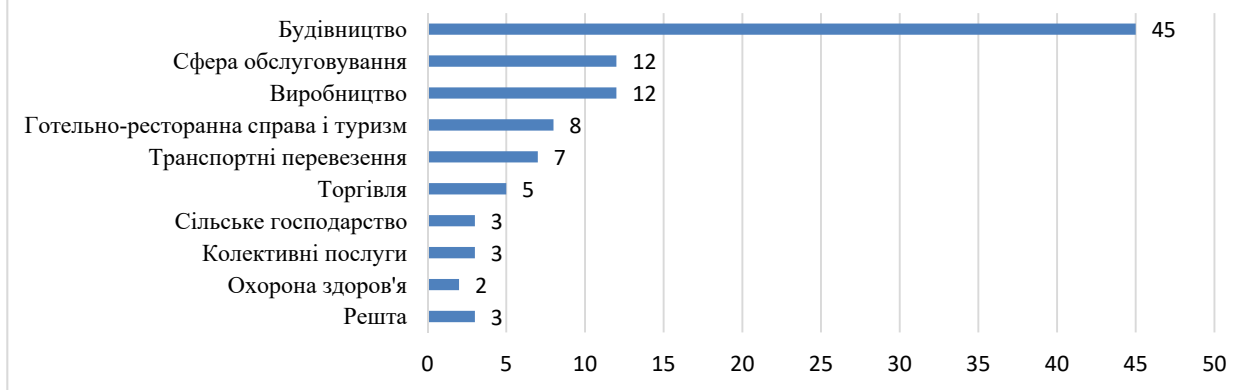
Для повноцінного розвитку сім'ї необхідним є матеріальне забезпечення. За проведеним нами опитуванням видно, що 53,9% мігрантів працює за освітою, після її підтвердження в Німеччині. 25,6% обрали кардинально інший вид занять, а 20,5% мігрантів або не працює доглядаючи за власною дитиною, ще навчається, або перебуває у пошуку роботи [10]. Чоловіки переважно зайняті на будівництві, жінки – у сфері обслуговування [11; 12]. Серед інших професій мігрантів є оптова та роздрібна торгівля, готельно-ресторанна справа і туризм, виробництво, охорона здоров'я, транспортні перевезення та колективні послуги, діяльність у сільськогосподарській сфері [13].

Зріс попит на низько кваліфіковану працю в будівництві, сільському господарстві, сфері послуг, тому до Німеччини виїжджають переважно водії, будівельники, медичні працівники та підсобні робочі. Більшість мігрантів працюють за наймом, проте є і підприємці. *Freiberufler* – це особа, яка займається трудовою діяльністю поза рамками підприємства, в межах своєї професійної специфіки. Це досить поширений вид зайнятості серед українських мігрантів, що живуть у Німеччині, проте статус «фрайберуфлера» можуть отримати особи, що працюють в таких сферах як: медична, юридична, економічна, консалтингова, технічна та гуманітарна.

Для країни перебування одним із складних завдань є забезпечення належних умов для інтеграції новоприбулих осіб до їх держави, адже уряди не можуть одразу надавати іммігрантам повні права, але і не обділяти їх підтримкою та певними соціальними благами.

Обмеження сімейної міграції може негативно вплинути на здатність країни залучати мігрантів, яких вона хотіла б залучити, так як забезпечення сприятливого доступу та умов для сімейних мігрантів є однією з основних політичних змінних у міжнародній конкуренції висококваліфікованих трудових мігрантів. Оскільки дружини/чоловіки висококваліфікованих мігрантів теж прагнуть бути освіченими та отримати високу кваліфікацію, то для країн-реципієнтів є додатковий «виграш», який отримується в результаті залучення до праці та збереження всієї сім'ї.

Рис. 1 Працевлаштування українських мігрантів
Ресурс: розроблено авторами [13]

Сім'ю як окремий інститут недооцінюють, тобто законодавства країн-реципієнтів не на достатньому рівні регулюють сім'ї мігрантів, які є своєрідним символічним прикладом неготовності суспільства до належного регулювання процесу міграції сім'ї.

Сімейна політика та її реалізація значно відрізняється у європейських країнах. Причиною цього є застосування різних способів впливу держави на сім'ю в цілому. Існує певна класифікація країн за типами сімейної політики, яку запропонував Г. Еспін-Андерсен: соціал-демократичні, консервативні, південно-європейські та ліберальні [6].

Німеччина є представником країн з консервативним типом сімейної політики, для якого є характерними середній рівень державної підтримки, роль жінки не є рівною чоловічій, існує традиційний погляд на гендерну рівність, коли чоловік має більше суспільних повноважень. Не зважаючи на це, у Німеччині було здійснено ряд реформ, що стосувалися сімейної політики, їх імплементація – це доволі довгий процес, який триває і досі. Відбулися зміни у наданні підвищеної фінансової допомоги батькам по догляду за дитиною; розширення сфери неповної зайнятості для жінок з дітьми (можливість гнучкого графіку роботи, збільшення тривалості батьківських відпусток); почала діяти програма з подолання бідності сімей з дітьми, яка втілюється через допомогу з працевлаштуванням батьків, а також надання податкових кредитів [14]. Загалом, Основний закон Німеччини шанує та охороняє інститут сім'ї, незалежно від того чи це сім'я громадян Німеччини, чи іммігрантів.

Міграція – це один із способів покращеного стандарту життя з великим потенціалом подальшого розвитку для мігрантів та їх сімей, особливо з економічної сторони. Сім'я, як структурна одиниця, має значний вплив на соціальне згуртування та розвиток суспільства як в країні походження, так і в країні перебування [15]. Соціальні зміни, переорієнтація соціальних цінностей та збільшення ролі жінки у всіх сферах діяльності сприяє функціональним та структурним змінам інституту сім'ї. Для українців перебування в одній з провідних країн Західної Європи – Німеччині приносить неабиякі позитивні наслідки: знайомство із західною культурою та життям, однозначно фінансова вигода, покращення мовних навичок чи вивчення іноземної мови «з нуля», набуття досвіду для подальшого кар'єрного розвитку. Для країни-донора це втрата великої кількості кваліфікованої робочої сили, що вже остаточно не повернеться на Батьківщину, оскільки емігрувала зі своїми рідними.

Проте міграція – це не лише матеріальні вигоди, а й певні витрати пов'язані з проблемами переїзду та облаштування на новому місці, а з сім'єю це тягне ще більше коштів, особливо, якщо сім'я має дітей, найму на роботу, оплати праці, отримання освіти чи підвищення кваліфікації, отримання допомоги та соціального забезпечення, та багато інших членджив.

Розвиток українських сімей є досить тривалим процесом, що охоплює фактично весь період існування сім'ї, зокрема перебування цих сімей в іноземній країні, адже у кожен із періодів розвитку сім'ї їх члени зустрічаються з новими перепонами, що так чи інакше впливають на забезпечення достатнього рівня життя.

Першим етапом розвитку сім'ї є реєстрація шлюбу, яка, в контексті міграцій, може відбутися на батьківщині чи за її межами.

Друга стадія розвитку сім'ї – аксіологічна. В новоствореній родині виробляються настанови та визначається рольові позиції чоловіка та дружини, як особистості, одного з подружжя, батьків та працівників. Під час цієї стадії починають виконуватися функції сім'ї, до яких належать: організація побуту, накопичення і передача власності, організація відпочинку та дозвілля, турбота про членів сім'ї, сімейне виробництво.

Наступною є стадія особистісного росту кожного у подружжі, виявляється у здатності взаємодіяти в системі сімейних міжособистісних відносин, яка складається з умінь орієнтуватися в сімейних ситуаціях, правильно визначати особистісні риси й емоційний стан членів сім'ї, обрати конструктивні способи спілкування один з одним, а також реалізовувати ці способи під час взаємодії.

Четвертим етапом є створення погодженого образу родини. Ця стадія характеризується появою в кожного члена сім'ї почуття цілісності, усвідомлення об'єднаного «ми».

Під час кожного з вище перелічених стадій розвитку сім'ї можуть виникати певні конфлікти як між подружжям, так і між іншими членами родини, внутрішньо особистісні конфлікти можуть негативно вплинути на функціонування сім'ї в цілому, проте якщо потреби членів сім'ї будуть задовольнятися, то цього можна уникнути. Серед проблем, з якими зустрічаються мігранти є такі: психосоціальні наслідки для членів сім'ї, труднощі інтеграції в країнах призначення та зміни гендерних ролей всередині сім'ї.

До того ж сім'я, що іммігрує піддається такому процесу як акультурація, що означає входження людини в інше соціокультурне середовище. Акультурація відбувається з урахуванням стресу та його подоланням, з погляду на культурне навчання, включає процес засвоєння необхідних для майбутнього розвитку в країні перебування специфічних культурних навичок, з огляду на соціальну ідентичність, характеризується рівнем самосприйняття та сприйняття оточення [16].

Психологічна адаптація – це процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності, що дозволяє індивідуумові задовольнити актуальні потреби і реалізувати зв'язні з ними значущі цілі, забезпечуючи відповідність людської психологічної діяльності, поведінки людини вимогам середовища. Соціальна адаптація визначає два процеси, наслідками яких індивід чи група індивідів досягають стану соціальної рівноваги, тобто відсутності наявного конфлікту з середовищем.

Адаптаційний процес проходить як в активній, так і в пасивній формах, але у більшості випадків ці дві форми поєднуються. Під час активної форми соціально-психологічної адаптації суб'єкти, впливаючи на соціальне середовище, прагнуть змінити його, проте це зазвичай завершити не вдається, оскільки вже давно сформоване середовище намагається зберегти свої вже усталені норми. Пасивна форма навпаки характеризує суб'єктів як тих, хто сприймає всі норми та правила поведінки тієї країни, в якій перебуває.

Прибувши до країни переселення, мігрант починає свій адаптаційний період, першим етапом якого є входження, влаштування у новому середовищі зі своїми особливими умовами, що залучає організаційні, правові, політичні, культурні, психологічні аспекти. Наступним етапом у цьому процесі – пристосування до різних сфер життя «нового» суспільства: політичної, економічної, трудової, етнічної, релігійної, культурної, інформаційної, освітньої, соціально-організаційної, психологічної. Оскільки соціальних напрямків досить багато, то й адаптація буде різнитися залежно від того, на якому рівні здійснюється та як конкретна особа сприймає середовище через призму свого характеру. Наявність різних видів адаптації спонукає мігранта до активного прилаштування до різних елементів суспільства: соціально-психологічним, культурним, професійним, побутовим та іншим характеристикам.

Коли іммігранти прибувають до нового місця проживання, у них руйнується чи навіть зникає попередня ситуація життя людини, до якої він психологічно звик, і з'являється зовсім нова соціальна ситуація, невідома, наповнена безліччю перепон та проблем. Іммігрантам доведеться навчитися опрацювати велику кількість інформації, з якою вони зустрічатимуться на кожному кроці, встановити міжкультурні зв'язки, виробити своє власне ставлення до нової реальності та систему оцінок дійсності, в якій вони опинилися.

Культурний шок проявляється на початковому етапі адаптації, тому мігрант, зіткнувшись з новою культурою та її нормами поведінки, переживає напруження, він відчуває певну втрату, відторгнення, тривогу, неповноцінність, плутається у цінностях, почуттях та самоідентифікації. Він з позитивної сторони сприяє прийняттю нових моделей поведінки і цінностей, впливає на саморозвиток.

Адаптація сім'ї мігрантів дещо відрізняється від адаптації однієї особи, тому що разом з іншими членами сім'ї вони продовжують спілкуватися рідною мовою, що з одного боку є негативним для швидкості пристосування до нового середовища, а з іншого боку допомагає полегшити сформовану напруженість та розділити стрес, зумовлений психологічним тиском іноземного суспільства. З часом так чи інакше система цінностей змінюється, проте в сім'ї набагато важче повністю викоренити її, загалом адаптація кожної особистості є унікальним процесом, який може не співпадати з груповими змінами.

Німеччина є полікультурною державою, що вказує на наявність двох і більше національностей на території однієї держави та безпосередньо залучає мігрантів до формування своєї національної ідентичності. А це дає вибір мігрантам чи соціалізуватися до нових умов, чи зберегти етнічну ідентичність особистості. Ефективна соціалізація може бути зосереджена на розвитку дитини у полікультурному середовищі, оскільки так для неї відкривається комплексність навколишнього світу, мається на увазі зародження в неї навичок самостійного вибору, розвитку поведінкової варіативності в різних культурних середовищах та підвищенні толерантності до інших культур.

Для сімей з дітьми адаптація не є проблемою, оскільки маленькі діти швидше і успішніше пристосовуються, дітям шкільного віку дещо складніше, тому що вони мають бути схожими на своїх однолітків з огляду на всі характеристики (мова, манери, поведінка, зовнішній вигляд). Процес адаптації є надзвичайно складним для людей похилого віку, тому що в них немає нагальної потреби підлаштуватись під нову культуру та її мову.

Міграція, сімейна зокрема, безпосередньо впливає на склад населення країни-донора та країни-реципієнта. Вихідці з України сформували одну з найчисленніших діаспор у світі, що зменшує кількості українців на території держави, але в свою чергу збільшує кількість населення Німеччини та інших європейських держав. Значно і змінюється етнічний склад населення обох сторін, адже частки етносів, що перебувають на території однієї чи іншої держави, мають різні показники.

Українські сім'ї мігрантів часто підтримують зв'язок з іншими українськими мігрантами. Це дає змогу відчути щось рідне, знаходячись на великій відстані від рідного дому. Серед друзів мігранти мають представників інших національних меншин чи мігрантів з усього світу, постійно взаємодіють один з одним. 64,1% опитаних підтримують зв'язок з українською діаспорою, яка залучає українців до активної співпраці [10]. В Німеччині є онлайн-видання «Українська Газета.de», утворено чимало об'єднань (Об'єднання Українських Організацій

у Німеччині, Об'єднання українських жінок у Німеччині), що допомагають українським сім'ям мігрантів розвиватися, перебуваючи в Німеччині.

Люди з такими якостями, як професійна компетентність, адекватна самооцінка, комунікативність, перевага загальнолюдських цінностей з-поміж інших, зацікавленість оточуючими людьми, зможуть легко пристосуватись до середовища країни перебування.

Висновки. Вивчення інституту сім'ї є одним із завдань для розуміння характеру міграційних процесів громадян України. Німеччина є однією з найбільших країн-реципієнтів українських мігрантів у Західній Європі, а також має досить своєрідну сімейну політику, що відрізняється від вітчизняної, тому процес пристосування та адаптації української сім'ї до нового середовища безпосередньо пов'язаний з правовим регулюванням сімей на внутрішньодержавному рівні. Наше дослідження доводить те, що українські мігранти є ваговою складовою німецького суспільства, а сім'ї є повноправними його одиницями, що формують нове бачення та розуміння світу мігрантів.

Бібліографічний список:

1. Васильківський Д.М., Осійчук О.А. Зовнішня трудова міграція в Україні: сучасний стан, причини, наслідки/ Д.М. Васильківський, О.А. Осійчук// Вісник Хмельницького національного університету. – №1'2009. – С. 97-100.
2. Маркова М.В., Ветрила Т.Г. Загальний погляд на проблему формування та функціонування сім'ї / М.В. Маркова, Т.Г. Ветрила // Український вісник психоневрології. – 2009. – Том 17, вип. 1 (58). – с. 89-92.
3. Герасименко Г.В., Позняк О.В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України/ Г.В. Герасименко, О.В. Позняк // Демографія та соціальна економіка – 2006. – № 1. – с. 46-54
4. Baykara-Kumme H. Immigrant Families in Germany. Intergenerational Solidarity in Later Life // Weissensee Verlag, Berlin, 2008. – 19-31;115-145; 191-207p.
5. Pfliegerl J., Trnka S. Migration and the Family in the European Union// ÖIF Schriften Heft 13, 2005. – 234p.
6. Gøsta Esping-Andersen The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press, 1990 – 264 p.
7. Мінфін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/>
8. Statista [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/370558/umfrage/monatliche-nettoloehne-und-gehaelter-je-arbeitnehmer-in-deutschland/>
9. Правове регулювання переміщень населення (міграції, депортації, трансфери, проблеми біженців) історія і сучасність/ Матеріали п'ятої всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції – Львів, 2016 р.
10. Соціологічне опитування, розроблене авторами Касьянова М.М. та Шкодич А.І.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> .
12. Eurostat Statistics Explained [Electronic resource]. – Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics.
13. Міграція в Україні: факти і цифри// Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. – 2016. – с. 10-19.
14. Ostner I R.eif M. Turba H. Family Policies in Germany// Third report for the project, Welfare Policies and Employment in the Context of Family Change.
15. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять/ О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. – №2. – с. 127-127.
16. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник : [у 2 кн.]: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія [для студентів вищих навч. закладів] / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Київ : Либідь, 2006. – Кн.2. – 560 с.

References:

1. Vasilkivskij D.M., Osijchuk O.A. Zovnishnya trudova migraciya v Ukrayini: suchasnij stan, prichini, naslidki/ D.M. Vasilkivskij, O.A. Osijchuk// Visnyk Hmelnickogo nacionalnogo universitetu. – №1'2009. – с. 97-100. [In Ukrainian]
2. Markova M.V., Vetrila T.G. Zagalnij poglyad na problemu formuvannya ta funkcionuvannya sim'yi / M.V. Markova, T.G. Vetrila // Ukrayinskij visnyk psihonevrologiyi. – 2009. – Том 17, вип. 1 (58). – с. 89-92. [In Ukrainian]
3. Gerasimenko G.V., Poznyak O.V. Genderni aspekti trudovih migracij naseleण्या Ukrayini/ G.V. Gerasimenko, O.V. Poznyak // Demografiya ta socialna ekonomika – 2006. – № 1. – с. 46-54 [In Ukrainian]
4. Baykara-Kumme H. Immigrant Families in Germany. Intergenerational Solidarity in Later Life // Weissensee Verlag, Berlin, 2008. – 19-31;115-145; 191-207p.
5. Pfliegerl J., Trnka S. Migration and the Family in the European Union// ÖIF Schriften Heft 13, 2005. – 234p.
6. Gøsta Esping-Andersen The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press, 1990 – 264 p.
7. Minfin [Electronic resource] – Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/> [In Ukrainian].
8. Statista [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/370558/umfrage/monatliche-nettoloehne-und-gehaelter-je-arbeitnehmer-in-deutschland/>
9. Pravove reguluvannya peremishen naseleण्या (migraciyi, deportaciyi, transferi, problemi bizhenciv) istoriya i suchasnist/ Materiali p'yatoy vseukrayinskoyi naukovu-teoretichnoyi internet-konferenciyi – Lviv, 2016 r. [In Ukrainian].
10. Sotsiologichne opytuvannya rozroblene avtoramy Kasyanova M.M. ta Shkodych A.I. [In Ukrainian].

11. Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. – Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
12. Eurostat Statistics Explained [Electronic resource]. – Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics
13. Mihratsiya v Ukraini: fakty i tsyfry// Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsii (MOM) Predstavnytstvo v Ukraini. – 2016. – s. 10-19 [In Ukrainian]
14. Ostner I R.eif M. Turba H. Family Policies in Germany// Third report for the project, Welfare Policies and Employment in the Context of Family Change
15. Rovenchak O. Vznachennya ta klasifikaciyi migracij: nablizhennya do operacijnih ponyat/ O. Rovenchak // Politichnij menedzhment. – 2006. – №2. – s. 127-127. [In Ukrainian]
16. Orban-Lembrik L. E. Socialna psihologiya: Pidruchnik: [u 2 kn.]: Socialna psihologiya grup. Prikladna socialna psihologiya [dlya studentiv vishih navch. zakladiv] / L. E. Orban-Lembrik. – Kiyiv: Libid, 2006. – Kn.2. – 560 c. [In Ukrainian]

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.7

УДК 327-053.6(4)

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5936-5889>

**Краснопольська Т. М., к. політ. н., доцент, доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія» (Україна)**

В статті розглянуто механізм реалізації молодіжної політики ЄС. Визначено, що така політика в Союзі побудована за методом відкритої співпраці (з налагодженням зв'язків по горизонталі та вертикалі). Встановлено, що молодіжна політика ЄС будується на принципі паритетності, що особливо яскраво відображено в Скандинавських країнах.

Визначено, що європейська практика виробила дві стратегії впровадження в життя молодіжної політики: з провідною роллю держави та з широким залученням інститутів громадянського суспільства.

До механізмів реалізації молодіжної політики ЄС віднесені інституційні, політико-правові, організаційні та фінансові. Проаналізовано означені механізми. Розглянуто нормативно-правові акти ЄС, ООН та Ради Європи, що закріплюють принципи, сфери та механізми реалізації молодіжної політики в країнах ЄС.

З'ясовано інструменти молодіжної політики, що застосовуються в рамках ЄС: загальні (молодіжні ради, парламенти, форуми; інформування молоді; політична участь молоді; підтримка молодіжних проектів та ініціатив; розвиток молодіжних організацій, участь молоді у неурядових організаціях і політичних партіях, розширення участі молоді в роботі засобів масової інформації) та спеціальні. Проаналізовано такі спеціальні інструменти, як проект «Структурний діалог», програма «Молодь в дії» та програма «Еразмус+», визначені завдання кожної з них. Розглянуто проекти, що застосовувались в Україні, як учасниці Східного партнерства в рамках означених програм. Встановлено джерела фінансування молодіжної політики, а саме: кошти державного та місцевого бюджетів, а також кошти міжнародних та національних неурядових організацій, спрямовані на реалізацію окремих проектів та програм молодіжної політики як в рамках країн-членів ЄС, так і в межах країн-партнерів ЄС.

Ключові слова: молодіжна політика, механізм реалізації молодіжної політики, інструменти молодіжної політики, ЄС, Східне партнерство.

Krasnopol'ska T. M. EU Youth Policy Implementation Mechanism

The mechanism of implementation of EU youth policy is considered in the article. It is determined that such a policy in the Union is based on the method of open cooperation (with horizontal and vertical links). It is established that EU youth policy is based on the principle of parity, which is particularly evident in the Scandinavian countries.

It is determined that European practice has developed two strategies for the implementation of youth policy: with the leading role of the state and with broad involvement of civil society institutions.

The mechanisms for implementation of EU youth policy include institutional, political, legal, organizational and financial. The identified mechanisms are analyzed. Regulatory acts of the EU, UN and Council of Europe, which set out the principles, spheres and mechanisms of implementation of youth policy in EU countries, are considered.

EU youth policy instruments identified: common (youth councils, parliaments, forums; youth information; youth political participation; support for youth projects and initiatives; development of youth organizations; youth participation in non-governmental organizations and political parties; increased participation) youth in the work of the media) and special. Special tools such as the Structural Dialogue project, the Youth in Action program and the Erasmus + program have been analyzed, and the tasks of each of them have been identified. The projects

applied in Ukraine as participants of the Eastern Partnership within the framework of the defined programs are considered. Sources of funding for youth policy have been identified, namely: state and local budgets, as well as funds from international and national non-governmental organizations, aimed at implementing individual projects and programs of youth policy both within the EU Member States and within the EU partner countries.

Key words: youth policy, mechanism for implementation of youth policy, instruments of youth policy, EU, Eastern Partnership.

Молодь в сучасному світі являє собою дуже яскравий та неоднозначний феномен. З одного боку вона є найбільш соціально активною частиною суспільства, здатною швидко пристосуватись до новітніх тенденцій в тій чи іншій сфері. Проте в умовах нестабільності в суспільно-політичному та економічному житті, на тлі фінансових криз молодь стає і найбільш уразливою частиною суспільства, що потребує соціального захисту та допомоги в соціалізації та адаптації. Актуальним це питання є для України, євроінтеграційний вектор зовнішньополітичного розвитку якої вимагає аналізу досвіду ЄС в становленні та реалізації молодіжної політики з метою оптимізації вітчизняної практики.

Слід зазначити, що питання інституціоналізації молодіжної політики на європейському рівні розглядають Дж. Вінн, Дж. Костелло, В. Куїн, М. Толлес, Дж. Фрай, Дж. Шпільбергер та інші.

Проблеми участі молоді в політичному житті сучасної Європи аналізують Т. Дісруес, Н. Дьюк, К. Керрол, Х. Метьюс, Е. Фельдман тощо.

Серед дослідників пострадянського простору питання молодіжної політики аналізуються в роботах А. Апаріної, Е. Володіної, С. Щеглової, О. Кузьміна, А. Соколової, Є. Грачова, І. Артеменка та інших.

Проте на даний час невирішеним є питання комплексного аналізу складових механізму реалізації молодіжної політики ЄС, що обумовлює актуальність даного дослідження.

В сучасних світових політичних процесах молодіжна політика посідає вагомe місце серед стратегічних векторів розвитку держав, наддержавних структур, міжнародних організацій та світового співтовариства в цілому. Європа застосовує максимум зусиль для створення єдиного суспільно-політичного простору не тільки зі спільними інститутами, а й з спільними цінностями та ціннісними орієнтаціями. В цьому контексті провідним напрямом політики ЄС стає молодіжна політика, оскільки саме вона здатна сприяти інтеграції національних співтовариств в єдине європейське.

Цікавим є підхід ЄС до формування регіональної молодіжної політики, що розвиває цю сферу не встановлюючи жорстких одноманітних рамок для всіх. В Союзі застосовується метод відкритої співпраці, що засновується на добровільній співпраці партнерів та спирається на механізми «м'якого» управління – рекомендації, індикатори, обмін досягненнями тощо [4, с. 33]. Такі механізми сприяють взаємодії не тільки по горизонталі (між молодіжними організаціями, а також іншими інститутами громадянського суспільства), а й по вертикалі – налагоджують партнерські стосунки між молодіжними громадськими організаціями та інститутами держави різних рівнів.

Зберігаючи ціннісну різноманітність, обумовлену історичними, культурними, соціально-економічними особливостями держав-членів ЄС [2, с. 76], молодь одночасно стає активним суб'єктом молодіжної політики. Таким чином, ЄС застосовує принцип паритетності – рівності з урахуванням відмінностей. Особливо яскраво це виявляється в досвіді Скандинавських країн, де держава виконує функцію перерозподілу ресурсів, спрямовуючи їх на соціальну допомогу молоді. Так, цим країнам притаманний високий ступінь участі держави в соціальній політиці в цілому і молодіжній зокрема. Прикметно, що особливу роль при цьому відіграють органи місцевого самоврядування. Соціальний захист представлений найрізноманітнішими формами та поширюється на значну частину населення. Фінансування молодіжної політики державним сектором здійснюється через систему оподаткування. Як відомо, ставки податків в означених країнах є одними з найвищих в світі.

Практика європейських країн виробила дві стратегії реалізації молодіжної політики: з провідною роллю держави, коли остання формує та впроваджує в життя молодіжну політику (вона притаманна для Німеччини та Франції) та стратегія взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства з переважанням ініціатив останнього (Швеція, Великобританія) [1, с. 51].

Механізм реалізації молодіжної політики ЄС можна визначити як сукупність політико-правових, інституційних, організаційних та фінансових складових.

Інституційний механізм європейської молодіжної політики представлений сукупністю інститутів ЄС (Європарламент, Єврокомісія, спеціалізовані структури ЄС тощо). Крім інститутів самого Союзу на політику держав-членів впливають також міжнародні організації, які можна також віднести до інституційної складової, а саме ООН та Раду Європи. Так, в рамках ООН соціальні проблеми молоді були порушені в «Декларації про поширення серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами», прийнятої в 1965 році Генеральною Асамблеєю ООН. Тут були викладені наступні принципи:

- молодь повинна виховуватися в дусі миру, справедливості, свободи, взаємної поваги і взаєморозуміння, щоб сприяти встановленню рівноправності для всіх людей і всіх народів, економічному та соціальному прогресу, роззброєнню та підтримці міжнародного миру та безпеки;

- всі засоби виховання, освіти та інформування молоді повинні сприяти поширенню серед молоді ідеалів миру, гуманізму, свободи і міжнародної солідарності, а також всіх інших ідеалів, що сприяють зближенню народів;

- з метою зближення молоді в галузі освіти, культури та спорту слід заохочувати і розширювати серед молоді всіх країн взаємний обмін, подорожі, туризм, зустрічі, вивчення іноземних мов, споріднення міст і університетів без будь-якої дискримінації, а також інші подібні види діяльності;

– слід заохочувати національні та міжнародні об'єднання молоді, сприяти цілям ООН, особливо підтриманню міжнародного миру і безпеки, розвитку дружніх відносин між народами, заснованих на повазі суверенної рівності держав, здійснення остаточної ліквідації колоніалізму і расової дискримінації, а також інших порушень прав людини [5, с. 148].

Інституційний механізм реалізації європейської молодіжної політики можна представити у вигляді двох груп інститутів:

– структури, що належать безпосередньо до секретаріату Ради Європи та Європейської комісії: Директора т у справах молоді та спорту Ради Європи, Європейський керівний комітет у справах молоді (що має недержавного партнера – Консультативну Раду, яка має окрему думку та вносить пропозиції щодо формування молодіжної політики), Європейські молодіжні центри Ради Європи (грають провідну роль у реалізації освітніх програм) та Європейська дослідницька мережа (спрямована на співпрацю вчених та неурядових молодіжних організацій та урядів для створення міжнародних дослідницьких проєктів), Європейський молодіжний фонд (його завдання – посилення співпраці між молодими людьми Європи шляхом фінансування молодіжних проєктів, спрямованих на розвиток миру, взаємопорозуміння та співпраці), Європейська Комісія ЄС тощо;

– спеціалізовані інститути європейської молодіжної політики (як урядового, так і неурядового характеру) – Європейське агентство молодіжної інформації та консультацій (ERYICA), Європейський інформаційний центр «Eurodesk», Європейський молодіжний форум (міжнародна молодіжна організація, що об'єднує національні молодіжні ради та міжнародні молодіжні організації, що представляють інтереси молоді Європи та європейському та міжнародному рівні; форум об'єднує десятки мільйонів молодих людей та є найбільш масштабною молодіжною організацією в світі) та інші.

Цікавим є той факт, що незважаючи на значний акцент на ролі молодіжної політики в розвитку суспільства, який роблять ЄС та Рада Європи, вони мають суттєві відмінності в механізмах реалізації основних напрямків такої політики. Так, Європейський Союз в якості основного інструменту молодіжної політики використовує напрацювання централізованої програми дій, а Рада Європи значну увагу приділяє сфері освіти та дослідницькій діяльності. Відмінність у підходах дає можливість забезпечити всебічний розвиток європейської молоді завдяки співпраці ЄС та Ради Європи.

Так, Радою Європи у партнерстві з Європейською Комісією ЄС і Європейським молодіжним форумом була організована спільна реалізація програм «Усі різні – усі рівні», «Рух проти мови і ненависті», «Молодіжне партнерство» в рамках кооперації з вісьма ресурсними центрами «Салтів» (підтримка, поглиблене вивчення, тренінги в рамках європейської молодіжної програми), різних європейських молодіжних освітніх програм та інших заходів [6, с. 118].

Політико-правове забезпечення молодіжної політики в Європі включає наступні документи:

– Європейську хартію участі молоді в муніципальній і регіональному житті 1992 р. [3]. В якості інструментів залучення молоді вона передбачає такі заходи, як: підготовка молоді до участі в суспільному житті; інформування молоді; залучення молоді в житті суспільства за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій; розширення участі молоді в роботі засобів масової інформації; заохочення молоді до безвідплатної праці і служіння суспільству; підтримка молодіжних проєктів та ініціатив; розвиток молодіжних організацій; участь молоді в неурядових організаціях (НУО) і політичних партіях;

– Білу книгу молоді 2001 року [11] – вона дала поштовх до формування загальноєвропейської співпраці у сфері молодіжної політики, визначила п'ять основних векторів такої політики: участь, освіта, працевлаштування (в тому числі професійна освіта та соціальна інтеграція), добробут (включаючи особисту автономію та культуру) та європейські цінності (в тому числі мобільність та відносини зі світовим співтовариством);

– Європейський молодіжний пакт 2005 року [12] – спрямований на підвищення якості професійної підготовки, працевлаштування, покращення мобільності тощо;

– Комюніке Єврокомісії ЄС «Підтримка повноцінної участі молоді в сфері освіти, зайнятості та громадському житті» 2007 року – закликає до фінансування молодіжної сфери, пріоритетом визнає покращення умов праці та скорочення безробіття;

– Оновлена рамкова стратегія «Молодь – інвестування та надання можливостей» 2009 року [10] – визначила вісім сфер, об'єднаних в три блоки: розширення можливостей для участі в освіті та зайнятості (освіта, зайнятість і підприємництво, творчість та культура), покращення доступу та інтенсифікація участі молоді в житті суспільства (здоров'я та спорт, участь), сприяння солідарності між молоддю та суспільством (соціальна включеність, волонтерство, молодь та мир);

– Резолюція про переглянуті Основи європейської співпраці в молодіжній сфері (2010-2018 рр.) – підкреслюють, що політика ЄС в сфері молоді повинна базуватися на міжнародній системі прав людини. Основоположними повинні бути наступні принципи: сприяння гендерній рівності та боротьба з усіма формами дискримінації; облік відмінностей в умовах життя, потребах, прагненнях, інтересах і думках молоді, надання особливої уваги тим, чиї можливості менше, ніж у інших; визнання молоді ресурсом розвитку суспільства, дотримання прав молоді щодо участі в розробці молодіжної політики, безперервний діалог і комунікації з молоддю і молодіжними організаціями.

Організаційні механізми реалізації молодіжної політики представлені її інструментами. До останніх належать:

– загальні інструменти: молодіжні ради, молодіжні парламенти, форуми; інформування молоді; політична участь молоді; розширення участі молоді в роботі ЗМІ; підтримка молодіжних проєктів та ініціатив; розвиток молодіжних організацій; участь молоді в неурядових організаціях і політичних партіях;

– спеціальні проекти та програми: проект «Структурний діалог»; програма «Молодь в дії»; програма «Еразмус+».

Проект «Структурний діалог» є засобом комунікації між молодими людьми і посадовими особами, які приймають рішення з метою реалізації пріоритетів молодіжної політики. Він спрямований на те, щоб думку молодих людей було почуто в процесі розробки і формування європейської політики.

Структурний діалог є консультативним процесом, здійснюваним Європейською комісією, який спрямований на розширення співпраці з громадянським суспільством і отримання інформації від молоді безпосередньо, «з перших рук». Структурний діалог складається з одного основного заходу – Європейської молодіжної конференції. Конференція організовується країною Європейського союзу, яка головує в ЄС в поточному році.

Програма «Молодь в дії» була одним із головних інструментів у здійсненні молодіжної політики в країнах-членах ЄС до 2014 року. До основних цілей програми належать: підтримка формування молоді як категорії активних громадян, розвиток самосвідомості молодих громадян Європи; підтримка толерантного способу мислення серед молоді з акцентом на збільшення соціальної взаємодії в рамках Євроспільноти, поліпшення взаєморозуміння серед молоді різних культур; мотивування до поліпшення якості діяльності, спрямованої на підтримку молодіжних заходів та забезпечення безперервної діяльності організацій, пов'язаних із реалізацією молодіжної політики; підтримка спільної діяльності в галузі молодіжної роботи в Європі [13].

Програма «Молодь в дії» включала 5 акцій:

I – молодь для Європи (молодіжний обмін, молодіжні ініціативи, проекти молоді та демократії);

II – Європейська волонтерська служба;

III – Молодь в світі (молодіжний обмін, проекти курсів і створення мережевої співпраці);

IV – Система підтримки молоді (проекти job shadowing, підготовчі візити, оціночні зустрічі, ознайомчі візити, семінари, створення мережевої співпраці);

V – Підтримка європейської політики в сфері молодіжної проблематики і діяльності (проекти, що підтримують систематизований діалог).

Наша держава в рамках Східного партнерства могла реалізовувати довго- і короткострокові проекти іноземного волонтерства (в рамках другої акції), а також молодіжні обміни та тренінги в рамках третьої акції.

Крім того, ЄС з 2011 року запровадив нові фінансові механізми, що стосувались країн Східного партнерства, а саме Вікно Східного партнерства програми «Молодь в дії» (Eastern Partnership Youth Window). Кошти спрямовувались на реалізацію проектів в рамках другої та третьої акцій в шести країнах, охоплених ініціативою ЄС Східне партнерство. Загальний бюджет Вікна Східного партнерства програми «Молодь в дії» на 2012-2013 рр. становив 31,5 млрд. євро, в тому числі, 12,5 млн. євро були виділені Виконавчим агентством з освіти, аудіовізуальних засобів і культури (EACEA) на фінансування проектів, представлених бенефіціарами з країн Східного партнерства, і 19 млн. євро, які були розділені між Національними агентствами програми «Молодь в дії», на фінансування проектів, представлених бенефіціарами з країн Програми.

Крім того вперше з'явилася можливість підтримки заявок, які подають безпосередньо організації з країн Східного партнерства, що дало змогу розвивати потенціал молоді і молодіжних організацій в цих країнах і стало серйозним чинником розширення прав і можливостей для організацій громадянського суспільства з регіону.

В рамках Програми наша країна прийняла найактивнішу участь у реалізації спільних проектів. Так, за 2007-2013 рр. в Україні реалізовано 280 проектів молодіжного обміну та тренінгів для молодих працівників, в той час як Грузія реалізувала 178 проектів, Білорусія – 117, Вірменія – 110, Молдова – 67, Азербайджан – 55 [8, с. 50].

У 2014 році програма «Молодь в дії» разом із іншими напрямками діяльності була об'єднана в єдину програму дій Європейського Союзу, що отримала назву «Еразмус+» і розрахована на 2014–2020 рр. [7].

До основних завдань щодо молоді Програми «Еразмус+» слід віднести:

– посилення співпраці та академічних обмінів між учасниками Програми та державами-партнерами з різних регіонів світу;

– підвищення якості та визнання молодіжної роботи, неформальної освіти та волонтерської діяльності в країнах-партнерах, підвищення їх взаємодії, інтеграції та взаємодоповнюваності з іншими освітніми системами, ринком праці і суспільством;

– сприяння транснаціональній мобільності неформальної освіти між учасниками Програми та країнами-партнерами;

– поглиблення стратегічної співпраці між молодіжними організаціями та органами державної влади країн-партнерів, представниками бізнесу та ринку праці;

– розширення можливостей молодіжних рад, молодіжних платформ на місцевому, регіональному та державному рівнях;

– посилення взаємодії в питаннях управління, інноваційних можливостей і інтернаціоналізації молодіжних організацій в країнах-партнерах;

– розширення прав і можливостей молодих людей в суспільстві, сприяння в їх участі в процесах прийняття рішень [9].

В цій програмі мають право приймати участь країни-члени ЄС, сусідні з ЄС партнерські країни (в т.ч. Україна в рамках Східного партнерства), а також інші партнерські країни.

Програма включає три напрямки (акції): освітня мобільність (молодіжний обмін, виїзди людей, які працюють з молоддю, проекти Європейської волонтерської служби EVS); співпраця в сфері інновацій і кращих практик (стратегічних партнерств в галузі міжнародних молодіжних ініціатив); підтримка реформ освіти (проектів, спрямованих на розвиток молодіжної політики). Найбільша кількість проектів за участю країн Східного партнерства

реалізується в рамках першої акції програми Erasmus+, яка підтримує проекти освітньої мобільності молоді та молодих працівників. Дана акція має найбільший бюджет для грантів, проте в той же час було введено бюджетне обмеження для проектів за участю партнерських країн, яке полягає в тому, що сума додаткового фінансування, що надається для такого типу проектів, не могла перевищувати 25% бюджету всієї акції [8, с. 58]. Це призвело до істотного скорочення кількості проектів, в яких беруть участь організації з всіх регіонів сусідніх з ЄС країн-партнерів, на чолі зі країнами Східного партнерства.

У 2017 році Європейська комісія в черговий раз відкрила Молодіжне вікно Східного партнерства. Отже організації з регіону знову отримали право подачі заявок на гранти в виконавче агентство. Існує можливість отримання фінансування двох типів проектів в рамках другої акції: молодіжні стажування (Civil Society Fellowships for Youth) і партнерства для підприємництва (Partnership for Entrepreneurship)

Ключовим механізмом співпраці ЄС з країнами Східного партнерства є програма EU4Youth, вироблена на 2017-2020 рр. Її мета – активізація участі молоді в суспільному та політичному житті, підвищення рівня зайнятості молодого населення шляхом розвитку лідерських та підприємницьких навичок. Програма включає три компоненти:

- формування потенціалу – укріплення громадянського суспільства і створення мережі співпраці (запланований бюджет – 9 млн. євро);
- програмам грантів – окрема бюджетна лінія, спрямована на підвищення компетенції молоді, підтримку молодіжних лідерів та залучення організацій по роботі з молоддю (бюджет – 8,5 млн. євро);
- координація та підтримка – являє собою механізм координація та просування двох перших компонентів, впроваджений у 2018 р., особлива роль тут відводиться інформаційним діям (бюджет 2,5 млн. євро).

Таким чином, сформований механізм реалізації молодіжної політики ЄС включає інститути (самого ЄС, країн-членів та громадянського суспільства), політико-правові акти, що регулюють питання формування та реалізації молодіжної політики, організаційні та фінансові інструменти впровадження такої політики.

Як показав проведений аналіз фінансові механізми реалізації молодіжної політики включають кошти державного та місцевих бюджетів, а також кошти міжнародних та національних неурядових організацій, спрямовані на реалізацію окремих проектів та програм молодіжної політики як в рамках країн-членів ЄС, так і в межах країн-партнерів ЄС.

Бібліографічний список:

1. Алексеев С. В. Молодежная политика в Европе и России (сравнительный анализ). *Проблемы постсоветского пространства*. 2017. № 4(1). С. 49–56.
2. Беляева Н. М. Молодые европейцы или молодые граждане европейских стран? (к вопросу о единой системе ценностей европейского молодежи). *Вестник пермского университета. Серия: политология*. 2010. № 4. С. 65–76.
3. *Европейская хартия участия молодежи в муниципальной и региональной жизни 1992 г. (пересмотренная 21 мая 2003 года)*. 10-я Сессия. 21 мая 2003 г. Приложение к Рекомендации 128. Council of Europe. Official site. URL: <https://tm.coe.int/16807038ee>
4. Кларийс Р. Работа с молодежью в Европе: сильные и слабые стороны. *Образовательная панорама*. 2015. № 2(4). С. 29–35.
5. Криворученко В. К. Молодежь и молодежная политика. В 2 ч. Ч. 1. М.: Московский гуманитарный университет, 2005. 216 с.
6. Никитенко А. И. Молодежная политика в Европейском Союзе: современное состояние. *PolitBook*. 2014. № 3. С. 113–120.
7. Обіход М. Сучасний стан реалізації державної молодіжної політики в європейських країнах. *Демократичне врядування: науковий вісник*. 2017. Вип. 18/19. Львівський регіональний інститут державного управління. Офіційний сайт. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk18_19/fail/Obihod.pdf
8. Павлович А., Ежовский М. Молодежная политика в странах Восточного партнерства Обзор молодежной политики в странах Восточного партнерства и европейских механизмов ее поддержки. Варшава: Фонд развития системы образования, Министерство иностранных дел Республики Польша, 2018. 103 с. SALTO-YOUTH. URL: https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-3870/Overview%20of%20Youth%20Policy%20in%20EaP%20Countries_RUS.pdf?
9. Erasmus+. European Commission. Official website. URL: <http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus>.
10. *EU Strategy for Youth – Investing and Empowering 2009*. EU law – EUR-Lex. Official website. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?qid=1472634381175&uri=CELEX:52009SC0548>.
11. *European Commission white paper – A new impetus for European youth*. Publications Office of the EU. Official website. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a3fb3071-785e-4e15-a2cd-51cb40a6c06b>
12. *European Pact for Youth*. Booking & Co. URL: http://cdn02.abakushost.com/agenzijazghazagh/downloads/youth_pact_en.pdf
13. *Youth in Action Programme*. European Commission. Official website. URL: http://ec.europa.eu/youth/success-stories/youth-in-action_en

References:

1. Alekssev S. V. Molodezhnaja politika v Evrope i Rossii (sravnitel'nyj analiz) [Youth policy in Europe and Russia (comparative analysis)]. *Problemy postsovetского prostranstva* [Problems of the post-Soviet space]. 2017. № 4(1). S. 49–56.

2. Beljaeva N. M. Molodye evropejcy ili molodye grazhdane evropejskih stran? (k voprosu o edinoj sisteme cennostej evropejskogo molodezhi) [Young Europeans or young citizens of European countries? (to the question of a unified system of values for European youth)]. *Vestnik permskogo universiteta. Serija: politologija* [Bulletin of the Perm University. Series: political science]. 2010. № 4. S. 65–76.
3. *Evropejskaja hartija uchastija molodezhi v municipal'noj i regional'noj zhizni 1992 g. (peresmotrennaja 21 maja 2003 goda)* [The European Charter for the Participation of Youth in Municipal and Regional Life of 1992 (revised May 21, 2003)]. 10-ja Sessija. 21 maja 2003 g. Prilozhenie k Rekomendacii 128. Council of Europe [10th Session. May 21, 2003 Appendix to Recommendation 128. Council of Europe]. Official site. URL: <https://rm.coe.int/16807038ee>
4. Klarijs R. Rabota s molodezh'ju v Evrope: sil'nye i slabye storony [Youth work in Europe: strengths and weaknesses]. *Obrazovatel'naja panorama* [Educational panorama]. 2015. № 2(4). S. 29–35.
5. Krivoruchenko V. K. Molodezh' i molodezhnaja politika [Youth and youth policy]. V 2 ch. Ch. 1.M.: Moskovskij gumanitarnyj universitet, 2005. 216 s.
6. Nikitenko A. I. Molodezhnaja politika v Evropejskom Sojuze: sovremennoe sostojanie [Youth policy in the European Union: current status]. *PolitBook*. 2014. № 3. S. 113–120.
7. Obixod M. Suchasnyj stan realizaciyi derzhavnoyi molodizhnoyi polity'ky` v yevropejs'ky`x krayinax [The current state of implementation of state youth policy in European countries]. *Demokraty`chne vryaduvannya: naukovy`j visny`k* [Democratic Governance: A Bulletin of Science. 2017. Vol. 18/19. Lviv Regional Institute of Public Administration]. 2017. Vy`p. 18/19. L`vivs`ky`j regional`ny`j insty`tut derzhavnogo upravlinnya. Oficijny`j sajt [Official site]. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk18_19/fail/Obihod.pdf
8. Pavlovich A., Ezhovskij M. Molodezhnaja politika v stranah Vostochnogo partnerstva Obzor molodezhnoj politiki v stranah Vostochnogo partnerstva i evropejskih mehanizmov ee podderzhki [Youth policy in the countries of the Eastern Partnership Overview of youth policy in the countries of the Eastern Partnership and European mechanisms for its support]. Varshava: Fond razvitija sistemy obrazovanija, Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Pol'sha, 2018. 103 s. SALTO-YOUTH. URL: https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-3870/Overview%20of%20Youth%20Policy%20in%20EaP%20Countries_RUS.pdf?
9. *Erasmus+*. European Commission. Official website. URL: <http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus>.
10. *EU Strategy for Youth – Investing and Empowering 2009*. EU law – EUR-Lex. Official website. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?qid=1472634381175&uri=CELEX:52009SC0548>.
11. *European Commission white paper – A new impetus for European youth*. Publications Office of the EU. Official website. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a3fb3071-785e-4e15-a2cd-51cb40a6c06b>
12. *European Pact for Youth*. Booking & Co. URL: http://cdn02.abakushost.com/agenzijazghazagh/downloads/youth_pact_en.pdf
13. *Youth in Action Programme*. European Commission. Official website. URL: http://ec.europa.eu/youth/success-stories/youth-in-action_en

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.8

УДК 321.01:364-146.2]-048/35]

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ВИДОЗМІНИ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2268-5181>

**Наумкіна С. М., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» (Україна)**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6683-7634>

**Зіскін О. С., здобувач кафедри політичних наук і права Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» (Україна)**

Наголошено на значенні технологічної революції для прогресу суспільства та держави, а також на тих загрозах, які вона зумовлює для соціальної політики. Акцентовано на ймовірності значних змін на ринку праці через впровадження роботизованої техніки та появи платформової економіки. Підкреслено, що новітні технології кардинально видозмінюють структуру зайнятості та інші сфери, пов'язані зі соціальною політикою держави. Звернено увагу на потребу більшої уваги новітніх держав до питань наслідків технологічного прогресу, оскільки вони можуть поглибити нерівності, сприяти росту соціальної напруги. Аргументовано, що в близькій перспективі технології будуть визначати межі соціальної політики. Висловлено застереження, що в умовах змін на ринку праці інститут соціальної держави може опинитися перед викликом фінансової неспроможності для виконання взятих на себе зобов'язань. Відтак автори звертають увагу на сценарії реформ: запровадження податку на роботизовану техніку, впровадження безумовного базового доходу, удосконалення оподаткування доходів, отриманих від функціонування платформової економіки та ін. Підкреслено, що водночас технологічний прогрес може й зменшити витрати на соціальну сферу: технічні інновації спростять догляд за людьми похилого віку та хворими; доступні передові медичні технології сприятимуть швидкій діагностиці та одужанню тощо. Констатовано, що урядам доцільно якнайшвидше переглянути фінансову основу соціальної держави, щоб запобігти значному дефіциту державного бюджету.

Автори підкреслюють, що технологічний прогрес відкриває як нові можливості, так і посилює ризики для соціальної держави. Якщо уряди впроваджуватимуть податки на технологічні новації, налагодять оподаткування нових форм отримання громадянами доходів, то не виключена перспектива запобігання ерозії чинних систем соціального захисту, а цифрові структурні зміни можуть навіть посилити стійкість державних фінансів.

Ключові слова: соціальна держава, добробут, технологічна революція, штучний інтелект, інноваційна держава, безумовний базовий дохід.

Naumkina S. M., Ziskin O. S. Technological factor of change of institute of the welfare state

The importance of the technological revolution for the progress of society and the state, as well as the threats it causes to social policy, are emphasized. The emphasis is on the likelihood of significant changes in the labor market through the introduction of robotic technology and the emergence of a platform economy. It is emphasized that the latest technologies are radically changing the structure of employment and other areas related to the social policy of the state. Attention is drawn to the need for greater attention from emerging countries on the effects of technological advancement, as they can deepen inequalities and foster social tension. It is argued that in the short term, technology will determine the boundaries of social policy. It is stated that in the conditions of changes in the labor market, the institute of the welfare state may be faced with the challenge of financial insolvency to fulfill its obligations. Therefore, the authors draw attention to the reform scenarios: the introduction of a tax on robotic machinery, the introduction of unconditional basic income, the improvement of taxation of income derived from the functioning of the platform economy, etc. It is emphasized that technological advances can also reduce social costs: technical innovation will make it easier to care for the elderly and the sick; available advanced medical technologies will facilitate rapid diagnosis and recovery, and the like. It was stated that it is advisable for governments to review the financial base of the welfare state as soon as possible, in order to prevent a significant budget deficit.

The authors emphasize that technological advances open both new opportunities and increase risks for the welfare state. If governments introduce technological innovation taxes, tax new forms of income for citizens, the prospect of preventing erosion of existing social protection systems is not ruled out, and digital structural changes can even strengthen the sustainability of public finances.

Key words: welfare state, welfare, technological revolution, artificial intelligence, innovative state, unconditional basic income.

Нові технології, поза сумнівом, є благом і шляхом до прогресу. На всіх історичних етапах вони визначали економічний та соціальний розвиток країн, сприяли розширенню ареалу демократії, продукували громадсько-політичний активізм, а в підсумку – зумовлювали зростання добробуту населення, зміцнення колективного соціального капіталу. Нині дедалі частіше штучний інтелект, комп'ютерні алгоритми заміняють людину в виконанні виробничих завдань. Вже в недалекому майбутньому основою функціонування економіки розвинених країн буде штучний інтелект, машинне навчання, Big Data, 3D-друк, нанотехнології тощо. Штучний інтелект, робототехніка щораз більше перебиратимуть на себе виконання завдань, колись призначених для людей. Новітні розробки, на взірць самокерованих автомобілів, спричинять ліквідацію тисяч робочих місць. Е. Лоурі образно назвала цей процес «апокаліпсисом роботів» [18].

Попри те, що саме інститут держави відіграв і відіграє нині значну роль у фінансуванні новітніх капіталомістких технологій, починаючи від 1970-х рр. вони є одним із чинників сприяння наростальній матеріальній нерівності. Це створює загрозу зростання соціальної напруги. Відтак постає питання: як саме новітні технології вплинуть на рівень добробуту людини, а відтак – і на усю перспективу інституту соціальної держави. Постають питання щодо можливих ризиків, зумовлених технологічним прогресом, зокрема й щодо інституту соціальної держави. Очевидною є потреба належної уваги держави до висхідної ролі технологій, позаяк останні здатні змінити відносини між людьми та інституціями так, що це зміцнить уже наявні нерівності, а не пом'якшить їх.

Міру впливу технологічного прогресу, цифровізації на соціальну державу дослідники оцінюють по-різному. На наше переконання, їх вплив не можна ігнорувати, адже в перспективі технології можуть визначати функціонування соціальної сфери. Технологічні новації кардинально видозмінюють структуру зайнятості та інші сфери, пов'язані зі соціальною політикою держави. Ймовірно, технологічний прогрес матиме низку конструктивних наслідків, але, найперше, існує побоювання, що він спричинить дефіцит державного бюджету через зменшення надходжень податкових відрахувань із заробітної плати та ін. Інститут соціальної держави відтак може постати перед викликом фінансової неспроможності для виконання взятих на себе раніше зобов'язань. Нині політичні дебати розгортаються довкола подальшої долі інституту соціальної держави, адже фінансування соціальних програм вимагає значних асигнувань із державного бюджету. Озвучується питання нагальності реформи інституту соціальної держави у відповідь на технологічну революцію. І тут бачимо цілий спектр пропонованих реформаційних сценаріїв, як-от: запровадження податку на роботизовану техніку (пропозиція Б. Гейтса [22]), впровадження безумовного базового доходу [11] та ін.

Найперше, йдеться про ймовірні загрози технологічного прогресу для ринку праці в його сучасному розумінні. Під загрозою зникнення вже перебувають працівники масових професій; також це торкнеться й значного сегмента середнього класу. Нові технології, найперше, скоротять попит на «сині» та «сірі» комірці в професійній ієрархії*. Однак, схоже, що штучний інтелект витіснить із робочих місць й фахівців розумової праці. В якості аргумента згадаємо про проведений у 2016 р. виданням «Financial Times» експеримент: профільний журналіст і програма «Emma» водночас отримали завдання підготувати текст про рівень безробіття в Великій Британії, а головний редактор видання мав визначити авторство кожного тексту. Програма завершила роботу лише за 12 хвилин, однак текст був сильно переважаний цифрами, а мова викладу була сухою та подекуди незрозумілою. Втім, саме програма, а не журналіст спрогнозувала, що Brexit може вплинути на рівень безробіття в країні.

Бачимо, що хоч від технологічного прогресу нині є відчутні переваги, однак у маргіналізований вимір буде «виштовхнута» значна кількість кадрів, які ще недавно були значущі. Уразливими до втрати робочого місця стають працівники, зайняті на тимчасових, термінових роботах, позаяк на них соціальний захист поширюється не уповні або вони не охоплені ним узагалі. Уже увиразнена проблема соціальної захищеності тих, хто здійснює віртуалізовану трудову діяльність в Інтернеті, працівників мережевих онлайн-структур тощо. За таких обставин будуть поглиблюватися різні форми нерівностей. Якщо технологічний прорив справді в недалекій перспективі спричинить ріст безробіття та зменшення надходжень до бюджету, то очікуваними є потужні економічні, соціальні та політичні потрясіння. Запобігти цьому можуть держави, діючи на випередження (перегляд системи оподаткування, запровадження новацій в освітній політиці, формування готовності населення до постійного навчання та перекваліфікації тощо).

Очевидно, що технологічна революція підводить нас до факту поступового загострення проблем на ринку праці. Дослідники озвучують прогноз про згубний вплив Четвертої промислової революції** на перспективи соціальної держави [16, с. 88]. Не виключено, що в змаганні техніки та людей перемаже саме техніка [4]. За таких умов, вочевидь, стійкими збережуться позиції розробників програмного забезпечення, фахівців з обслуговування новітньої техніки тощо. Натомість зайнятість у торгівлі, офісах, постачанні неминує скоротиться: робочі місця тут будуть обмежені, а ті, які збережуться, характеризуватимуться нестабільністю, тимчасовим чи короткостроковим характером, низькою оплатою праці тощо.

Очевидно, що за такої ситуації відбудеться загострення конкуренції на ринку праці, посиляться матеріальна нерівність, поглибиться поляризація робочої сили. Відносно стійку соціальну структуру витіснить нестійка: більша

частина суспільства опиниться в зоні ризику через поступове зникнення їх робочих місць. Зростання відмінностей в доходах неминуче зумовить зростання витрат держави на соціальну підтримку нужденних. Паралельно з цим через скорочення зайнятості зменшаться податкові відрахування до бюджету, а відтак інститут соціальної держави буде неспроможним виконати свої соціальні зобов'язання на законодавчо визначеному рівні. При цьому потрібно враховувати, що нині технологічна революція має безперервний і наростаючий характер. Відтак її результати щораз сильніше визначатимуть зміст соціальної політики [8], а за умов високого технологічного безробіття [14] інститут соціальної держави (незалежно від його моделі) не в змозі буде допомогти нужденним.

Зауважимо, що тема технологічного безробіття загалом новою не є, адже вона неодноразово (хоч і в менших масштабах) піднімалася: на початку XIX століття (в ході набуття досвіду індустріалізації найперше – у Великій Британії); у 1960-х рр. (спровокована страхом перед автоматизацією); на рубежі 1980–1990-х рр. (комп'ютерна революція) [20]. Втім, тоді прогнози т. зв. техноалармістів не підтвердилися й на деякий час громадськість забувала про загрозу технологічного безробіття. Наведемо приклад: у 1900 р. частка населення США, яка працювала у сільському господарстві, становила 38 %, а частка працівників на фабриках – 25 %. Сьогодні – 1,5 %, та 7,9 % відповідно. Але це не спровокувало руйнівні соціальні наслідки, бо втрати компенсувало зростання в інших галузях економіки, нові робочі місця.

Однак видається, що нині автоматизована робототехніка замінює та вивільняє працівників значно швидше, аніж на це реагують національні економіки та соціальна сфера [24]. Американські дослідники аргументували: технології найближчим часом замінять 45 % робочих місць [6]. За найоптимістичнішими оцінками учених Оксфордського університету, до 2030 р. близько 50 % робочих автоматизуються [6]. В еру автопілотів, розумної інфраструктури тощо людський чинник буде не просто дорожчий, а й менш безпечний. Смарт-контракти та поліпшена логістика зроблять виробництво тих чи інших благ повністю автономним; така кількість зайнятих у виробництві суспільних благ як нині вже не потребуватиметься. Помітно, що навіть у сфері права сьогодні є велика кількість ботів, які виконують базові юридичні завдання.

Недавнє дослідження британських футурологів К. Б. Фрея та М. А. Осборна [13] виявило: близько 47 % від загальної кількості зайнятих є в групі підвищеного ризику та, очікувано, будуть автоматизовані в наступному десятилітті; до 2030 р. 2 млрд робочих місць більше не існують. Щодо розвинених країн, то згадані дослідники, з високою ймовірністю прогнозують зникнення до 2033 р. необхідності в касирах, пакувальниках, телемаркетологах, спортивних суддях і рефері, страхових агентах, швачках, годинникарях, вантажниках, податкових консультантах, операторах обробки даних, бібліотекарях, брокерах, кредитних фахівцях, бухгалтерях і аудиторів, офіціантах, водіях автобусів, охоронцях, двірниках та ін.

Якщо узагальнити футурологічні тренди, то найчастіше озвучуються такі прогнози: 1) «відмирання» в найближче десятиліття близько половини наявних професій [14]; 2) швидкість технологічних змін буде настільки стрімкою, що працівники фізично не встигатимуть перенавчатися на нові спеціальності, а відтак ставатимуть безробітними [11]; 3) потрібно бути готовим до зникнення навіть висококваліфікованих робочих місць, позаяк новітні технології візьмуть на себе інтелектуальні функції, які досі були прерогативою людини [5]; екзистенційною проблемою навіть може стати питання, чим раціонально заповнити вільний час і яким коштом існувати, в умовах, коли поняття роботи в традиційному її розумінні відійде в минуле, а значну частину робіт виконуватиме не людина, штучний інтелект [23].

М. Форд у дослідженні «Нашестя роботів: технології та загроза майбутнього без робочих місць» (2015) [11] зауважив: у недалекому минулому машини були знаряддями в руках людей, але нині вони витісняють і заміщають собою щораз більшу кількість працівників. Бізнес навчився досягати значно вищої ефективності значно меншою кількістю працівників [1].

Питання готовності традиційних галузей та інститутів до цифровізації, можливостей і загроз штучного інтелекту тощо навіть стали центральними на Всесвітньому економічному форумі в Давосі в січні 2019 р. (тема заходу – «Глобалізація 4.0: формування глобальної архітектури в епоху Четвертої промислової революції»). А загалом тема «Індустрії 4.0» ще від 2011 р. стала провідним трендом політико-економічних дискусій у провідних країнах світу, привертаючи увагу до потреби скоординованих державних ініціатив щодо мобілізації всіх національних ресурсів задля прискорення технологічних змін з урахуванням їх можливих впливів.

Якщо внаслідок технологізації зліквідується багато робочих місць, з яких надходили внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, то фінансова основа багатьох соціальних держав неминуче ослабне. Окрім цього, надлишок робочої сили може спричинити зниження заробітної плати в тих секторах, які використовують людський потенціал.

Багато дослідників озвучують побоювання, що подібно до глобалізації, технологічний прогрес, цифровізація розділять людську спільноту на переможців і переможених, і, таким чином, будуть небезпекою для соціального миру, поставлять під сумнів стійкість і дієздатність інституту соціальної держави [2]. Не виключено, що технологічна революція принесе достаток не стільки суспільству в цілому (інклюзивне зростання), а лише нечисельній групі (ексклюзивне зростання).

Данський дослідник Б. Грев на запитання про те, чи готові соціальні держави адекватно реагувати на виклики, спричинені технологічною революцією, відповідає негативно. Зважаючи на те, що соціальні держави фінансуються коштом податків, розширення платформової економіки, нестандартних робочих місць, самозайнятості зруйнує податкову базу, від якої узалежене фінансування соціального забезпечення [15]. З цим певною мірою можна погодитися, враховуючи, що: 1) хоч технологічні новачки також створюють робочі місця, але поява нових (високотехнологічних) робочих місць, схоже, не компенсує втрату робочих місць, зліквідованих в ході впровадження інноваційних технологічних розробок; 2) нині в Європі працює чотири працівники на одного

пенсіонера; у 2025 – троє, а у 2050 – налічуватиметься по двоє зайнятих на одного пенсіонера. Це визначатиме наповнення державного бюджету й подальшу спроможність інституту соціальної держави виконувати свої функції.

Водночас відзначимо: тема впливу технологічного прогресу на рівень зайнятості та соціальну державу загалом – дискусійна. Серед дослідників є як технооптимісти, так і технопесимісти (вище ми їх означували ще як техноалармістів). Найчастіше вони у своїй аргументації звертаються саме до чинника впливу технологічного прогресу на зайнятість населення. Наприклад, у 2011 р. Ю. Брінїолфссон та Е. МакАфі обґрунтували технологічне пояснення довготривалого високого рівня безробіття у США [4]. Однак за даними на серпень 2019 р. рівень безробіття істотно знизився – 3,6 % (це найнижчий показник у США від 1969 р.). Дослідники, зокрема відомий іспанський учений і підприємець Ф. Гонсалес, не виключає перспективу появи завдяки автоматизації нових видів діяльності, які запропонують на ринок праці робочі місця [12]. Водночас маємо припущення, що потужна «атака» проривних технологій на зайнятість – ще попереду, в недалекому майбутньому. Адже тільки в США за перше десятиліття XXI століття автоматизація виробництва зліквідувала близько 8 млн робочих місць [19] (хоч, як бачимо з вищенаведених цифр, це не поглибило проблему безробіття).

Ми простежили рівень безробіття в країнах з найвищими показниками роботизації (нині такими є Південна Корея, Сінгапур, ФРН, Японія, Швеція та ін. [7]). За останніми даними (серпень-вересень 2019 р.) рівень безробіття в Південній Кореї, Сінгапурі та Японії становив по 2,2 %, ФРН – 3,1 %, а у Швеції – аж 7,4 %. Наявність відмінностей між країнами не дозволяє зробити нам однозначні висновки про загальний конструктивний чи деструктивний вплив роботизації на рівень зайнятості. У випадку Швеції доречно наголосити, що тут соціальна держава опинилася не лише перед викликом впливу технологій, а й імміграції. Поділяємо думку шведського дослідника М. Блікса [3], що в випадку цієї нордичної соціальної держави новітні технології не спричиняють, а радше посилюють поляризацію робочих місць і заробітної плати та ін. Очевидно, що на показники зайнятості впливає широкий комплекс чинників, в якому роботизація нині ще не є визначальною, однак це може стати недалекою перспективою.

Окрім впливу на зайнятість технологічного прогресу, ще одним блоком проблем є ті, що зумовлені платформовою економікою. Вона, як нова бізнес-модель, нині стрімко збільшує оберти, об'єднуючи реальні, віртуальні послуги та онлайн-аутсорсинг. Бізнес-модель платформової економіки розвиває традиційне розуміння соціальної держави [10]. Розвиток таких комерційних віртуальних структур трансформуватиме звичні моделі соціально-трудових відносин, бо це – особливий простір, в якому компанії є віртуальними, роботодавець неперсоніфікований, а працівник – формально самостійний і часто може проживати в будь-якому куточку планети. Ці процеси торкаються проблеми оподаткування, а відтак – наповнення державного бюджету. Простежується неналежне оподаткування доходів, отриманих від функціонування платформової економіки. Наприклад, виникають питання щодо оподаткування прибутків власників нерухомості від її здачі в оренду (через онлайн-сервіси на взірць Airbnb, Booking.com, Agoda та ін.***) , а також сервісів TaskRabbit і Zaarly (мобільні біржі праці для тих, хто готовий виконати роботу, переважно побутового характеру), DogVacay (догляд за тваринами на час відсутності господарів; є альтернативою доволі дорогим готелям для тварин), RelayRides (можливість взяти машину напрокат, оминаючи прокатні контори) і т. д. Формується т. зв. «економіка шерінгу» (sharing economy) як новий тип культури та економічної бізнес-моделі, коли за допомогою технологій та онлайн-платформ люди можуть обмінюватися активами, які вони не використовують у конкретний час. З розвитком такого типу економіки постає питання оподаткування отриманих доходів для наповнення державного бюджету, а відтак – уможливлення виконання державою своїх соціальних функцій. Також виникають проблеми з оподаткуванням (точніше – ухилянням від оподаткування) фрілансерів, хоча в багатьох країнах вже законодавчо унормовано питання їх реєстрації як підприємців, а відтак – і оподаткування. Зокрема в Україні у 2017 р. було внесено зміни до Податкового кодексу України щодо оподаткування цієї категорії працівників.

Видається, що технологічний прогрес не можна розглядати однобоко – тільки з позиції ризиків для соціальної держави. Він, на нашу думку, може сприяти й зниженню витрат на соціальну сферу, що є безумовним позитивом. Наприклад, технічні інновації спрощують догляд за людьми похилого віку та хворими; доступні передові медичні технології сприятимуть швидкій діагностиці та одужанню тощо. Відтак, якщо вдасться збільшити оподаткування на прибутки від роботизації, то, припускаємо, що це може посилити стійкість державних фінансів [2]. Додаткові надходження можуть сприяти фінансуванню виплат, пов'язаних зі старінням населення, міграцією тощо. Тобто урядам доцільно якнайшвидше переглянути фінансову основу соціальної держави. В іншому випадку найпрогресивніші держави очікуватиме значний дефіцит державного бюджету.

Безумовно, усі класичні моделі соціальної держави нині стоять перед схожими викликами. Їм усім доведеться пристосовуватися до функціонування в умовах скорочення зайнятості та водночас збільшення різноманітності її видів, зростання спектра способів отримання громадянами доходів. Припускаємо, сьогодні питання підризу соціального консенсусу особливо гостре для неоліберальної моделі соціальної держави (Австралія, Велика Британія, США та ін.), де доступ до соціальних благ сильно узалежнений від ринкових чинників. В інших моделях, наприклад у нордичній (Данія, Швеція, Фінляндія та ін.), завдяки принципам універсалізму, рівності дедалі більше «розчленований» ринок праці все ж має дещо менший вплив на систему добробуту, однак і він буде відчутний через зрушення бази оподаткування. Соціальні держави консервативного типу (Австрія, ФРН та ін.), які підкреслюють роль сім'ї та індивідуального соціального страхування, доволі сильно узалежені від фінансування соціальної держави за допомогою податків на прибутки, а тому може бути вразливими до змін на ринку праці, зумовлених технологізацією [9, с. 7]. Відтак це спричиняє активні дебати довкола ідей на взірць укладення нового типу соціального контракту між державою та громадянами, «ремонт» інституту соціальної держави, зокрема й шляхом переходу до такого новітньо-перспективного інституту соціальної політики, як безумовний базовий дохід.

В умовах технологічного процесу, за оцінкою американського дослідника Д. Родріка, очікуваним є перехід від соціальної держави до держави інноваційної [21]. Таку позицію поділяє й британська дослідниця М. Мадзукато [19]. На її думку, нині інститут держави повинен спрямувати економіку до нових техніко-економічних парадигм; держави мають діяти не задля мінімізації невдач, а для максимізації інновацій. Тобто, йдеться про перспективу моделі інноваційної держави, яка діє на випередження.

Очевидно, що трансформація соціальної держави відповідно до нових реалій цифрової епохи вимагає адекватних реакцій як на інституційному, так і на індивідуальному рівнях. Однак розв'язувати проблеми, породжені цифровою епохою, необхідно так, щоб не перешкодити цифровому зростанню. Видається, слушною потреба першочергового оновлення людського капіталу для управління та генерування знань, позаяк інноваційна держава потребує інноваційної праці. Технологічна революція вимагає від працівника мобільності, гнучкості, здатності набувати нових компетенцій та швидко адаптуватися до мінливості ринку тощо.

Соціальну державу нині в західних демократіях не випадково часто називають «цифровою державою добробуту». Це підводить нас до розуміння того, що оскільки технологічний прогрес і цифровізація неминучі, то відтак інститут соціальної держави має адаптуватися, знаходячи нові джерела наповнення державного бюджету, формуючи культуру активізму працездатної особистості в забезпеченні свого добробуту тощо.

Відтак, на наше переконання, технологічний прогрес відкриває як нові можливості, так і посилює наявні та спричиняє нові ризики для соціальної держави, стійкості державних фінансів. Якщо уряди впроваджуватимуть податки на технологічні новації, налагодять оподаткування нових форм отримання громадянами доходів, то не виключена перспектива запобігання ерозії чинних систем соціального захисту, а цифрові структурні зміни можуть навіть посилити стійкість державних фінансів. Новітні технологічні досягнення здатні допомогти зменшити фінансові навантаження, пов'язані зі старінням населення, медичним обслуговуванням, освітою тощо. В іншому випадку основа фінансування національних соціальних держав може бути зруйнованою.

Примітки:

* Наприклад, уже три десятиліття (1989 р. – перший експеримент у Парижі) як у багатьох містах (Глазго, Дубаї, Сідней, Стамбул та ін.) впроваджуються безпілотні метрополітени (повністю чи на окремих гілках), де навіть не передбачена кабіна машиніста. У Парижі, Стокгольмі, Таллінні та ін. містах курсують безпілотні автобуси. Перші безпілотні автомобілі (робомобілі) нині набирають популярності. Це дозволяє підвищити безпеку перевезень, адже одна з основних причин аварій – людський чинник.

** Т. зв. Перша революція – парові машини; Друга революція – електрика та двигуни внутрішнього згорання; Третя революція – комп'ютери.

*** Це неодноразово викликало протести власників готелів та іншої зареєстрованої нерухомості, особливо у великих туристичних містах, де легальний ринок орендованого житла втрачає від фінансово економічного «житла від місцевих». У доповіді Національного бюро економічних досліджень США відзначено: прибуток готелів у американських містах був би вищим, якби сервісів на зразок Airbnb не існувало взагалі. У багатьох туристичних містах активно протидіють онлайн-сервісам житла, а в червні 2018 р. влада курортного іспанського міста Пальма-де-Майорка прийняла радикальне рішення про повну заборону послуг Airbnb.

Бібліографічний список / References:

1. Bailey R. Are Robots Going to Steal Our Jobs? URL: <https://reason.com/2017/06/06/are-robots-going-to-steal-our/> (дата звернення: 09.10.2019).
2. Becker S. Digital structural change and the welfare state in the 21st century. Frankfurt am Main: Deutsche Bank Research, 2019. 32 p.
3. Blix M. *Digitalization, Immigration and the Welfare State*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017. 200 p.
4. Brynjolfsson E., McAfee A. Race Against the Machines: How the Digital Revolution is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy. Lexington (Mass.): Digital Frontier Press, 2011. 98 p.
5. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: WW Norton & Company, 2014. 320 p.
6. Chui M., Manyika J., Miremadi M. Four fundamentals of workplace automation. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/four-fundamentals-of-workplace-automation> (дата звернення: 18.10.2019).
7. Cox L. 5 Countries with the most robots in manufacturing. URL: <https://disruptionhub.com/5-countries-with-most-robots-in-manufacturing/> (дата звернення: 19.10.2019).
8. Degryse C. Digitalisation of the Economy and Its Impact on Labour Markets. Brussels: ETUI, 2016. 80 p.
9. Devlin S. (In)Equality in the digital society. Workshop summary. London: Friedrich-Ebert-Stiftung London Office, The New Economics Foundation, 2017. URL: https://www.fes-london.org/fileadmin/user_upload/publications/files/Inequality-in-the-Digital-Society-Workshop-Summary.pdf (дата звернення: 20.09.2019).
10. Eichhorst W., Rinne U. Digital Challenges for the Welfare State. *IZA Policy Paper No. 134*. Institute of Labor Economics, 2017. URL: <http://ftp.iza.org/pp134.pdf> (дата звернення: 14.10.2019).
11. Ford M. Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future. New York: Basic Books, 2015. 368 p.
12. Francisco González: “In the future, there will be new jobs that we can't even imagine today”. URL: <https://www.bbva.com/en/francisco-gonzalez-future-will-new-jobs-cant-even-imagine-today/> (дата звернення: 02.10.2019).

13. Frey C. B., Osborne M. A. The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technol Forecast Social Change*. 2017. Vol. 114. P. 254–280. DOI: 10.1016 / j.techfore.2016.08.019
14. Frey C., Osborne M. *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* Oxford: Oxford Martin School. Working Paper, 2013. 72 p.
15. Greve B. *Technology and the future of work – The impact on labour markets and welfare states*. Cheltenham: Edward Elgar, 2017. 153 p.
16. Kapeliushnikov R. (2019). The phantom of technological unemployment. *Russian Journal of Economics*. 2019. № 5 (1). P. 88-116. DOI: 10.32609 / j.ruje.5.35507
17. Lanchester J. The Next Industrial Revolution Is Coming. Here's How We Can Ensure Equality. *Time*. 2019. 16 Jan.
18. Lowrey A. *Give People Money: How A Universal Basic Income Would End Poverty, Revolutionize Work, and Remake the World*. Crown Publishing, 2018. 272 p.
19. Mazzucato M. The Innovative State. *Foreign Affairs*, 2. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/americas/2014-12-15/innovative-state> (дата звернення: 12.10.2019).
20. Rifkin J. *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Putnam, 1995. 350 p.
21. Rodrik D. From welfare state to innovation state. <https://www.socialeurope.eu/innovation-state> (дата звернення: 03.10.2019).
22. Shiller R. Why robots should be taxed if they take people's jobs. *The Guardian*. 2017. 22 Mar.
23. Summers L. H. Economic Possibilities for Our Children. The 2013 Martin Feldstein Lecture. *NBER Reporter*, 4. Digital Challenges for the Welfare State, 2013.
24. Weller C. Giving people free money could be the only solution when robots finally take our jobs. URL: <https://www.businessinsider.com/basic-income-could-be-the-only-solution-in-a-robot-economy-2016-4> (дата звернення: 09.10.2019).

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.9

УДК 324.342.849.2

ТЕХНІЧНІ КАНДИДАТИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9087-5123>

Бучин М. А., д. політ. н., доцент, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8591-3148>

Калинчук Х. В., здобувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» (Україна)

У статті здійснено аналіз такого актуального для виборчої практики сучасної України феномену, як технічні кандидати. Науковці наголошують, що проблематика актуалізується завдяки тому, що у вітчизняній та зарубіжній політичній науці дослідження технічних кандидатів та їхньої ролі у виборчому процесі не є належною мірою висвітлені. Згадки про цей сучасний феномен зустрічаються більше на рівні публіцистики та політичної аналітики, що зумовлює необхідність комплексного наукового дослідження технічних кандидатів під час виборчих кампаній.

На основі аналізу позицій українських та зарубіжних експертів автори виокремлюють мету, притаманну для технічних кандидатів: створити більш сприятливі умови для перемоги на виборах «кандидата-господаря». Для цього, щоб допомогти своєму «роботодавцеві», технічні кандидати відтягують голоси його опонентів; збільшують представництво «кандидата-господаря» у виборчих комісіях; користуються його явною чи прихованою підтримкою; є малоактивними під час виборчих перегонів тощо.

Дослідники пропонують власне визначення технічних кандидатів, під якими розуміють підставних осіб, які беруть участь у виборах не задля перемоги, а для реалізації інтересів інших учасників виборчих перегонів шляхом маніпулювання виборцями. Науковці при цьому наголошують, що до категорії технічних кандидатів некоректно відносити самостійних, однак непопулярних політиків, які хоч і діють у власних інтересах, однак не мають жодних шансів на перемогу, або використовують конкретні вибори як трамплін для наступних.

Також автори розглядають проблему якісної оцінки технічних кандидатів та приходять до висновку: цей феномен не є протизаконним явищем, однак його застосування призводить до порушення морально-етичних принципів, передбачає застосування маніпуляцій та може призвести до суттєвого викривлення результату виборів. Дослідники наголошують, що головною умовою нейтралізації впливу технічних кандидатів на хід та результати виборів є високий рівень електоральної культури громадян.

Ключові слова: технічний кандидат, вибори, маніпуляції, виборча кампанія, виборча боротьба.

Buchyn M., Kalynchuk K. Technical Candidates and their Role in the Election Process

The article analyzes such phenomenon as technical candidates which is relevant to the electoral practice of modern Ukraine. Scientists emphasize that the problem is actualized due to the fact that the research of technical candidates and their role in the electoral process is not adequately covered in the domestic and foreign political science. Mentions of this contemporary phenomenon can be found more at the level of journalism and political analytics, which necessitates the need for a comprehensive scientific study of technical candidates during election campaigns.

Based on the analysis of the positions of Ukrainian and foreign experts, the authors identify the goal which is inherent in the technical candidates: to create more favorable conditions for winning the "candidate-host" on the elections. In order to help their "employer", technical candidates defraud the votes of his opponents; increase the representation of the "candidate-host" in election commissions; use explicit or implicit support of this candidate; are inactive during election races etc.

Researchers propose their own definition according to which technical candidates are understood as false persons who participate in the election campaign, not for victory but for realization the interests of other subjects of the electoral process by manipulating voters. Scientists, however, emphasize that it is incorrect to refer to the category of technical candidates independent, but unpopular politicians who, although acting in their own interests, have no chance of winning, or use specific elections as a springboard for the next ones.

The authors also consider the problem of qualitative assessment of technical candidates and conclude that this phenomenon is not an illegal phenomenon, but its application leads to violation of moral and ethical principles, implies manipulation and can significantly distort the election result. Researchers point out that the main condition for neutralizing the influence of technical candidates on the course and election results is a high level of electoral culture of citizens.

Keywords: technical candidate, elections, manipulation, election campaign, election fight.

Проблема чесності та демократичності виборів завжди були актуальною для політичної науки. Це пояснюється тим, що від демократичності виборчих перегонів залежить не лише формування політичної еліти, але й характер та ефективність державного управління, тип політичного режиму, рівень дотримання прав і свобод особи та багато інших важливих речей. Водночас, враховуючи технологічну сторону виборчого процесу, електоральна практика показує, що успіх певного суб'єкта на виборах значною мірою залежить від його вміння правильно застосовувати виборчі технології. При цьому йдеться не лише про «чисті» виборчі технології, спрямовані на популяризацію самого кандидата, але й про «брудні» технології, що мають на меті дискредитацію опонентів чи дезорієнтацію виборців.

Однією з таких виборчих технологій, яка, з одного боку, формально не порушує виборче законодавство, однак, з другого боку, суперечить морально-етичним принципам виборчих перегонів, є використання технічних кандидатів. Така виборча технологія активно застосовується і під час виборчих кампаній в Україні. Це робить дослідження технічних кандидатів актуальним та зумовлює необхідність комплексного політологічного аналізу цього явища.

Проблематиці використання технічних кандидатів, попри значне її практичне поширення, не приділено належної уваги у політичній науці. До її висвітлення більше задіяні журналісти, політичні експерти, аналітики та політтехнологи. Зокрема, серед українських аналітиків варто відзначити таких: Д. Джулай, П. Жук, Н. Мазур, М. Набока, В. Обух, А. Овдієнко, П. Пущенко, О. Роговик, О. Саліженко, Р. Соломонюк, Ф. Фельдман та ін. [1; 2; 5; 6; 7-9; 12]. Серед іноземних експертів та політтехнологів можна виокремити О. Матвейчева, І. Степанова та ін. [3; 10]. Вони розкривають суть поняття «технічний кандидат», виокремлюють його ознаки, цілі та функції, здійснюють типологію технічних кандидатів. Водночас, зважаючи на те, що в політичній науці досі відсутнє уніфіковане розуміння суті технічних кандидатів та їхньої ролі у виборчому процесі, виникає необхідність у здійсненні більш ґрунтовного політологічного дослідження технічних кандидатів як феномену сучасних виборчих кампаній.

Мета публікації – здійснити комплексне дослідження технічних кандидатів як суб'єктів виборчого процесу.

Слід зазначити, що в політології відсутнє уніфікована дефініція поняття «технічний кандидат». Така ситуація зумовлює появу проблем як теоретичного (належна наукова оцінка цього феномену), так і практичного (застосування цього терміну щодо позначення певних суб'єктів виборчого процесу та, відтак, аналіз і оцінка рівня демократичності та чесності виборчої кампанії) характеру.

Зокрема, наковці, пропонуючи дефініцію поняття «технічний кандидат», наголошують на тому, що для цієї категорії суб'єктів виборчого процесу притаманні такі риси:

- їхньою головною метою є не перемога, а відтягування голосів у інших кандидатів (які є конкурентами «господаря») [1; 6];
- намагаються збільшити представництво іншого суб'єкта у виборчих комісіях [12];
- залучені до виборів іншими кандидатами, які є реальними претендентами на перемогу [7];
- не проводять передвиборної агітації та про них відсутня більшість необхідної інформації [12];
- обмежуються під час виборів агітацією лише у соціальних мережах, без проведення особистих зустрічей з виборцями;
- мають схожі прізвища з іншим суб'єктом виборчого процесу;
- не володіють достатньою кількістю офіційно задекларованих коштів, щоб сплатити грошову заставу [9];
- діють з метою обслуговування інтересів іншого кандидата;

– висуваються кандидатами з подачі виборчих штабів потенційних переможців [4];
 – користуються явною чи прихованою інформаційною, організаційною, матеріальною чи технічною підтримкою з боку «основного» кандидата та ін. [2].

Як ми бачимо із проаналізованого вище, до основних рис технічного кандидата можна віднести його несамостійність, залежність від іншого суб'єкта виборчого процесу; низьку популярність і відсутність реальних шансів на перемогу; низьку агітаційну активність; діяльність в інтересах «кандидата-господаря» та боротьба з його суперниками. Водночас деякі аспекти оцінки технічних кандидатів та виокремлення їхніх рис залишаються дискусійними.

Зокрема, не співпадають думки науковців щодо того, наскільки коректним є віднесення до категорії технічних кандидатів суб'єктів виборчого процесу, які, хоч і не мають реальних шансів перемогти на виборах, однак є самостійними. Зокрема, вітчизняні експерти Д. Джулай та М. Набока вважають, що кандидати з низьким рейтингом, які беруть участь у виборах, щоб стати відомими, заробити прихильність електорату та спонсорів, не є технічними [1].

Схожу позицію займає й інший український аналітик П. Пущенко. На його думку, до категорії технічних кандидатів не слід відносити тих учасників виборчих перегонів, які мають на меті використати одну виборчу кампанію як стартову платформу для іншої [7].

Дещо іншу точку зору щодо цієї проблематики висловлює експерт Громадського руху ЧЕСНО О. Роговик, який розширює категорію технічних кандидатів. Відтак, до розряду технічних суб'єктів виборчого процесу науковець відносить осіб, які балотуються та беруть участь у виборах задля того, щоб: пропіаритись; підвищити впізнаваність; збільшити свій політичний вплив; відібрати голоси в інших кандидатів або ж подарувати свої голоси комусь з учасників виборчих перегонів; критикувати конкурента; забезпечити більш вагоме представництво у виборчих комісіях чи на телевізійних ефірах та ін. [8].

Підсумовуючи згадані вище точки зору, хочемо наголосити, що, на наше переконання, участь кандидатів у виборах з іншою метою, окрім бажанням перемогти, є недостатньою підставою для віднесення їх до категорії технічних. Це наше твердження ґрунтується на тому факті, що перемога на виборах – не єдина (хоча й найбільш поширена) причина, що спонукає кандидатів балотуватися та брати участь у виборах. Тому головною підставою для віднесення кандидата до категорії технічних є його несамостійність, здійснення діяльності від імені іншого кандидата чи певної політичної партії. Відтак, під технічними кандидатами, на наше переконання, варто розуміти підставних осіб, які беруть участь у виборчих перегонах, маючи конкретну мету, яка не пов'язана з перемогою, а спрямована на реалізацію інтересів інших учасників виборчого процесу шляхом маніпулювання виборцями.

Ще одним аспектом проблематики є використання термінології для позначення кандидатів, які є несамостійним під час виборчої кампанії. Варто відзначити, що в англійській мові для позначення таких суб'єктів виборчого процесу вживають поняття «dummy candidate» («підставний кандидат», «фіктивний кандидат»). В українській науці, у свою чергу, термін «підставний кандидат» вживається як синонім терміну «технічний кандидат». Щодо «фіктивних кандидатів» («кандидатів-фейків»), то їх вважають різновидами «технічних кандидатів». Крім того, поряд із словосполученням «технічний кандидат» можна вживати такі терміни, як «квазікандидат» чи «псевдокандидат», трактуючи їх як аналогічні за значенням. Водночас, ми вважаємо за доцільне для позначення вищезгаданих суб'єктів виборчих перегонів все ж використовувати поняття «технічний кандидат».

Важливою складовою політологічного аналізу технічних кандидатів є здійснення їхньої якісної оцінки, з'ясування ролі у виборчому процесі, а також – наскільки позитивним, негативним чи нейтральним є цей феномен у контексті забезпечення демократичності, законності та чесності виборів. У цьому контексті слід відзначити, що участь технічних кандидатів у виборах є цілком законною, адже вона є формою реалізації їхнього пасивного виборчого права, яке гарантується особі будь-якою демократичною державою. Водночас, можна говорити про те, що використання технічних кандидатів спричиняє порушення морально-етичних принципів проведення виборів. Звідси виникає проблема нейтралізації їхнього впливу, адже, участь технічних кандидатів у виборчому процесі є свого роду маніпуляцією, яка ставить під сумнів чесність виборів.

Російський дослідник І. Степанов стверджує, що використання технічних кандидатів має на меті ввести в оману виборця, проте незаконність таких дій є суперечливою, адже номінація технічних кандидатів не порушує норм чинного виборчого законодавства в країні. З цього науковець робить висновок, що участь технічних кандидатів у виборчому процесі є законною за формою, але протизаконною по суті. Це І. Степанов пояснює тим, що такі дії мають на меті не забезпечення перемоги технічного кандидата, а створення перешкод для потенційного суперника [10, с. 36].

Варто відзначити, що попри негативні трактування феномену технічних кандидатів, існують й інші точки зору про те, що такі суб'єкти виборчого процесу здатні нести й певне позитивне навантаження. Зокрема, фахівці Науково-виробничого центру з інформаційних проблем території НАН України підкреслюють, що використання технічних кандидатів може чинити і певний позитивний вплив на виборчий процес. На думку експертів, сьогодні поширеним є сприйняття технічних кандидатів як принизливих, неповноцінних, нечесних, примітивних політичних заробітчан. Однак, його варто було б змінити на бачення цих кандидатів, як таких, що сприяють адекватності голосування виборців. Це науковці пояснюють тим, що феномен технічних кандидатів та його використання під час виборів дають змогу виборцям краще усвідомити їхній вплив та можливості, а, відтак, бути готовими до цього, та здійснювати більш раціональний вибір [2].

Ми все ж схильні дотримуватися точки зору про те, що технічні кандидати хоч і не є протизаконним явищем, однак вони нівелюють морально-етичні принципи виборчих перегонів. Тому слід пам'ятати, що участь технічних

кандидатів у виборчому процесі – це завжди маніпуляція. Вона може бути спрямована як на весь електорат, так і на певну цільову аудиторію. Проте, в підсумку, такого роду маніпуляція вносить корективи у загальний результат виборів, що може мати непередбачувані (часто – навіть фатальні) наслідки для майбутнього країни.

Важливим аспектом дослідження діяльності технічних кандидатів під час виборів є з'ясування їхніх цілей (функцій). На основі аналізу думок та позицій вітчизняних і зарубіжних аналітиків та експертів можна виокремити такі основні функції технічних кандидатів під час виборів:

- відтягування голосів виборців у певних кандидатів – опонентів «кандидата-господаря»;
- підвищення рейтингу «свого» кандидата шляхом зняття кандидатури на його користь;
- псування іміджу та ведення «брудної агітації» проти опонентів «кандидата-господаря»;
- збільшення можливостей «свого» кандидата для впливу на хід та результати виборів (шляхом прихованого надання своїх квот для формування виборчих комісій, використання ефіру, здійснення спостереження тощо);
- здійснення потрібних «кандидатові-господарю» дій під час виборів (створення інформаційних приводів, актуалізація потрібних питань тощо), які йому самому не вигідно вчиняти;
- підстрахування «свого» кандидата (у випадку загрози зняття «кандидата-господаря» з виборчих перегонів, визнання виборів недійсними тощо);
- виконання ролі кандидата-жертви, через критику та нападки на якого «кандидат-господар» матиме змогу збільшувати свій рейтинг;
- дезорієнтація опонентів та виборців;
- вчинення діяльності проти опонентів свого «господаря» у юридичній площині (судові скарги та позови) [3-5; 7].

Однак, коли ми говоримо про мету діяльності технічного кандидата, то вона одна – збільшити шанси на перемогу іншого суб'єкта виборчого процесу, від імені якого він бере участь у виборчих перегонах, та інтереси якого він представляє. Якими ж засобами цього досягнути – це вже питання іншого плану, яке передбачає необхідність врахування особливостей конкретної виборчої кампанії. У випадку правильної оцінки ситуації та правильного підбору як самого технічного кандидата, так і функцій, якими він послуговуватиметься під час виборів, це даватиме позитивний кумулятивний ефект для «кандидата-господаря». У випадку ж прорахунків, неправильної оцінки ситуації та, відтак, невідповідного використання технічного кандидата, ефект від таких дій буде суттєво зменшуватися, нівелюватися чи, взагалі, давати негативний результат.

На нашу думку, для кращого розуміння феномену технічних кандидатів, необхідно також дослідити кандидатів, які знімають свої кандидатури з виборів, зрозуміти, наскільки вони є «технічними». Оскільки однією із функцій технічних кандидатів є відтягування голосів від опонентів, то з цим непогано справляються кандидати, які спочатку погодилися на участь у виборах, пройшли певні етапи передвиборчої кампанії, а потім знялися з виборів. Часто в силу правових процедур чи спливання крайніх термінів зняття з виборів їхнє прізвище залишається у бюлетені. Виборці, які не слідкують за новинами, чи ті, які рандомно у виборчій кабінці вибирають, за кого проголосувати, продовжують обирати такого кандидата. Де-юре, ці голоси не мають впливу на перемогу чи поразку цього кандидата, бо він відмовився від участі у виборах. Але, де-факто, якщо б ці голоси були віддані за інших кандидатів, то результат виборів міг би бути іншим.

Проте, коли учасники виборчих перегонів знімають свою кандидатуру на користь іншого кандидата, це, на наше переконання, ще не є гарантією та свідченням того, що вони належать до категорії технічних. Можливо, деякі з них справді не вбачають сенсу у продовженні передвиборчої боротьби і тому заявляють, що виходять з гри задля підтримки кандидата, позиція якого їм імпонує. Або ж особа не бачить сенсу тратити час і ресурси, але не хоче підтримати жодного з кандидатів.

З іншого боку, дуже часто така підтримка є результатом політичного торгу кандидата, який не є технічним, однак не має реальних шансів на перемогу. В такому випадку маловідомі та непрохідні кандидати завдяки участі у виборах можуть отримувати певні політичні чи навіть фінансові бонуси, адже від того, на чию користь вони знімуть чи не знімуть свою кандидатуру, може залежати загальний результат виборів.

Проте, важко прогнозувати, наскільки ефективною є ця технологія. З одного боку, на думку науковців, у цьому випадку спрацьовує ефект масової підтримки, навіть тоді, якщо кандидати чи партії, які зняли свою кандидатуру на користь інших суб'єктів виборчого процесу, є маловідомими. Однак, чим більше осіб заявлять про підтримку певного кандидата, тим масовіший вплив на свідомість людей здійснюватиме цей факт [11].

З іншого боку, у випадку зняття кандидатури на користь іншого суб'єкта виборчого процесу не відбувається пряме перетікання голосів виборців до цього суб'єкта. Все залежатиме від багатьох чинників: ідеологічної, програмної та інших схожостей кандидатів; характеристики інших учасників виборчих перегонів; поведінки самого кандидата, який знімається з виборів; потужності інформаційного поширення факту зняття кандидатури тощо. В окремих випадках ми можемо говорити про те, що факт зняття кандидатури на користь іншого учасника виборчих перегонів може не дати жодного позитивного ефекту, або ж навіть призводити до зниження електоральної підтримки.

Окремо слід говорити про зняття кандидатури на користь іншого суб'єкта як елемент брудної технології, яка спостерігатиметься у тому випадку, коли така форма «підтримки» апіорі буде не вигідною та шкідливою для бенефіціара. Це може мати місце в ситуації, коли такі кандидати є ідеологічними противниками, або ж технічні кандидати мають високий антирейтинг, який може перейти і до того суб'єкта виборчого процесу, на користь якого було знято кандидатуру. У цьому випадку слід говорити про використання «кандидатом-господарем» технічного кандидата з однією ціллю – підставити свого опонента.

Підсумовуючи, слід відзначити, що технічних кандидатів як сучасне електоральне явище доволі важко однозначно оцінити. Це пов'язане з тим, що використання такої технології не суперечить нормам законодавства та демократичних стандартам виборів, адже принцип загальності виборів передбачає максимально можливе поширення виборчих прав та активну участь громадян як у формуванні влади, так і в здійсненні управління суспільством у якості обраних представників. Водночас, використання технічних кандидатів можна трактувати як брудну виборчу технологію, яка порушує морально-етичні принципи виборчої боротьби, нівелює демократичність та чесність інституту виборів. Тому, зважаючи на технологічний характер феномену, боротися з цим явищем потрібно, в першу чергу, технологічно, використовуючи контртехнології. Найбільш дієвим механізмом протидії впливу технічних кандидатів є широке та вчасне інформування виборців про факт застосування цієї технології, роз'яснення того, що певні кандидати є технічними і переслідують інші цілі, а голосування на їхню підтримку стане результатом ефективного маніпулювання. У цьому контексті стає зрозуміло, що найбільш сприятливою умовою, яка нейтралізує вплив технічних кандидатів, є наявність високого рівня політичної та електоральної культури виборців.

Вітчизняна виборча практика показує, що використання технічних кандидатів є доволі поширеним явищем в нашій державі. Тому перспективним напрямком для наших подальших наукових розвідок є з'ясування впливу технічних кандидатів на виборчий процес в Україні.

Бібліографічний список:

1. Джулай Д., Набока М. Технічні кандидати. Хто вони і навіщо це роблять? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tehnichni-kandyaty-m-plus/29726970.html> (дата звернення: 19.09.2019).
2. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р. Для чого потрібні технічні кандидати. URL: <https://cipt.org.ua/ua/publikatsii/item/57-dliachohopotribnitekhnichnikandyaty> (дата звернення: 16.10.2019).
3. Матвейчев О. Уши машут ослом. Сумма политехнологий. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=o4KIBAAAQBAJ&pg=PT598&lpg=PT597&focus=viewport&dq=Матвейчев+О.А.+Подставные+кандидаты+и+кандидаты-союзники&hl=uk#v=onepage&q=Матвейчев%20О.А.%20Подставные%20кандидаты%20и%20кандидаты-союзники&f=true> (дата звернення: 11.09.2019).
4. На замітку виборцю: хто такі технічні кандидати і як їх розпізнати? URL: <https://uk.etcetera.media/na-zamitku-vibortsyu-hto-taki-tehnichni-kandidati-i-yak-yih-rozpiznati.html> (дата звернення: 9.10.2019).
5. Обух В. Хто такий «технічний» кандидат, кому і для чого він потрібен? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2629724-hto-takij-tehnichnij-kandidat-komu-i-dla-cogo-vin-potriben.html> (дата звернення: 15.09.2019).
6. Овдієнко А. Технічні кандидати: хто вони і яка їхня мета? URL: https://24tv.ua/tehnichni_kandidati_hto_voni_i_yaka_yihnya_meta_n1097066 (дата звернення: 12.10.2019).
7. Пущенко П. Для чого потрібні технічні кандидати на виборах у 205 окрузі. URL: https://antikor.com.ua/articles/49415-dlja_chogo_potribni_tehnichni_kandidati_na_viborah_u_205_okruzi (дата звернення: 11.10.2019).
8. Роговик О. Технічні кандидати на виборах Президента-2019. URL: <https://site.ua/oleksii.rohovyk/15758/> (дата звернення: 09.10.2019).
9. Саліженко О. Три ознаки того, що кандидат в президенти може бути технічним. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/chesno-pro-vybory/try-oznaky-togo-shcho-kandydat-v-prezydenty-mozhe-buty-tehnichnym> (дата звернення: 13.10.2019).
10. Степанов И. Проблемы борьбы с незаконным воздействием на результаты выборов. *Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. 2008. № 1(3). С. 34-38.
11. Технічні кандидати: як уберегтися і не втратити свій голос на виборах через політичні хитрощі. *Калінівка.city*. URL: <https://kalynivka.city/read/experiance/37418/tehnichni-kandidati-yak-uberegtisya-i-ne-vtratiti-svij-golos-na-viborah-cherez-politichni-hitroschi>
12. Фельдман Ф. «Чесні вибори»: технічні кандидати Порошенка беруть під контроль виборчі дільниці. URL: <http://polityka.today/chesni-vybory-tekhnichni-kandyaty-poroshenka-berut-pid-kontrol-vyborchi-dil-nytsi/> (дата звернення: 11.10.2019).

References:

1. Dzhulaj D., Naboka M. *Texnichni kandy`daty`. Xto vony` i navishho ce robyat`?* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tehnichni-kandyaty-m-plus/29726970.html> (data zvernennya: 19.09.2019).
2. Zhuk P., Mazur N., Solomonyuk R. *Dlya chogo potribni texnichni kandy`daty`.* URL: <https://cipt.org.ua/ua/publikatsii/item/57-dliachohopotribnitekhnichnikandyaty> (data zvernennya: 16.10.2019).
3. Matvejchev O. *Ushi mashut oslom. Summa politehnologij.* URL: <https://books.google.com.ua/books?id=o4KIBAAAQBAJ&pg=PT598&lpg=PT597&focus=viewport&dq=Matvejchev+O.A.+Podstavnye+kandyaty+i+kandyaty-sojuzniki&hl=uk#v=onepage&q=Matvejchev%20O.A.%20Podstavnye%20kandyaty%20i%20kandyaty-sojuzniki&f=true> (data zvernennya: 11.09.2019).
4. *Na zamitku vy`borcyu: xto taki texnichni kandy`daty` i yak yix rozpiznaty`?* URL: <https://uk.etcetera.media/na-zamitku-vibortsyu-hto-taki-tehnichni-kandidati-i-yak-yih-rozpiznati.html> (data zvernennya: 9.10.2019).
5. *Obux V. Xto taky`j «texnichny`j» kandy`dat, komu i dlya chogo vin potriben?* URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2629724-hto-takij-tehnichnij-kandidat-komu-i-dla-cogo-vin-potriben.html> (data zvernennya: 15.09.2019).
6. *Ovdiyenko A. Texnichni kandy`daty`: xto vony` i yaka yixnya meta?* URL: https://24tv.ua/tehnichni_kandidati_hto_voni_i_yaka_yihnya_meta_n1097066 (data zvernennya: 12.10.2019).

7. Pushhenko P. Dlya chogo potrebni texnichni kandy'daty` na vy`borax u 205 okruzi. URL: https://antikor.com.ua/articles/49415-dlja_chogo_potrebn_i_tehnichni_kandidati_na_viborah_u_205_okruzi (data zvernennya: 11.10.2019).
8. Rogovy`k O. Texnichni kandy'daty` na vy`borax Prezy`denta-2019. URL: <https://site.ua/oleksii.rohovyk/15758/> (data zvernennya: 09.10.2019).
9. Salizhenko O. Try` oznaky` togo, shho kandy'dat v prezy`denty` mozhe buty` texnichny`m. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/chesno-pro-vybory/try-oznaky-togo-shcho-kandydat-v-prezydenty-mozhe-buty-texnichnym> (data zvernennya: 13.10.2019).
10. Stepanov I. Problemy bor'by s nezakonnym vozdejstviem na rezul'taty vyborov. *Vestnik Akademii General'noj prokuratury Rossijskoj Federacii*. 2008. № 1(3). S. 34-38.
11. Texnichni kandy'daty`: yak uberegty`sya i ne vtraty`ty` svij golos na vy`borax cherez polity`chni xy`troshhi. Kaly`nivka.city. URL: <https://kalynivka.city/read/experience/37418/tehnichni-kandidati-yak-uberegtisya-i-ne-vtratiti-svij-golos-na-viborah-cherez-politichni-hitroschi>
12. Fel'dman F. «Chesni vy`bory`»: texnichni kandy'daty` Poroshenka berut` pid kontrol` vy`borchi dil`ny`ci. URL: <http://polityka.today/chesni-vybory-tehnichni-kandydaty-poroshenka-berut-pid-kontrol-vyborchi-dil-nytsi/> (data zvernennya: 11.10.2019).

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.10

УДК 327.7:303.01

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОРЕГІОНІВ ЯК СКЛАДОВА РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8856-2774>

Літвін Л. А., к. політ. н., доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Україна)

Метою даної роботи є проаналізувати функціонування єврорегіонів як складової реалізації національних інтересів України.

Проаналізовані основні підходи до визначення поняття та сутності єврорегіонів у контексті реалізації національних інтересів, визначені функції єврорегіонів та структурно-функціональні особливості єврорегіонів за участю України, представлено авторське бачення сутності єврорегіонів. Так, поняття єврорегіону визначене як інтерактивна, інституціалізована форма транскордонного співробітництва, де шляхом співпраці учасників єврорегіону вирішуються спільні політичні, соціально-економічні, інформаційні проблеми та відстоюються регіональні й національні інтереси.

Надане визначення поняттю транскордонного співробітництва в компаративному аспекті. Зазначено, що при ефективному функціонуванні єврорегіони можуть бути певним засобом реалізації соціально-економічного та політичного потенціалу прикордонних територій, підвищення рівня життя прикордонних територій, комунікативним каналом, а також вектором збереження та реалізації національних інтересів. Узагальнюючі підходи до визначення сутності єврорегіону окреслені основні функції останнього: створення міцних транскордонних зв'язків; вирішення соціально-економічних, політичних та екологічних проблем прикордонних територій; покращення рівня життя населення прикордонних територій; інформаційна функція; налагодження комунікативних каналів; участь у налагодженні кадрової та міграційної політики, а також в удосконаленні законодавства щодо транскордонного співробітництва; формування позитивного іміджу стабільного, відповідального партнера на міжнародній арені тощо.

Зазначено, що фактично налічуються наступні єврорегіони за участю України: спільно утворені із країнами-членами ЄС («Карпатський єврорегіон», «Єврорегіон «Буг», «Єврорегіон «Нижній Дунай», «Єврорегіон «Верхній Прут»); спільно утворені із країнами, які не є країнами-членами ЄС («Єврорегіон «Дністер», «Єврорегіон «Дніпро» в складі Чернігівської області України та Гомельської області Білорусі); в єврорегіоні «Чорне море» Україна перебуває у якості спостерігача.

Наголошено на доцільності інтерактивного рівня міжнародних відносин, адже на сучасному етапі транскордонне співробітництво має підлягати певній інтерактивності. В контексті даного дослідження під інтерактивністю мається на увазі обмін та доповнення інформаційним і кадровим потенціалом між сторонами єврорегіону, яке має включати розробку спільних інформаційних, політичних, соціально-економічних проектів. Ключовим моментом є інформаційний процес та процес комунікації між населенням єврорегіону та представниками місцевої влади.

Ключові слова: єврорегіон, транскордонне співробітництво, національні інтереси, регіон, інтерактивність.

Litvin L. A. The Euroregion's functioning as a component of national interests realization. The purpose of this paper is to analyze the functioning of the Euroregions as a component of the realization of Ukraine's national interests.

The basic approaches to the definition and concept of Euroregions in the context of realization of national interests are analyzed, the functions of Euroregions and structural and functional peculiarities of Euroregions with the participation of Ukraine are defined, the author's vision of the essence of Euroregions is presented. Thus, the concept of the Euroregion is defined as an interactive, institutionalized form of cross-border cooperation, where joint political, socio-economic, information problems and regional and national interests are solved through cooperation of the Euroregion participants.

The definition of cross-border cooperation in the comparative aspect is given. It is noted that in the effective functioning of the Euroregions can be a certain means of realizing the socio-economic and political potential of the border territories, improving the standard of living of the border territories, a communication channel, as well as a vector of preservation and realization of national interests. Generalizing approaches to defining the essence of the Euroregion outlines the main functions of the latter: creating strong cross-border links; solving socio-economic, political and environmental problems of the border areas; improving the standard of living of the border area population; information functions; establishing communication channels; participation in the promotion of personnel and migration policies, as well as in improving legislation on cross-border cooperation; formation of a positive image of a stable, responsible partner in the international arena, etc.

It is stated that there are actually the following Euroregions with the participation of Ukraine: jointly formed with the EU Member States («Carpathian Euroregion», Euroregion «Bug» Euroregion «Lower Danube», Euroregion «Upper Prut»); jointly formed with non-EU countries («Dniester Euroregion», «Dnipro Euroregion» within the Chernihiv oblast of Ukraine and Gomel region of Belarus); Ukraine is an observer in the «Black Sea Euroregion».

The expediency of an interactive level of international relations is emphasized, since at the present stage cross-border cooperation must be subject to some interactivity. In the context of this study, interactivity refers to the exchange and complementarity of information and human resources between the parties of the Euroregion, which should include the development of joint information, political, socio-economic projects. A key point is the information and communication process between the population of the Euroregion and local authorities.

Key words: Euroregion, cross-border cooperation, national interests, region, interactivity.

На сьогоднішній день державі важливо проявляти свою позицію в міжнародній системі, створювати позитивний імідж та бути виразником національних інтересів. Україна є доволі активним актором в міжнародних відносинах, є членом багатьох міжнародних організацій: Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, ОБСЄ, МАГАТЕ, СОТ та інших, є однією зі сторін політики Східного партнерства. Але це далеко не весь перелік форм співробітництва на міжнародній арені. Україною ратифіковані Європейська хартія місцевого самоврядування, Європейська хартія регіональних мов. Українська держава активно бере участь у Програмі розвитку ООН в Україні, підтримує партнерські взаємовідносини з сусідніми державами. При цьому останнім часом особливого значення набуває інша специфічна форма міжнародної співпраці – транскордонне співробітництво та створення єврорегіонів, які при ефективному функціонуванні можуть бути певним засобом реалізації соціально-економічного та політичного потенціалу прикордонних територій, підвищення рівня життя прикордонних територій, комунікативним каналом, а також вектором збереження та реалізації національних інтересів.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що глобалізація та інтерактивний рівень міжнародних відносин у сучасному світі потребують пошуку нових форм та методів співробітництва між державами, й саме єврорегіони можуть стати для України такою формою співпраці, адже на сьогоднішній день українськими прикордонними територіями в недостатньому обсязі реалізуються можливості транскордонного співробітництва. А теоретико-методологічний аналіз даного питання дає можливість ефективно дослідити сутність та необхідність функціонування єврорегіонів у контексті реалізації національних інтересів.

Метою даної роботи є проаналізувати функціонування єврорегіонів як складової реалізації національних інтересів України.

Транскордонне співробітництво та створення єврорегіонів є ланкою регіонального рівня європейської системи міжнародних відносин. Саме на даному рівні формуються стійкі зв'язки та вирішуються локальні проблеми.

Наразі даною тематикою цікавляться українські вчені-політологи, що розробляють питання міжнародного співробітництва, євроінтеграційних процесів, регіоналістики, транскордонного співробітництва, а також історики, географи та інші. Тобто дана проблема є комплексною та міждисциплінарною. Проблемі функціонування єврорегіонів та участі в них України присвячують свої праці такі вітчизняні вчені як Н. Мікула, З. Петренко, С. Мельник, Є. Кіш, Н. Мітряєва, Б. Гудь, М. Долішній, П. Луцишин, Н. Луцишин, Н. Роїк, І. Студенніков та інші. Наразі остаточно не визначені теоретичні засади створення єврорегіонів, категоріально-понятійний апарат їх дослідження, їх специфічні особливості в контексті національних інтересів, а також функції, які повинні виконувати єврорегіони.

Обґрунтування необхідності прикордонного співробітництва міститься в Європейській хартії прикордонних і транскордонних регіонів, яка була прийнята 19 листопада 1981 року на німецько-голландському прикордонні.

Основними інституціями у системі транскордонного співробітництва на сьогодні залишаються єврорегіони. Водночас, на теренах ЄС впроваджуються практично і функціонують такі транскордонні структури єврорегіонального типу як Робочі громади (Working Community), Європейські об'єднання територіального

співробітництва (European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC)), Об'єднання євро регіонального співробітництва (Euroregional cooperation groupings (OCC-CGs)), Євроквартали (Eurodistrict), Євроміста (Eurocity) та інші [4, с. 3].

Перший євро регіон EUROREGIO був утворений у 1958 році між Німеччиною та Нідерландами. Від його назви й виник термін «євро регіон», який не є офіційним, адже не використовується в офіційних документах ЄС. Хоча на сьогоднішній день даний термін активно експлуатується у політичній науці та міжнародних відносинах.

У 1971 році була створена Асоціація європейських прикордонних регіонів (Association of European Frontier Regions) – об'єднання, до якого входять як прикордонні, так і транскордонні регіони (близько 40 членів). Асоціація відстоює інтереси своїх членів перед державними структурами, організовує конференції та форуми, є дорадчим органом Ради Європи та ЄС [2].

Ініціативи з утворення євро регіонів в Україні виникли в 90-х роках ХХ століття. Перші транскордонні зв'язки були налагоджені між Кроснянським воєводством Польщі, регіонами північно-східної Угорщини та Закарпаттям. Місцеві органи влади спробували перевести транскордонну співпрацю в інституційні рамки.

Усі дослідники намагаються дати своє визначення такому складному поняттю як євро регіон. Так, Н. Луцишин визначає євро регіон як «певне законодавчо закріплене просторове формування з чітко окресленими межами, до складу якого входять прикордонні господарські комплекси щонайменше двох держав, що мають спільний кордон, яке має за мету спільно і узгоджено стимулювати соціально-економічний розвиток своїх територій» [Цит.: 8, с. 188]. Але І. Студенніков зазначає, що вадою цього визначення є його «вузькість», обмеження функцій євро регіонів суто завданнями соціально-економічного характеру.

У науковій літературі початку 2000-х років можна було зустріти таку дефініцію: євро регіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів в різних сферах життєдіяльності у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по різні сторони державного кордону (І. Студенніков) [8, С. 190].

Більш сучасні дефініції євро регіону є ширшими та комплексними. Так, З. Петренко визначає євро регіон як «міждержавну транскордонну регіональну асоціацію, яка охоплює прикордонні області і розвивається за погодженими планами та проектами. Співробітництво тут відбувається у вигляді розробки спільних комплексних програм економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, конкретних транскордонних економічних проектів, розв'язання проблем зайнятості, інфраструктури, екології» [Цит.: 6, с. 119]. Тобто тут прослідковується культурологічна компонента.

На думку М. Долішнього та П. Беленького, євро регіон – це «одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів (на базі спеціально розширених повноважень на міжнародне співробітництво) місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології» [Цит.: 6, с. 119].

Розробляючи теоретико-методологічні та методичні засади транскордонного співробітництва регіонів в умовах інтеграційних процесів України, Н. Мікула вважає, що «євро регіон – це одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів – на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво – місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології» [5 с. 65].

Інший дослідник, К. Соду, вважає, що євро регіон – це «група муніципальних одиниць, що належать до держав по обидва боки кордону і мають спільну адміністративну структуру» [Цит.: 3, с. 416].

І. Журба зазначає, що часто в економічній літературі поняття «транскордонне співробітництво» та «євро регіон» використовуються як синоніми. З цим не можна погодитись, оскільки євро регіони можна визначити як форму концентрації транскордонних ініціатив, тобто вони є вищою організаційною формою. Він надає своє визначення євро регіону: євро регіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямована на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону. Основною ідеєю та місією євро регіонів є їхня функція як організаційної платформи для добровільної співпраці міст, громад та інституцій в прикордонному просторі сусідніх держав.

За І. Журбою, у політичному аспекті євро регіони мають такі особливості:

не діють проти інтересів національної держави;

не є наддержавними утвореннями;

у своїй діяльності не підміняють зовнішньополітичні функції держав, адміністративно-територіальні одиниці яких є членами євро регіонів [3, с. 66]

Такі дослідники як К. Немець та Г. Кулешова, узагальнюючи різні визначення поняття «євро регіон», роблять висновок, що функціонування будь-якого євро регіону передбачає розвиток економічного співробітництва між прикордонними територіями, що входять до його складу, на основі створення вільних економічних зон, спільних

підприємств, нових робочих місць, впровадження пільгових умов проходження митних формальностей, розвитку транспортної та бізнес-інфраструктури, облаштування нових пунктів пропуску тощо. В рамках економічної складової діяльності євро регіонів важливе місце займає підтримка малого та середнього підприємництва.

Вони зазначають, що соціокультурні аспекти функціонування євро регіонів включають розбудову соціальної інфраструктури, у т. ч. охорону здоров'я, систему вищої та середньої освіти, сферу послуг.

Діяльність даних територіальних утворень має бути спрямована на усунення безробіття та підвищення рівня зайнятості та якості життя населення, регулювання міграційних потоків.

Прикордонні території, що входять до складу євро регіонів, характеризуються подібними історичними та національними особливостями, близьким менталітетом. Діяльність євро регіонів має сприяти діалогу культур, збереженню традицій та звичаїв їх мешканців, при цьому не порушуючи культурну самобутність і суверенність держави.

Важливою складовою співробітництва прикордонних територій в рамках євро регіонів є спільне використання природних та рекреаційних ресурсів, реалізація програм та заходів природоохоронного змісту. Окрема увага належить розвитку туристичної діяльності, а саме реалізації спільних проектів розвитку «зеленого» туризму та транскордонних туристичних маршрутів, формуванню туристичної інфраструктури та рекреаційно-туристичних кластерів [6, с. 120–121].

Доцільно зауважити, що одним із напрямків співпраці прикордонних територій є політичні проекти, які реалізуються як представниками місцевої влади, так і політичними організаціями.

Як стверджує український дослідник Н. Роїк, транскордонна співпраця займає особливе місце у відносинах Європейського союзу з країнами Східної Європи та слугує механізмом вирішення проблем з обох сторін кордону. Після Другої Світової Війни виникла ідея створення євро регіонів як форми співпраці, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків існування кордону, подолання периферійності прикордонних територій, покращення умов проживання населення прикордоння, налагодження добросусідських відносин, подолання історичних стереотипів та упереджень [7, с. 683].

Євро регіональна співпраця вирізняється високим рівнем інституціоналізації структур прикордонного співробітництва. Транскордонна співпраця набуває рис євро регіональних з моменту впровадження сталих, міцних інституційних форм співпраці на основі створення асоціацій, рад, секретаріатів, робочих груп, урядових комітетів тощо, а також шляхом налагодження зв'язків зі спеціалізованими регіональними та міждержавними органами координації транскордонного співробітництва [7, с. 684].

Крім того, визначальну роль при створенні євро регіонів грає регіональна політика держав, наявність спільних для регіонів проблем і національні особливості.

При дослідженні дефініції євро регіону необхідно розглянути поняття транскордонного співробітництва. На відміну від поняття євро регіону, поняття «транскордонне співробітництво» є офіційним терміном, бо сформульоване в «Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями». За цим визначенням, транскордонне співробітництво – це будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей [1].

Як стверджують Н. Мікула та В. Толкованов, транскордонне співробітництво означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, тобто визначальним є наявність кордону між співпрацюючими територіями. Можна вживати термін «міжтериторіальне транскордонне співробітництво», коли співпрацюють між собою прикордонні райони чи міста, але не можна говорити про транскордонне співробітництво держав, які не є сусідами [5, с. 10].

Таким чином, можна побачити, що поняття транскордонного співробітництва є більш ширшим порівняно з поняттям євро регіону. А євро регіони, в свою чергу, можна вважати однією з можливих форм транскордонного співробітництва між сусідніми державами.

Не дарма на початку дослідження ми ввели поняття інтерактивного рівня міжнародних відносин, адже вважаємо доцільним наголосити, що на сучасному етапі транскордонне співробітництво має підлягати певній інтерактивності. Так, тлумачний словник надає наступне визначення поняттю «інтерактивність»: інтерактивність – це принцип організації системи, при якому мета досягається інформаційним обміном елементів цієї системи. Елементами інтерактивності є всі елементи взаємодіючої системи, за допомогою яких відбувається взаємодія з іншою системою [9].

В контексті даного дослідження під інтерактивністю маємо на увазі обмін та доповнення інформаційним і кадровим потенціалом між сторонами євро регіону, яке має включати розробку спільних інформаційних, політичних, соціально-економічних проектів. Ключовим моментом є інформаційний процес та процес комунікації між населенням євро регіону та представниками місцевих влад.

Узагальнюючи підходи до визначення сутності євро регіону, можемо визначити основні функції останнього:

- створення міцних транскордонних зв'язків;
- вирішення соціально-економічних, політичних та екологічних проблем прикордонних територій;
- покращення рівня життя населення прикордонних територій;
- інформаційно-пропагандистська функція;
- налагодження комунікативних каналів;
- участь у налагодженні кадрової та міграційної політики, а також в удосконаленні законодавства щодо транскордонного співробітництва;
- формування позитивного іміджу стабільного, відповідального партнера на міжнародній арені тощо.

У той же час існують певні особливості у дослідженні єврорегіонів України. По-перше, участь України в утворенні та активній діяльності єврорегіонів є елементом європейської інтеграції української держави й тим самим повинно досліджуватися в рамках саме цієї проблематики.

По-друге, за словами І. Студеннікова, наближення кордонів ЄС безпосередньо до західних кордонів України та запровадження Європейською Комісією починаючи з 2004 року нових механізмів розвитку транскордонного співробітництва обумовлюють підвищену роль саме його інституціональних форм, насамперед єврорегіонів [8, с. 187].

На сьогодні налічується 10 структур публічного характеру, які умовно можна поділити за територіально-географічними і адміністративними ознаками на такі, що:

- спільно утворені із країнами-членами ЄС («Карпатський єврорегіон», «Єврорегіон «Буг», «Єврорегіон «Нижній Дунай», «Єврорегіон «Верхній Прут»);
- спільно утворені із країнами, які не є країнами-членами ЄС («Єврорегіон «Дністер», «Єврорегіон «Дніпро», «Єврорегіон «Слобожанщина», «Єврорегіон «Ярославна», «Єврорегіон «Донбас»).

При цьому з воєнно-політичних причин з кінця 2013 р. фактично припинили своє функціонування єврорегіони «Ярославна», «Донбас» та частково єврорегіон «Слобожанщина».

Десятий єврорегіон «Чорне море», який був заснований 26 вересня 2008 року і має найбільше країн у своєму складі (Азербайджан, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Вірменія, Румунія, Туреччина, Україна), особливої активності з української сторони в рамках цієї структури не спостерігається. Можливо тому, що Україна перебуває в ньому тільки у якості спостерігача. Окремо можна виділити Робочу групу Дунайського регіону [4, с. 5–6].

Отже, Україна має єврорегіони за участю як регіонів держав-членів європейського союзу, так і регіонів держав СНД. Не треба також забувати про складне питання геополітичного вибору України, що надає специфічності дослідженню єврорегіонів.

Доцільно зазначити, що при дослідженні єврорегіонів України необхідно брати до уваги процес трансформації та модернізації української політичної системи, і як наслідок використовувати метод синергетики. При цьому важливим є досвід інших країн, використання знань щодо ситуації на міжнародній арені та визначення понятійно-категоріального апарату. Так, вважаємо, що термін «єврорегіон» повинен бути офіційним на ряду з поняттям транскордонного співробітництва.

Таким чином, з огляду на вищесказане, можемо надати наступне визначення поняттю «єврорегіон»: єврорегіон – це інтерактивна, інституціолізована форма транскордонного співробітництва, де шляхом співпраці учасників єврорегіону вирішуються спільні політичні, соціально-економічні, інформаційні проблеми та відстоюються регіональні й національні інтереси.

З огляду на дане визначення набуває особливого значення політична складова такого утворення як єврорегіон. Тобто регіон виступає суб'єктом міжнародної політики, виразником регіональних і, як наслідок, національних інтересів, реалізує суспільно-політичну та дипломатичну функції.

Бібліографічний список:

1. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс]. – Режим доступу до конв. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106
2. Європейська хартія прикордонних і транскордонних регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до хартії : <http://www.aebr.eu/en/index.php>
3. Żurba I. Єврорегіон як найвищий організаційний і функціональний рівень транскордонного співробітництва / I. Żurba // Zeszyt 13 nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej : [Materiały]. – 2008. – Wydanie 13. – S. 415–431.
4. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціолізованих структур транскордонного співробітництва в Україні : проблеми та перспективи [довідна записка] / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» ; Калат Ярослава Ярославівна, Демедюк Ольга Петрівна. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. – 16 с.
5. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво : [Посібник] / Н. А. Мікула, В. В. Толкованов. – К. : «Крамар», 2011. – 259 с.
6. Немець К. А. До питання визначення поняття «Єврорегіон» / К. А. Немець, Г. О. Кулешова // «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : Геологія – Географія – Екологія» : [Збірник наукових праць]. – Випуск 824. – X. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 118–121.
7. Роїк Н. Г. Інституційна транскордонна співпраця в контексті розширення ЄС : проблеми та перспективи розширення Карпатського єврорегіону / Н. Г. Роїк // Гілея : [науковий вісник] : [зб. наук. пр.]. – 2011. – Вип. 43. – С. 683–691.
8. Студенніков І. Феномен єврорегіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень / І. Студенніков // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 2003. – Вип. 22–23. – С. 187–201.
9. Глумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <https://www.slovnuk.ua/index.php?sword=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
10. EGTC monitoring report 2016 and impacts of Schengen area crisis on the work of EGTCs. European Committee of the Regions Official Website [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.cor.europa.eu/en/documentation/studies/Documents/CoR-EGTCmonitoring.pdf>

Reference:

1. Yevropeiska ramkova konventsiiia pro transkordonne spivrobitnytstvo mizh terytorialnymy obshchynamy abo vlastiamy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do konv. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106
2. Yevropeiska khartiia prykordonnykh i transkordonnykh rehioniv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do khartiі : <http://www.aebr.eu/en/index.php>
3. Żurba I. Yevrorehion yak naivysshchy orhanizatsiiny i funktsionalnyi riven transkordonnoho spivrobitnytstva / I. Żurba // Zeszyt 13 nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej : [Materiały]. – 2008. – Wydanie 13. – S. 415–431.
4. Implementatsiia yevropeiskoho dosvidu funktsionuvannia instytutsionalizovanykh struktur transkordonnoho spivrobitnytstva v Ukraini : problemy ta perspektyvy [dopovidna zapyska] / DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy» ; Kalat Yaroslava Yaroslavivna, Demediuk Olha Petrivna. – Lviv : DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy», 2016. – 16 s.
5. Mikula N. A. Transkordonne spivrobitnytstvo : [Posibnyk] / N. A. Mikula, V. V. Tolkovanov. – K. : «Kramar», 2011. – 259 s.
6. Niemets K. A. Do pytannia vyznachennia poniattia «Ievrorehion» / K. A. Niemets, H. O. Kulieshova // «Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina : Heolohiia – Heohrafiia – Ekolohiia» : [Zbirnyk naukovykh prats]. – Vypusk 824. – Kh. : Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, 2008. – C. 118–121.
7. Roik N. H. Instytutsiina transkordonna spivpratsia v konteksti rozshyrennia YeS : problemy ta perspektyvy rozshyrennia Karpatskoho yevrorehionu / N. H. Roik // Hileia : [naukovyi visnyk] : [zb. nauk. pr.]. – 2011. – Vyp. 43. – S. 683–691.
8. Studennikov I. Fenomen yevrorehioniv v konteksti metodolohii istoryko-rehionalnykh doslidzhen / I. Studennikov // Istoriiia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty. – 2003. – Vyp. 22–23. – S. 187–201.
9. Tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do сайту : <https://www.slovnyk.ua/index.php?sword=D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
10. EGTC monitoring report 2016 and impacts of Schengen area crisis on the work of EGTCs. European Committee of the Regions Official Website [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.cor.europa.eu/en/documentation/studies/Documents/CoR-EGTCmonitoring.pdf>

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.11

УДК 323.15

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9087-5123>

**Бучин М. А., д. політ. н., доцент, професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка» (Україна)**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4203-0940>

**Дутчак Х. І., здобувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного
університету «Львівська політехніка» (Україна)**

У статті розкривається суть поняття «національна меншина». Зокрема, виділено основні риси національних меншин, а саме: менша чисельність у порівнянні з рештою населення країни; наявність культурних, мовних, релігійних чи расових відмінностей від основної частини суспільства; прагнення зберегти свою мову, культуру і традиції; усвідомлення власної унікальності та ідентичності, бажання її зберегти та захистити; наявність ідентифікації себе з нацією, організованою в іншій країні.

Автори аналізують процес формування та реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин в Польщі та Україні. Для аналізу особливостей державної етнополітики науковці використовують як кількісні (чисельність та демографічні характеристики національних меншин, територіальний характер їхнього розселення, фінансова підтримка національних меншин з боку держави, політична активність національних меншин тощо), так і якісні (особливості функціонування інституцій, які здійснюють захист прав національних меншин, рівень відповідності політики захисту прав національних меншин міжнародним стандартам, особливості механізмів міжнародного співробітництва у сфері правового захисту прав національних меншин, ступінь задоволення інформаційних потреб національних меншин та ін.) параметри.

На основі проведеного дослідження автори стверджують, що державна політика Польщі та України щодо захисту прав національних меншин має як спільні, так і відмінні риси. Найбільш відмінними є кількісно-демографічні показники національних меншин в Польщі та Україні. Крім того, автори констатують, що

за деякими якісними параметрами (рівень відповідності державної етнополітики міжнародним стандартам та забезпеченість національних меншин джерелами інформації) Польща випереджає Україну та створює умови, які більш ефективно сприяють захисту прав національних меншин.

Ключові слова: національна меншина, етнічна меншина, державна етнополітика, захист прав, Україна, Польща.

Buchyn M., Dutchak K. Peculiarities of Formation and Implementation of the State Policy for the Protection of National Minorities (on the Example of Ukraine and the Republic of Poland)

The article reveals the essence of the term «national minority». In particular, the main features of national minorities are highlighted, namely: a smaller population than the rest of the country; the presence of cultural, linguistic, religious or racial differences from the majority of society; the desire to preserve their language, culture and traditions; awareness of one's own uniqueness and identity, desire to save and protect it; the presence of identification with a nation organized in another country.

The authors analyze the process of forming and implementing state policy to protect national minorities in Poland and Ukraine. Scientists use quantitative (number and demographic characteristics of national minorities, territorial character of their settlements, financial support of national minorities by the state, political activity of national minorities, etc.) and qualitative (peculiarities of functioning of institutions that protect the rights of national minorities, the level of conformity of national minority rights protection policy with international standards, features of mechanisms of international cooperation in the sphere of the legal protection of minorities, satisfaction of information needs of ethnic minorities and others) criterias.

Based on the research, the authors confirm that the state policy of Poland and Ukraine for protection of national minorities has both common and distinctive features. The most different are the quantitative and demographic indicators of national minorities in Poland and Ukraine. In addition, the authors state that by some qualitative criterias (the level of compliance of state ethnopolitics with international standards and the provision of national minorities with sources of information), Poland is ahead of Ukraine and creates conditions that more effectively contribute to the protection of the rights of national minorities.

Key words: national minority, ethnic minority, state ethno-politics, protection of rights, Ukraine, Poland.

У наш час однією з провідних світових тенденцій є глобальне поширення демократії та ліберальних політичних цінностей. Водночас, авторитет держави-носія демократії не може бути присвоєним в односторонньому порядку, а має бути підтверджений як міжнародною спільнотою, так і власним народом. Для цього, в першу чергу, є необхідною практична реалізація державою принципу верховенства права, а також захисту прав і свобод не тільки абсолютної більшості свого населення, яке становить її етнічну основу, але й людей, які є представниками інших народностей, які по тій чи іншій причині проживають на території окремо взятої країни. Мова йде про національні меншини та про захист їхніх прав та інтересів. Більше того, ефективність такого захисту є важливим показником успіху держави як такої, оскільки це питання є набагато більш специфічним і складним, аніж питання захисту прав простої більшості населення.

Актуальність публікації полягає в тому, що у сучасному світі динамічно зростають міграційні рухи населення, наслідками яких є не лише соціально-економічні та безпекові проблеми, але й істотні зміни етнорелігійного складу суспільств приймаючих держав і, відповідно, загострення міжетнічних відносин у них. Від успіхів у розв'язанні цих проблем залежатимуть міжетнічна злагода, безпека, стабільний розвиток окремих держав та ситуація в різних регіонах світу. Для України ця проблематика є вкрай актуальною, зважаючи на стан війни, а також на той факт, що на території нашої держави проживає велика кількість національних меншин. Тому від ефективності державної політики України щодо захисту прав національних меншин значною мірою залежатиме і майбутнє нашої держави.

В цьому контексті важливим є врахування зарубіжного досвіду у сфері етнополітичних відносин. Зважаючи на сусідство та схоже історичне минуле, досвід Республіки Польщі у сфері захисту прав національних меншин буде цінним і для нашої держави, дасть змогу зрозуміти проблемні місця вітчизняної етнополітики та виробити оптимальні моделі взаємодії держави з національними меншинами.

Проблематика національних меншин стала предметом дослідження значної кількості українських та зарубіжних науковців. Зокрема, серед вітчизняних дослідників варто відзначити таких, як М. Алмаші, Ю. Кириченко, В. Колісник, О. Картунов, О. Липчук, Г. Мельник, О. Федунь, Н. Шипка та ін. [1-8]. Серед зарубіжних науковців варто відзначити таких, як М. Барвінські, І. Ідзік, Г. Януш, Л. Органек та ін. [9-11; 13]. Вони розкривали суть та особливості національних меншин, аналізували ситуацію щодо прав національних меншин в Україні та Польщі. Водночас поза увагою науковців залишилася методологія порівняльного аналізу державної політики щодо захисту прав національних меншин в Польщі та Україні, що зумовлює необхідність проведення такого дослідження та виокремлення спільних і відмінних рис.

Мета статті – здійснити комплексний порівняльний аналіз державної політики України та Республіки Польща щодо захисту прав національних меншин.

Поняття національної меншини аналізується та використовується в багатьох науках. Термін належить до сфери зацікавлень соціології, етнології, права, політичної науки, демографії та статистики. Думки стосовно того, що являє собою національна меншина, з'явилися відносно пізно, в дев'ятнадцятому столітті, коли формувалася

сучасна національна свідомість, виникали сучасні нації, та водночас, зникали домінуючі колись традиційні державні поділи [9].

Варто одразу зазначити, що в політичній науці відсутнє уніфіковане трактування поняття «національна меншина», що свідчить про складність цього явища та зумовлює необхідність його більш ґрунтовного дослідження. На нашу думку, вартим уваги є підхід до трактування національної меншини, який пропонує Міжнародна енциклопедія соціальних наук. Посилаючись на загальне розуміння меншин, її автори стверджують, що національна меншина – це фізичний масив (група) людей некорінного етнічного статусу, що проживає у певній місцевості держави та відповідає таким умовам:

- 1) менш численна, ніж решта населення країни;
- 2) відрізняється від більшості суспільства мовою, культурою, расою та релігією;
- 3) прагне зберегти свою мову, культуру або традиції;
- 4) усвідомлює власну історичну національну спільноту та орієнтується на її вираження і захист;
- 5) ідентифікує себе з нацією, організованою у власній країні (на відміну від етнічної меншини, яка не має

відношення до зовнішньої державності);

- 6) може утворювати компакту групу на певній території або бути розсіяною [12].

Пристаюючи до аналізу польської етнополітики, варто спочатку звернутися до джерел її формування. У Польщі поява поняття національних меншин була спричинена Версальським договором 1919 року (після Першої світової війни), головним чином через територіальні втрати Німеччини. Договір містить положення щодо різних норм, які забороняють етнічно розділяти політичні кордони між державами та зобов'язують держави поважати своїх співвітчизників в інших країнах. Відтоді поняття національних меншин почало розширюватись, а самі громади – утверджуватись та відстоювати власні права [13].

Правова регламентація державної політики захисту прав національних меншин в Республіці Польща здійснюється Законом від 6 січня 2005 р. «Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову», що є найважливішим правовим актом у сфері захисту прав національних меншин. Крім цього документу, 35 стаття Конституції 1997 року містить загальні норми щодо національних та етнічних меншин. Сама ж реалізація державної етнополітики та забезпечення права національних меншин на розвиток своєї національної ідентичності та культури почала здійснюватися в 1989 р., коли була створена Комісія національних та етнічних меншин [6].

Правове регулювання, існування та діяльність організацій національних меншин у Польщі визначається не лише вітчизняним законодавством, але й міжнародними угодами, підписаними Польщею з іншими державами. Аналіз цих двосторонніх угод виразно вказує на місце, яке посідає меншина у міждержавних стосунках. Зокрема, широко прописані права меншини у випадку країн, що мали претензії до стану своєї меншини у Польщі. Зокрема, це стосується Договору між Польщею та ФРН 1991 р. та Договору між Польщею та Литвою 1994 р. [6].

За кількісними параметрами Польща є багатонаціональною державою, проте, для неї притаманна невелика кількість національних меншин. На сьогодні в Польщі зареєстровано 9 національних меншин, а саме: білоруси, чехи, німці, вірмени, литовці, росіяни, словаки, українці, євреї. Крім того, наявні також 4 етнічні спільноти: лемки, караїми, роми і татари. Загальна їхня кількість становить 774 тис., а це всього 2% від кількості усіх жителів держави. Чисельність етнічних спільнот є також невеликою і складає 32 тис. За даними польського перепису населення 2002 р., найбільш численними національними меншинами в Польщі є: німці (49 тис.), білоруси (37 тис.) та українці (36 тис.), а серед етнічних угруповань – роми, число яких складає 16 тис. [10].

Якщо брати до уваги найбільш заселені національними меншинами польські регіони, то за даними перепису населення в Польщі (2002 р.), найбільше різних народностей живуть в Сілезькому та Опольському воєводствах (53%) [5]. У країні функціонує близько 20 організацій різних національностей, зокрема: Білоруська соціально-культурна асоціація, Білоруський союз, Союз Білоруської молоді, Асоціація литовців, Литовська громада в Польщі (конфедерація з Литовським Світовим Співтовариством), Асоціація Святого Казімежа, Асоціація молоді Литви, Союз українців у Польщі; Асоціація «Український дім» [11].

Варто також відзначити, що в Польщі спостерігається відповідність державної політики захисту національних меншин міжнародним стандартам на вищому рівні. Польське законодавство у сфері захисту прав національних меншин гарантує дотримання прав національних меншин не тільки в політичній, але й в освітній, культурній та релігійній сферах. Дещо іншою є ситуація із фінансуванням заходів, що мають на меті розвиток культурної ідентичності національних та етнічних меншин, а також розвитку регіональних мов: останнім часом рівень фінансування української та інших нацменшин значно знизився. На засіданні комісії Сейму РП з питань національних та етнічних меншин було повідомлено, що міністерство змінило засади надання коштів, при цьому не повідомивши ані членів комісії, ані організації, які подавали проекти на отримання фінансування [6].

Слід наголосити, що в Польщі спостерігається високий рівень активності національних меншин, особливо українців. Як приклад, у Вармінсько-Мазурському воєводстві в різні часи на адміністративних та виборних посадах перебувало до п'ятдесяти представників української нації, на чолі з маршалком воєводства. Опитування Інституту громадських справ у 2013 році показує, що посади займають переважно українці з вищою освітою віком від 35 до 59 років [14].

Слід констатувати, що сприятливою є ситуація з інформаційним висвітленням діяльності національних меншин в Польщі. В країні функціонує чимало видань, газет та журналів, що інформують про життя національних меншин. Зважаючи на їхню кількість (57 видань), можна стверджувати, що ступінь задоволення інформаційних потреб національних меншин в Польщі є достатнім, адже в цій країні на одну національну спільноту припадає аж 6 видань. До складу інформаційних джерел входять: литовський двотижневик «Augs», «Білоруські історичні

журнали», єврейські газети «Єврейське слово», та «Jidele», німецький журнал «Hoffnung», український щотижневик «Наше Слово» та інші [2].

В Україні становлення національних меншин відбувалось в міжвоєнну добу (1919-1939). У зв'язку з історичними причинами, розселення національних меншин в Україні має певну визначеність. Західні та Центральні регіони (Тернопільська та Волинська області) містять найменшу кількість різних національностей, а от найбільша – в Донецькій (50,9%), Луганській (51,9%), та Одеській (54,6%) областях.

Аналізуючи історичний розвиток політики захисту прав нацменшин в Україні, зауважимо, що це питання почало підніматись відносно нещодавно. Історія даного поняття бере початок з 1992 року, коли був прийнятий Закон України «Про національні меншини в Україні». Україна вважається молодою державою, яка отримала незалежність лише в 1991 р., тому не є дивним, що законодавча база нашої держави у сфері захисту прав національних меншин почала формуватись відносно нещодавно [7].

Станом на сьогодні в Україні живуть представники більше ста різних націй, серед яких найбільш чисельними є білоруси, росіяни, молдавани, болгары, поляки, румуни, греки, татари, вірмени та інші. Згідно з даними останнього перепису населення України (2001 р.), національні меншини становлять 10 млн. 757 тис. чол., а це 22,2% від усіх громадян. Найбільшою національною меншиною в Україні, як показує статистика, є росіяни, адже їхня чисельність складає 8,3 млн. осіб, тобто 17,3% від усього населення [4].

Також слід зазначити, що Всеукраїнський перепис у 2001 р. встановив кількість етнічних груп українського народу, до яких входять 6 спільнот: бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки та русини. Загальна їх кількість складає близько 80 тис. Найбільшу групу серед зазначених субетносів склали гуцули (21,4 тис.) та русини (10,2 тис.) [3].

За статистичними підрахунками, в Україні зареєстровано 27 громадських об'єднань національних меншин, серед них: 11 обласного статусу, 8 районного, 7 міського, та 1 міськрайонного. До них входять: Асоціація національно-культурних об'єднань України, Українське товариство російської культури «Русь», Єврейська Рада України, Асоціація корейців України, Асоціація єврейських організацій і громад України, Спілка поляків України та багато інших товариств. Ці організації мають неабиякий досвід, і вже протягом багатьох років взаємодіють з органами влади та вирішують проблемні питання задля задоволення потреб представників національних меншин [5].

Важливо зазначити, що в Україні гарантії та захист прав національних меншин на законодавчому рівні здебільшого відповідають світовим і європейським стандартам. Створена система органів державного управління у сфері міжетнічних відносин є цьому хорошим прикладом. Проте існує низка проблем, які необхідно розв'язувати на рівні парламенту, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. До прикладу, для розв'язань цих проблем на сучасному етапі необхідно прийняти Закон про «Концепцію державної етнонаціональної політики України», визначити політико-правовий статус корінних народів, зокрема, депортованих національних меншин і етнографічних груп українського етносу, налагодити ефективний механізм реалізації прав національних меншин в Україні та здійснювати моніторинг за дотриманням цих прав [7].

Дієвим механізмом співпраці України з державами-сусідами у сфері правового захисту національних меншин стали двосторонні міжурядові комісії, зокрема: Змішана українсько-угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин (створена 1991 р.); Міжурядова українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури (1995 р.); Змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав національних меншин (1998 р.). Їхня головна мета – координація діяльності міністерств і відомств держав-сусідів щодо забезпечення прав нацменшин (угорської, словацької та румунської на території України та української на території Угорщини, Словаччини і Румунії) [8].

Важливим показником ефективності державної політики у сфері захисту національних меншин є рівень їхньої фінансової підтримки з боку держави. У цьому контексті, однак, слід сказати, що фінансова підтримка національних меншин в нашій державі є недостатньою. Про це повідомляють чимало закордонних джерел, наголошуючи на тому, що нацменшини часто звертаються до представників влади, і не отримують відповідей щодо наявних проблем [6].

Також слід відзначити, що політична активність національних меншин в Україні є достатньо високою. До політично найактивніших в нашій державі належить польська національна меншина. За інформацією дипломатів Республіки Польща на території України діють понад 250 польських осередків, які об'єднуються у центрі та на сході найчастіше навколо Спілки поляків в Україні, на заході – навколо Федерації польських організацій в Україні. Прикладом реалізації їхніх політичних прав є зареєстрована у жовтні 2014 р. політична партія польської національної меншини. Її офіційна назва – Політична партія Солідарність, а членами є етнічні поляки – громадяни України, які мають за мету представляти та захищати свої інтереси як у політичній, так і культурно-просвітницькій сферах нашої держави [7].

Не можна не згадати про задоволення інформаційних потреб національних меншин як важливу складову етнополітики. Вона передбачає, насамперед, наявність друкованих видань, що, переважно, виходять мовами національних меншин і завдяки яким їх представники можуть дізнатись про останні новини з рідної землі. В Україні загальна кількість таких видань – 169, зокрема: для болгар – «Роден край», поляків – «Дзенник Кійовскі», «Наша родзіна» та польський часопис «Голос Поділля», румунів – «Конкордія», вірмен – «Арагац», євреїв – «Єврейські вісті», газета благодійного єврейського фонду «Хесед Бешт» та багато інших. Попри це, приходить констатувати, що ступінь задоволення інформаційних потреб національних меншин в Україні є недостатнім, адже, якщо їхня кількість перевищує сотню, на одну національну меншину припадає всього одне видання, що не є надто високим показником [1].

Підсумовуючи, варто зазначити, що державна політика України та Польщі у сфері захисту прав національних меншин має як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, до спільних характеристик можна віднести такі: високий рівень актуальності проблематики захисту прав національних меншин; високу політичну активність національних меншин; однаковий період формування національних меншин, який припав на 1919-1939 рр.; приблизний початок реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин та ін. Щодо відмінних характеристик державної політики у сфері захисту прав національних меншин в Україні та Польщі можна віднести такі: різні кількісні етнічні характеристики держав (більш висока моноетнічність Польщі у порівнянні з Україною); різний рівень відповідності політики щодо захисту прав національних меншин міжнародним стандартам та ступінь задоволеності інформаційних потреб національних меншин (ситуація в Польщі виглядає більш позитивною для національних меншин у порівнянні з Україною) та ін.

Водночас, роблячи висновки про ефективність вітчизняної політики у сфері захисту прав національних меншин, ми повинні враховувати об'єктивні обставини, в яких функціонує наша держава. Йдеться, в першу чергу, про стан війни та потенційну загрозу сепаратизму, а також бажання деяких сусідів використовувати фактор національних меншин для вчинення тиску на Україну. Тому, реалізуючи політику щодо захисту прав національних меншин, Україні варто дотримуватись розумного компромісу, який би, з одного боку, не спровокував сепаратизму, а, з іншого боку, забезпечував стабільність та демократичний розвиток суспільства.

Перспективними для подальших наукових досліджень вбачається розробка рекомендації щодо вдосконалення державної політики України у сфері захисту прав національних меншин, а також порівняння української державної політики щодо захисту національних меншин із аналогічною політикою країн пострадянського простору.

Бібліографічний список:

1. Алмаші М. Захист прав національних меншин в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 ; Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004. 19 с.
2. Кириченко Ю. Права національних меншин в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. 2015. 20 с. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/4/part_1/3.pdf (дата звернення: 16.05.2019).
3. Колісник В. Національний суверенітет та право націй на самовизначення. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 1. 46 с. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4534/1/Kolisnyk_33.pdf (дата звернення: 12.05.2019).
4. Картунов О. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. 300 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-633.html> (дата звернення: 13.05.2019).
5. Липчук О. Стан дотримання та захист прав етнопонаціональних меншин в Україні. *Політологічні записки*. 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_18. (дата звернення: 11.05.2019)
6. Мельник Г., Губицький Л. Захист прав національних меншин у Республіці Польща: аналіз законодавства. 2017. 150 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19759/1/G_Melnik_Konf_07_04_2017_FPMV.pdf (дата звернення: 11.05.2019).
7. Федунь О., Папіш Н. Політико-правові аспекти захисту прав національних меншин в Україні. 2016. 60 с. URL: <http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/72-98-1-SM.pdf> (дата звернення: 07.05.2019).
8. Шипка Н. Легітимізація політичної суб'єктності національних меншин в Україні. *Військовонауковий вісник*. 2008. Вип. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnv_2008_10_20.pdf (дата звернення: 12.05.2019).
9. Barwinski M. Pojecie narodu oraz mniejszosci narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym. 2004. 73 s. URL: http://dSPACE.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/3788/Barwi%C5%84ski_Folia%20Geographica_2004.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 18.05.2019).
10. Idzik I., Nitka J., Marciniowska H., Onuchowska A., Kasprzyk T. Program edukacyjny Równi – Różni. *Podrecznik dla prowadzacych lekcje na temat mniejszosci narodowych i etnicznych*. 2004. № 1. 70 s.
11. Janusz G., Bajda P. Prawa mniejszosci narodowych. Standardy europejskie. Warszawa, 2000. 34 s.
12. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Definicje, pojecia dotyczace spraw polonijnych. od 2016-12-11. URL: https://msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polonija/definicje_pojecia/ (дата звернення: 14.05.2019).
13. Organek L. Charakter i polozenie mniejszosci ukraińskiej w Polsce. 2016. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21627/> (дата звернення: 11.05.2019).
14. Piąty raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 2015. URL: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/download/86/19700/VRaportUstawowy.pdf> (дата звернення: 14.05.2019).

References:

1. Almashi M. Zaxy`st prav nacional`ny`x menshy`n v Ukrayini: avtoref. dy`s. kand. yury`d. nauk: 12.00.02 ; Nacz. akad. vnutr. sprav Ukrayiny`. K., 2004. 19 s.
2. Ky`ry`chenko Yu. Prava nacional`ny`x menshy`n v Ukrayini ta yevropejs`ky`x derzhavax: porivnyal`no-pravovi aspekty` konstytucijnogo reguluvannya. 2015. 20 s. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/4/part_1/3.pdf (data zvernennya: 16.05.2019).
3. Kolisny`k V. Nacional`ny`j suverenitet ta pravo nacij na samovy`znachennya. Visny`k Akademiyi pravovy`x nauk Ukrayiny`. 2001. # 1. 46 s. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4534/1/Kolisnyk_33.pdf (data zvernennya: 12.05.2019).
4. Kartunov O. Vstup do etnopolitologiyi: naukovy`navchal`ny`j posibny`k. K.: In-t ekonomiyi`, upravlinnya ta gospodars`kogo prava, 1999. 300 s. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-633.html> (data zvernennya: 13.05.2019).

5. Ly`pchuk O. Stan dotry`mannya ta zaxy`st prav etnonacional`ny`x menshy`n v Ukrayini. Politologichni zapy`sky`. 2012. # 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_18. (data zvernennya: 11.05.2019)
6. Mel`ny`k G., Guby`cz`ky`j L. Zaxy`st prav nacional`ny`x menshy`n u Respublicy Pol`shha: analiz zakonodavstva. 2017. 150 s. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19759/1/G_Melnik_Konf_07_04_2017_FPMV.pdf (data zvernennya: 11.05.2019).
7. Fedun` O., Papish N. Polity`ko-pravovi aspekty` zaxy`stu prav nacional`ny`x menshy`n v Ukrayini. 2016. 60 s. URL: <http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/72-98-1-SM.pdf> (data zvernennya: 07.05.2019).
8. Shy`pka N. Legity`maciya polity`chnoyi sub`yektynosti nacional`ny`x menshy`n v Ukrayini. Vijs`kovonaukovy`j visny`k. 2008. Vy`p. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnv_2008_10_20.pdf (data zvernennya: 12.05.2019).
9. Barwinski M. Pojecie narodu oraz mniejszosci narodowej I etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym. 2004. 73 s. URL: http://dSPACE.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/3788/Barwi%C5%84ski_Folia%20Geographica_2004.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennya: 18.05.2019).
10. Idzik I., Nitka J., Marcinowska H., Onuchowska A., Kasprzyk T. Program edukacyjny Równi – Różni. *Podrecznik dla prowadzących lekcje na temat mniejszosci narodowych i etnicznych*. 2004. № 1. 70 s.
11. Janusz G., Bajda P. Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie. Warszawa, 2000. 34 s.
12. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Definicje, pojęcia dotyczące spraw polonijnych. od 2016-12-11. URL: https://msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polonija/definicje_pojecia/ (data zvernennya: 14.05.2019).
13. Organek L. Charakter i położenie mniejszości ukraińskiej w Polsce. 2016. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21627/> (data zvernennya: 11.05.2019).
14. Piąty raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 2015. URL: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/download/86/19700/VRaportUstawowy.pdf> (data zvernennya: 14.05.2019).

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.12

УДК 351.77:351.84

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ НАДАННЯ ПАЛІАТИВНОЇ ДОПОМОГИ ІНКУРАБЕЛЬНИМ ХВОРИМ В УКРАЇНІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5825-3631>

Калашлінська М. В., к. політ. н., Одеса (Україна)

Стаття присвячена розгляду політико-правових проблем надання паліативної та хоспісної допомоги інкурабельним хворим в Україні. Автором були розглянуті основні поняття в цій сфері («інкурабельний хворий», «паліативна допомога», «хоспіс», «паліативна політика»), зроблений огляд нормативно-правової бази, яка регулює цю сферу в Україні. Кожна людина сподівається на добру смерть, чи, якщо бути точнішими, на «добре життя до самого кінця». На жаль, це відбувається не з кожним. Багато людей змушені проходити в кінці свого життя через біль та страждання. Мета паліативної допомоги полягає в запобіганні стражданням та полегшенні стану пацієнта, який страждає невиліковною хворобою – шляхом активного медичного втручання з метою зняття больових синдромів, та наданням адекватного лікування, яке дозволить збалансувати ці синдроми протягом доби. На жаль, Україна є країною з низьким індексом «якості смерті», через відсутність політичної волі, недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази, практичну відсутність фінансування, а також інформаційне замовчування цієї теми. Всі ці фактори створюють ситуацію, коли тисячі громадян України щодня потерпають від страждань, не отримуючи належної паліативної допомоги, що призводить до порушення реалізації їх конституційних прав на охорону здоров'я, життя, честь і гідність, а також підриву довіри суспільства до політичної влади в країні, яка вважає таку ситуацію «нормальною». Паліативна допомога спрямована, перш за все, на ослаблення болю та болісних симптомів, а також включає в себе соціальну, психологічну і моральну підтримку, що надає можливість хворому зберегти максимально повноцінне та активне життя до останнього її дня. Крім того, вона включає в себе систему підтримки для близьких хворого, щоб також допомогти їм справитися з його втратою, коли це відбудеться. В статті наголошується, що тематика паліативної та хоспісної допомоги, як правило, ігнорується науковцями політологами та є недостатньо дослідженою ними. Також в роботі окреслені основні напрями, в яких, на нашу думку, має розвиватися паліативна політика України на сучасному етапі її розвитку.

Ключові слова: інкурабельний пацієнт, якість життя, індекс якості смерті, паліатив, паліативна допомога, хоспіс, паліативна політика.

Kalashlinska Maryna Victorivna, The legal and political problems of hospice care for patients with incurable disease in Ukraine

The article deals with the political and legal problems of palliative and hospice care for incurable patients in Ukraine. The author considered the basic concepts in this area («incurable patient», «palliative care»,

«hospice», «palliative policy»), analyzed the legal framework for hospice care in Ukraine. The author notes that all people hope for a good death, or rather, «a good life to the very end». Unfortunately, this doesn't happen to everyone. Many people have to be in pain and suffering at the end of their lives. The goal of the palliative care is to prevent suffering and to alleviate the condition of the patient suffering from an incurable disease – by active identification of syndromes, like pain, and by providing adequate treatment that will balance the syndromes as much as possible during day and night. Public engagement and policy interventions to improve the quality of death through the provision of high quality palliative care have gained momentum in recent years, and some countries have made great strides in improving affordable access to palliative care. Unfortunately, Ukraine is a country with a low index of «quality of death», due to lack of political will, imperfection of legislative and regulatory framework, practical lack of funding, as well as informational silence on this topic. So thousands of Ukrainian's citizens today do not receive any palliative care in the end of their lives. This situation violates their constitutional rights to health, life, honor and dignity. Palliative care is aimed primarily at alleviating pain and painful symptoms, and includes social, psychological and moral support that enables the patient to maintain the most fulfilling and active life until her last day. In addition, it includes a support system for near patient to help them cope with the loss when it will happen.

Key words: incurable patient, quality of life, quality of death index, palliative care, hospice, hospice care, palliative policy.

Постановка проблеми. Для вивчення політико-правових проблем надання паліативної допомоги інкурабельним хворим в Україні нам необхідно визначити поняття «інкурабельний хворий», «паліативна допомога», «хоспіс», та зрозуміти місце, яке відведено цьому напрямку в паліативній політиці української держави. Для цього важливо окреслити ситуацію, що існує на теперішній момент в Україні щодо допомоги невиліковним пацієнтам в останній період їхнього життя, порівняти з тими потребами суспільства, що існують в цій сфері, а також з'ясувати основні вектори подальшого розвитку української паліативної політики.

Стан дослідження. Сфера наукових досліджень сфери паліативної допомоги в Україні вивчалася, зокрема, такими науковцями, як К. Аймедов, Л. Білик, Г. Бондар, Ю. Вороненко, Ю. Губський, К. Данилюк, Д. Дячук, К. Данилюк, Ж. Золотарьова, С. Крюков, І. Кужель, Є. Москвяк, С. Прокіп, В. Шатило. Але кількість таких досліджень в Україні, на жаль, є незначною, а також основний акцент в цих дослідженнях часто робиться на медичній складовій проблеми. Загалом, ми можемо констатувати, що до теперішнього часу проблематика паліативної політики України є недостатньо вивченою та потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є оцінка стану надання паліативної допомоги інкурабельним хворим в Україні та аналіз основних політико-правових проблем в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Найфундаментальнішим питанням людського буття у всі часи була проблема життя та смерті. Навколо цієї дихотомії обертаються філософські та релігійні пошуки, а також точаться дискусії науковців й пересічних громадян. Важко уявити сферу, яка би містила в собі стільки ж табу та забобон, адже кожна людина, що народжується, має головну спільну рису з усіма іншими – термін життя кожного з нас є обмеженим, але конкретний строк, що відмірений кожній людині, як правило, залишається таємницею. І тут кожному залишається сподіватися, що йому судилося померти в глибокій старості без мук та страждань, але, на жаль, такий щасливий кінець чекає далеко не кожного. Проблема, яка буде розглядатися в цій статті стосується саме тих осіб, яким не пощастило, а саме хворих, що визнані інкурабельними, і не пощастило їм щонайменше двічі, оскільки такий вирок їм було винесено в Україні.

Термін «інкурабельний» походить від латинського слова «incurabilis», що перекладається як «невиліковний». Не вдаючись до суто медичної специфіки, зазначимо, що цим терміном позначається пацієнт, який через наявність в його організмі патологічного процесу або загальних порушень, не може бути вилікуваний сучасною медициною, та прогноз життя якого є дуже обмеженим (як правило, від декількох тижнів до кількох місяців).

Право людини на всебічну медичну допомогу в кінці її життя на перший погляд здається очевидним та таким, що не потребує доказування. Але саме очевидні речі деколи доводиться доводити найбільше. Ні в кого зараз не викликає здивування, що момент приходу в світ людини має бути захищений та підтриманий медициною. Загальнозрозумілим є також і питання, що медична допомога має супроводжувати людину протягом всього її життя. Так само природним здається максимальне забезпечення з боку держави медичної підтримки для людини, чие життя закінчується (при чому, далеко не завжди це особа похилого віку, часто такими пацієнтами стають достатньо молоді люди і, навіть, діти). Але в українській практиці все виявляється не зовсім так.

Зазначимо, що останні дні та місяці життя таких осіб, як правило, супроводжуються важкими болями, пов'язаними з прогресуванням основного захворювання, а самі хворі стають повністю залежними від того догляду, який їм може забезпечити їх оточення. Безсумнівно, що багато хто з цих хворих потребує знаходження в умовах стаціонарного догляду. Однак традиційні стаціонари в Україні намагаються не приймати на себе турботу про цих пацієнтів, саме через те, що ті не мають шансу бути вилікувані. І фраза про таких хворих: «Виписали додому помирати», на жаль, залишається традиційною в сучасній українській медицині XXI століття.

Розглянемо поняття «паліативна допомога» більш детально. За визначенням, яке було надано Всесвітньою організацією охорони здоров'я в 2002 році, паліативна допомога – це ... «... підхід, що дозволяє поліпшити якість життя пацієнтів та членів їх сімей, які зіткнулися з проблемою смертельного захворювання, шляхом запобігання та полегшення страждань завдяки ранньому виявленню і точній оцінці проблем, що виникають, і проведенню адекватних лікувальних заходів (при больовому синдромі та інших розладах життєдіяльності), а також надання психосоціальної і моральної підтримки» [3].

Варто чітко розуміти ту прірву, що полягає між ідеєю паліативної допомоги та, наприклад, евтаназії. Паліативна допомога стверджує цінність якісного життя до його останньої секунди та, визнаючи смерть як природну подію, не прагне ані прискорити, ані відтягнути її настання. Головна ідея тут полягає в формулі: «Якщо людину не можнавилікувати, це не означає, що їй не можна допомогти».

Паліативна допомога спрямована, перш за все, на ослаблення болу та болісних симптомів, а також включає в себе соціальну, психологічну і моральну підтримку, що надає можливість хворому зберегти максимально повноцінне та активне життя до останнього її дня. Крім того, вона включає в себе систему підтримки для близьких хворого, щоб також допомогти їм справитися з його втратою, коли це відбудеться.

Вважаємо доречним навести визначення К. Аймедова, який розглядає паліативну допомогу як комплексний підхід, мета якого забезпечити максимальну якість життя пацієнта з невиліковним (смертельним) захворюванням і членів його родини шляхом запобігання та полегшення страждань завдяки ранньому виявленню і точному діагностуванню (оцінці) проблем, що виникають та проведення адекватних лікувальних заходів (при больовому синдромі та інших розладах життєдіяльності), а також надання психосоціальної та моральної підтримки. Цей підхід включає забезпечення адекватного знеболення пацієнта. При цьому біль він розглядається як комплексне фізичне, соціальне, психологічне, духовне страждання, отже і в межах паліативної допомоги також виділяє медичний соціальний, психологічний та духовний компонент.

За експертними даними [2, с. 9] в Україні безпосередньої паліативної допомоги потребують щонайменше півмільйона осіб в рік, а з врахуванням членів їх сімей ця цифра зростає мінімум до 1,5 мільйонів осіб. Серед яких, за інформацією Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), від 39 до 70 тис. дітей. При цьому в країні також не існує спеціальної державної програми надання належної допомоги для таких дітей та їх батьків. Адже батьки та члени сімей таких пацієнтів також потребують професійної допомоги, оскільки з'явлення в родині невиліковно хворої людини спричиняє критичне зниження якості життя всієї родини, як в економічному, так і в соціальному й психоемоційному відношенні.

На жаль, українська законодавча база щодо надання паліативної допомоги населенню є розрізненою, оскільки в нашій державі відсутній єдиний Закон про паліативну допомогу, тож регулювання цієї сфери здійснюється переважно на рівні підзаконних актів.

Звичайно, фундаментальні права людини на життя, гідність, медичну допомогу тощо містяться безпосередньо в Конституції України [4], але згадок про право на паліативну допомогу там не міститься. Законодавча вказівка на паліативну сферу міститься в Основах законодавства України про охорону здоров'я [7], у ст. 33 яких визначено паліативну допомогу як окремий вид медичної допомоги поряд з екстреною, первинною, вторинною (спеціалізованою), третинною (високоспеціалізованою) та медичною реабілітацією. Також у ст. 354 цього Закону зазначено, що на останніх стадіях перебігу невиліковних захворювань пацієнтам надається паліативна допомога, яка включає комплекс заходів, спрямованих на полегшення фізичних та емоційних страждань пацієнтів, а також надання психосоціальної і моральної підтримки членам їх сімей. Важливим є положення, що паліативна допомога надається безоплатно за направленням закладу охорони здоров'я, у якому пацієнту надавалася вторинна (спеціалізована) чи третинна (високоспеціалізована) медична допомога, із яким укладено договір про медичне обслуговування населення. Після цих положень зазначається, що сам порядок надання паліативної допомоги та перелік медичних показань для її надання визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Таким чином, подальше регулювання цієї сфери відбувається вже на рівні МОЗ України, зокрема, в п. 1.4 Наказу Про організацію паліативної допомоги в Україні № 41 від 21.01.2013 року [6] визначаються наступні поняття:

- загальна паліативна допомога – паліативна допомога, яка надається паліативному пацієнту від моменту встановлення діагнозу невиліковного прогресуючого захворювання медичними працівниками відповідно до їх спеціалізації;
- паліативна допомога – вид медичної допомоги, який дає змогу покращити якість життя паліативного пацієнта та допомогти членам його родини шляхом профілактики та полегшення страждань невиліковно хворої людини;
- паліативне лікування – складова паліативної допомоги, яка включає надання адекватного ефективного знеболення, медикаментозної терапії, медико-психологічної реабілітації, хірургічних та інших методів лікування, догляду;
- спеціалізована паліативна допомога – паліативна допомога, яка надається пацієнту зі складними потребами, що не можуть бути адекватно вирішені на первинному рівні надання медичної допомоги.

Пункти 3.1 та 3.2 цього Наказу також зазначають, що паліативна допомога надається безоплатно за направленням закладу охорони здоров'я, а форми надання паліативної допомоги у стаціонарних, амбулаторних умовах або вдома визначаються залежно від стану пацієнта та його родини.

Цим Наказом також затверджено Порядок надання паліативної допомоги і Перелік медичних показань для надання паліативної допомоги.

Крім вказаного Наказу МОЗ, в Україні існує Державний стандарт паліативного догляду затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України № 58 від 29.01.2016 року [5]. У вказаному стандарті зазначається, що паліативним (хоспісним) доглядом є допомога в самообслуговуванні, спостереження за станом здоров'я, сприяння наданню медичних послуг, допомога у забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними, навчання членів сім'ї догляду, представництво інтересів, психологічна підтримка особи та членів її сім'ї, надання інформації з питань соціального захисту населення, допомога в отриманні

безоплатної правової допомоги, організація та підтримка груп самопомоги. Згідно цього Наказу отримувачем соціальної послуги з паліативного догляду виступає особа з обмеженим прогнозом життя, яка має невиліковні прогресуючі захворювання, що супроводжуються вираженим больовим синдромом, тяжкими розладами життєдіяльності, потребує догляду, психологічної, соціальної, духовної підтримки, користується заходами, які становлять зміст соціальної послуги з паліативного догляду. Вказується, що паліативну допомогу повинно надавати мультидисциплінарна команда, що включає не менше трьох спеціалістів, серед яких: соціальний працівник, медичний працівник, юрисконсульт, психолог, духівник та інші фахівці, що пройшли навчання за тематичними циклами з питань паліативного догляду.

Надання паліативної допомоги в Україні також регулюється й іншими нормативно-правовими актами. Наприклад: Уніфікованим клінічним протоколом паліативної медичної допомоги при хронічному больовому синдромі, який був затверджений Наказом МОЗ України № 311 від 25.04.2012 р.; Наказ МОЗ України № 494 від 07.08.2015 р. Про деякі питання придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я; спільний Наказ Міністерства соціальної політики та Міністерства охорони здоров'я України № 317/353 від 23.05.2014 р. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів при наданні соціальних послуг паліативного догляду вдома невиліковно хворим [9].

Як бачимо, законодавчо питання паліативної допомоги не ігнорується в українській нормативно-правовій сфері, але складається парадоксальна ситуація, коли право пацієнта на паліативну допомогу, з одного боку, визнано українським законодавством (недосконало, але визнано), а, з другого боку, практичний доступ до паліативної допомоги залишається скоріше декларативним, ніж реальним.

На підтвердження цієї тези зазначимо, що згідно з класифікацією Міжнародного альянсу паліативної допомоги, що діє при ВООЗ, Україна належить до групи країн «з несистемним забезпеченням паліативної допомоги» [8]. Такий самий статус отримали Вірменія, Куба, Єгипет, Пакистан, РФ та ще кілька держав, які об'єднує відсутність підтримки паліативного руху, дефіцит знеболювальних засобів (зокрема морфіну) та мала кількість хоспісних і паліативних центрів.

Також тут необхідно згадати про фундаментальні дослідження, які були проведені британським журналом *The Economist*, де були проаналізовані якість догляду за людьми похилого віку та інкурабельними пацієнтами в завершальний період їх життя в різних країнах світу. На підставі цих досліджень був сформований документ *The Quality of Death Index* [1], в якому проведено ранжування «якості смерті» в різних країнах. Методологія дослідження ґрунтувалася на комбінованому використанні експертного оцінювання та статистичного аналізу стану двадцяти чотирьох якісних та кількісних показників, які можна об'єднати в чотири основні групи:

1. наявність системи базових соціальних та медичних послуг для людей, що знаходяться в кінці життя;
2. доступність цих послуг;
3. вартість послуг;
4. якість послуг.

За усіма цими показниками, відповідно до результатів цього дослідження в 2015 році, Україна знаходилася на 69 (!) місці серед 80 країн світу, що були розглянуті досліджені (гірше тільки в Ефіопії, Нігерії, Іраці, Ірані, Ботсвані тощо), отримавши 25,5 зі 100 можливих балів (в Ефіопії, наприклад, 25,1). Серед європейських країн за цими показниками Україна знаходилася на останньому місці.

Тож, через практичну відсутність в Україні системи паліативної допомоги люди в термінальній (пограничній, кінцевій) стадії захворювання залишаються сам на сам зі своїми проблемами: страждання через розлади систем життєдіяльності, нестерпний біль, відсутність необхідного догляду і психологічної підтримки, самотність та соціальну ізоляцію [2, с. 8]. При цьому міжнародні організації та фонди одностайно стверджують про недотримання в Україні елементарного права на знеболення [10]. Відсутність в нашій державі системної організації допомоги інкурабельним хворим та їх близьким все частіше обумовлює перехід родин за межу бідності через непідйомні витрати на потреби тяжкохворої близької людини. Крім того, відсутність гарантій знеболювання, страх болю, соціальна і економічна незахищеність і безпорадність призводять часом до дуже трагічного фіналу – суїциду серед хворих та їхніх родичів [10]. І, навіть, якщо самогубство не відбувається, відчуття безпорадності при спостереженні страждань близької людини, для якої не вдається отримати належну допомогу, часто призводить до важких психоемоційних розладів у членів їх сімей та повної втрати довіри до держави, яка залишає своїх громадян наодинці з їх проблемами саме у найважчий період їх життя.

Вважаємо, що однією з головних причин такої трагічної ситуації в сфері паліативної допомоги в Україні є відсутність політичної волі до ефективного вирішення цього питання. А політична складова цієї проблеми вже доповнюється недосконалістю законодавчої бази, відсутністю належного фінансування, нерозвиненістю системи хоспісів та виїзних паліативних бригад, а також інформаційним ігноруванням цієї «непопулярної» теми. Внаслідок такої ситуації тисячі громадян нашої країни щодня потерпають від страждань, не отримуючи належної допомоги, а їх близькі зазнають душевних мук, несуть непомірні фінансові витрати та отримують психологічні й психічні розлади. На цьому фоні закономірним є виникнення відчуття глибокої недовіри і, навіть, ненависті до політичної влади власної країни, та, зокрема, до організації системи охорони здоров'я в Україні. Вважаємо, що такі громадяни вже ніколи не стануть справжніми патріотами держави, що прирікає людей до таких випробувань.

Вважаємо, що паліативна політика України повинна розвиватися в наступних напрямках:

1. система надання паліативної допомоги повинна фактично стати невід'ємною частиною системи охорони здоров'я України, значна частина фінансування якої має відбуватися за рахунок державного бюджету та бути безкоштовною для осіб, що її потребують;

2. держава повинна прикладати цілеспрямованих та свідомих зусиль для вивчення та популяризації теми паліативної допомоги та створення діючої системи надання паліативної допомоги інкурабельним хворим, включаючи хворих на злоякісні новоутворення, ішемічну хворобу серця, порушення мозкового кровообігу, хронічні обструктивні захворювання легень, печінкову і ниркову недостатність у фінальних стадіях прогресування, інфекційні захворювання, деменцію тощо;

3. при розробці та реалізації заходів паліативної політики необхідно диференціювати особливості надання допомоги групам пацієнтів з важкими хронічними захворюваннями, які перебувають в різних умовах: вдома, в установах по догляду за людьми похилого віку, в дорослих та дитячих хоспісах, а також у лікарнях, включаючи відділення інтенсивної терапії;

4. в реалізації паліативної політики держави важливо враховувати роль близьких та передбачати надання їм всебічної допомоги у догляді за хворим, які можуть бути багато в чому аналогічними допомозі, що надається в зв'язку з народженням дитини та доглядом за нею;

5. головним напрямом розвитку паліативної політики держави вважаємо створення та розвиток системи хоспісів – спеціалізованих закладів, що функціонують в стаціонарній, амбулаторній та виїзній формах, з метою надання комплексної кваліфікованої допомоги в полегшенні болю та страждань інкурабельних хворих та надання всебічної підтримки його близьким.

6. при організації системи паліативної допомоги в Україні варто звертатися до досвіду держав-лідерів в цій сфері, наприклад, тих, що мають найвищі показники за The Quality of Death Index (Великобританія, Австралія, Нова Зеландія, Ірландія, Бельгія тощо).

Висновки. Паліативна допомога – це право людини на гідність в кінці життя. Гідність, що включає відсутність страху, болю та самотності, право на гідне закінчення свого життєвого шляху. Головним завданням паліативної допомоги є підтримка та поліпшення загального самопочуття хворого, що перебуває в термінальній стадії захворювання. Така допомога ґрунтується на повазі до неповторних індивідуальних особливостей кожної людини, яка має власну унікальну історію, соціальне оточення та культури. Ця повага, зокрема, проявляється в наданні найкращої та найсучаснішої медичної допомоги, щоб дати людям кращі шанси на повноцінне життя.

Перспективи подальшого дослідження. У зв'язку з тією гостротою, яку мають питання організації паліативної допомоги в Україні, перед дослідниками відкривається широке прикладне коло для реалізації власних наукових інтересів в цій сфері. Стан реалізації паліативної політики України є недостатнім, а наукове дослідження цього питання є таким, що потребує подальших наукових розвідок. Поряд з іншим, вважаємо перспективним подальше вивчення вдалого досвіду та особливостей реалізації паліативної політики держав світу; а також вивчення того впливу, що здійснює якісна паліативно-хоспісна допомога громадянам певної країни на політичну сферу цієї держави, зокрема, в контексті зростання суб'єктивного відчуття захищеності у її громадян та, як наслідок, збільшення ступеню політичної стабільності такої країни.

Бібліографічний список:

1. 2015 Quality of Death Index. URL: <https://eiuperspectives.economist.com/healthcare/2015-quality-death-index> (дата звернення: 08.11.2019).
2. Аймедов К. В., Друзь О. В., Кривоногова О. В. Паліативна та хоспісна допомога. Одеса: Астропринт, 2015. 104 с.
3. Всемирная организация здравоохранения. Паллиативная помощь 2005. URL: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/98419/E82931R.pdf (дата звернення: 07.11.2019).
4. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-вр> (дата звернення: 08.11.2019).
5. Наказ Міністерства соціальної політики України № 58 від 29.01.2016 Про затвердження Державного стандарту паліативного догляду. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-16> (дата звернення: 08.11.2019).
6. Наказ МОЗ України № 41 від 21.01.2013 р. Про організацію паліативної допомоги в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0229-13> (дата звернення: 08.11.2019).
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я № 2801-ХІІ від 19.11.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 08.11.2019).
8. Паліативна допомога для полегшення страждань. URL: <https://khm.gov.ua/en/node/8279> (дата звернення: 08.11.2019).
9. Спільний Наказ Міністерства соціальної політики та Міністерства охорони здоров'я України № 317/353 від 23.05.2014 р. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів при наданні соціальних послуг паліативного догляду вдома невиліковно хворим. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-14> (дата звернення: 08.11.2019).
10. Хвиля самогубств онкохворих накриває країну: МОЗ лише розводить руками (відео). Надзвичайні новини. URL: https://nnovosti.info/articles/hvilja_samogubstv_onkohvorih_nakrivaje_krajinu_moz_lishe_rozvodit_rukami_video-561.html (дата звернення: 08.11.2019).

References:

1. 2015 Quality of Death Index. URL: <https://eiuperspectives.economist.com/healthcare/2015-quality-death-index> (data zvernennya: 08.11.2019).
2. Ayumedov K. V., Druz O. V., Kryvonohova O. V. Paliativna ta khospisna dopomoha. Odesa: Astroprynt, 2015. 104 s.
3. Vsemirnaya organizatsiya zdravookhraneniya. Palliativnaya pomoshch 2005. URL: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/98419/E82931R.pdf (data zvernennya: 07.11.2019).

4. Konstytutsiya Ukrainy № 254к/96-VR vid 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр> (data zvernennya: 08.11.2019).
5. Nakaz Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrainy № 58 vid 29.01.2016 Pro zatverdzhennya Derzhavnoho standartu paliatyvnoho dohlyadu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-16> (data zvernennya: 08.11.2019).
6. Nakaz MOZ Ukrainy № 41 vid 21.01.2013 r. Pro orhanizatsiyu paliatyvnoyi dopomohy v Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0229-13> (data zvernennya: 08.11.2019).
7. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ya № 2801-XII vid 19.11.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (data zvernennya: 08.11.2019).
8. Paliativna dopomoha dlya polehshennya strazhdan. URL: <https://khm.gov.ua/en/node/8279> (data zvernennya: 08.11.2019).
9. Spilnyy Nakaz Ministerstva sotsialnoyi polityky ta Ministerstva okhorony zdorovya Ukrainy № 317/353 vid 23.05.2014 r. Pro zatverdzhennya Poryadku vzayemodiyi subyektiv pry nadanni sotsialnykh posluh paliatyvnoho dohlyadu vdoma nevylikovno khvorym. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-14> (data zvernennya: 08.11.2019).
10. Khvylya samohubstv onkohvorykh nakryvaye krayinu: MOZ lyshe rozvodyt rukamy (video). Nadzvychayni novyny. URL: https://nnovosti.info/articles/hvilja_samogubstv_onkohvorykh_nakrivaje_krajinu_moz_lyshe_rozvodit_rukami_video-561.html (data zvernennya: 08.11.2019).

СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.13

УДК 81'272:316.775.2.001

ВПЛИВ ПОСТМОДЕРНІЗМУ НА РОЗБУДОВУ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3210-7684>

Вдовичин І. Я., д. політ. н., професор Львівського національного університету ім. І. Франка (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Савойська С. В., д. наук в галузі політології, професор Міжрегіональної академії управління персоналом (Україна)

Досліджується вплив постмодернізму на розбудову моделі мовної політики, складовою якого є політичні акції, технології, флешмоби, політичні шоу, маніпуляції та ін., які негативно впливають на формування моделі. З'ясовано, що позитивною складовою розбудови моделі мовної політики у добу постмодернізму є такі явища як свобода, незалежність, демократія плюралізм, а в державах Європейського Союзу – мультикультуралізм та ін. Гальмують розбудову моделі мовної політики політичні технології, політичні акції антиукраїнськи налаштованих інституцій, політичні демонстрації, які спрямовано на формування в українців проросійської самосвідомості, неприйняття усього українського: української незалежності, соборності, мови, культури, історії, героїв та ін. Зазначено, що гальмує розбудову моделі мовної політики також і символічна мовна політика, яку антиукраїнськи налаштовані інституції використовують для маніпулювання суспільною свідомістю та політичною поведінкою спільноти і не лише під час виборів, а й щоденно заради реваншу та перемоги. Дається визначення постмодернізму як явища і конструкту, якому притаманні: падіння поваги до влади, що ми спостерігаємо не лише на прикладі України, яка за період незалежності пережила декілька революцій, останньою з них є «Революція гідності», а й інших закордонних і доволі успішних демократичних держав таких як Канада, Бельгія та ін., де влада невзможі подолати мовно-політичні протистояння та розв'язати мовно-політичні проблеми цивілізованим шляхом; посилення самовираження людини, яке породжено постмодерністськими реаліями життя звичайних людей та суб'єктів політики, а також викликано використанням політичних технологій, які сприяють карнавалізації протестних акцій; «засліплення грою символів», коли флешмоби, перфоманси і театралізація використовуються для того, аби показати вади влади, її некомпетентність, небажання працювати на благо народу і держави; віртуалізація політичного життя, яка відбувається під час виборів, коли боротьба ідей і програм замінюється боротьбою політичних шоу-менів за кількість глядачів/читачів, лайків, повідомлень у соціальних мережах, що яскраво показали у 2019 році президентські вибори в Україні; перетворення політики на «ток-шоу», коли приватні телерадіоканали обговорюють одні і ті самі проблеми або очевидні і зрозумілі для більшості глядачів та слухачів питання, які нерідко супроводжуються суперечками та навіть бійками, що телевізійними каналами транслюється багатьом державам світу.

Ключові слова: постмодернізм, модель мовної політики, політичні технології, символічна політика, маніпуляції, плюралізм, віртуалізація політичного життя.

Vdovychyn I., Savoyaska S. Influence of postmodernism on the development of a model of language policy

The influence of postmodernism on the development of a model of language policy, which consists of political actions, technologies, flash mobs, political shows, manipulations, etc., which negatively influence the formation of this model, is explored. It is revealed that the positive component of the development of the language policy model during the postmodern period is such phenomena as freedom, independence, democracy, pluralism, etc. Conversely, the development of a model of language policy is hampered by political technologies, various actions, demonstrations aimed at the formation of pro-Russian self-consciousness in Ukrainians, the rejection of all Ukrainian: Ukrainian independence, unity, language, culture, history, heroes, etc. It is noted that the development of the language policy model is hampering the symbolic linguistic policy, which manipulated all political forces during the independence years and used it during the election for victory. The definition of postmodernism as a phenomenon and construct, which is inherent in it: the fall of respect for power, which we observe not only on the example of Ukraine, which has experienced several revolutions during the period of independence, the last of which is the "Revolution of Dignity", but also other foreign and rather successful democratic ones. states such as Canada, Belgium, etc., where the authorities can not overcome linguistic-political confrontation and solve language-political problems in a civilized way; the enhancement of human self-

expression that is generated by the postmodern realities of the lives of ordinary people and policy makers, as well as the use of technologies that promote the carnival of protest actions; "Blinding game characters" when flash mobs, performances and theatricals are used to show weaknesses of power, its incompetence, and the unwillingness to work for the benefit of the people and the state; the virtualization of the political life that takes place during the election, when the struggle of ideas and programs is replaced by the struggle of political showmans for the number of viewers / readers, liceans, social networking posts that clearly showed the presidential election in Ukraine in 2019; turning policies into "talk shows" when private TV and radio channels discuss the same problems or are obvious and understandable to most viewers and listeners issues that are often accompanied by controversy and even fights that television channels broadcast to many countries of the world. Particular attention in this article is paid to various postmodern theories, the overwhelming percentage of which is related to the destructive problems of the model of language policy and those institutions that are not able to cope with the language-political challenges of the present. Proceeding from the above, it was concluded that citizens' loyalty to the model of language policy, which is not specific to their language and culture, as well as the state in whose territory they live, is largely ensured by the welfare they see in the growth of the economy, the formation of identity, mutual understanding and in building a European or other model of language policy on the basis of equality, pluralism, multi – or monoculturalism.

Key words: postmodernism, model of language policy, political technologies, symbolic policy, manipulation, pluralism, virtualization of political life.

Постановка проблеми. Постмодернізм [лат. post – після, що означає те, що настає після чогось] – це новий етап розбудови моделі мовної політики, який в останні десятиліття спричинив широкі дискусії, породив нові концепції і теорії [1]; новий напрям у політологічній теорії, яка намагається під іншим кутом бачення пояснити мовно-політичні явища і процеси, які формують реальність у вигляді постіндустріального суспільства; методологія, яка визначає нові стратегії, цілі й завдання подальшого розвитку мовної політики як політичної науки. Уперше поняття «постмодерн», як зазначає В. Горбатенко, використав у 1917 році Р. Панвіц у праці «Криза європейської культури», де йдеться про нову людину, покликану подолати занепад, а також розглядається специфіка постмодернізму як культурного цивілізаційного явища [8, с. 3]. Постмодернізм у порівнянні з модернізмом є новою методологією, яка засуджує мовно-політичні дії доби модернізму, що виявлялися у шовінізмі, заборонах рідних мов і культур національних меншин, корінних націй та ін. Модерна доба під усілякими приводами нав'язувала українцям чужі мови і культури як рідні, формувала у них угорську, румунську, польську, німецьку, російську та ін. самосвідомості; забороняла послуговатися рідною українською мовою, розвивати власну історію, поширювати українську літературу, науку та освіту, захищати національні інтереси і цінності; нескорених українців переслідувала, саджала у тюрми, не давала можливості відновити свою державність. На думку А.Постол, «нездатність держави виконувати свої основні функції і завдання дискредитує її, обмежує дієздатність, робить непотрібною» [11, с. 72]. Це значною мірою стосується й Української незалежної держави та її влади, яка ухвалює мовні та ін. закони під час виборів та на шкоду тих мов, які знаходяться на межі зникнення. Утім, така можливість виникла на початку 1990-х рр., коли ідеї постмодернізму стали втілюватися в життя у добу перебудови. Водночас ідеологія доби модернізму відступати не збирається: вона посилює свої позиції, заручившись ідеями консерватизму та озброївшись ідеологіями комунізму, соціалізму, соціал-демократії, лівоцентризму та ін. Це ми бачимо на прикладі розбудови моделей мовної політики різних демократичних закордонних держав, зокрема Канади, мовно-політичною проблемою якої є Квебек, Бельгії, якій мало чим допомагає навіть таке явище як мультикультуралізм. Виходячи з зазначеного, постмодерністська методологія є актуальною з огляду на розв'язання тих мовно-політичних проблем, які постали. Виходячи з зазначеного, мета цього дослідження полягає у тому, аби показати сутність і призначення постмодерністської методології та її вплив на розбудову моделі мовної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми, пов'язано з науковими працями А.Тойнбі, А. Етціоні, Р. Інглхарт, Ж. – Ф. Ліотар, Ч.Дженкс, З. Бауман, Д. Белл, М. Гайдегер, І. Гассан, В. Вельш, О. Панарін, Р. Панвіц та ін. Розвинули їх ідеї у власних дослідженнях вітчизняні науковці, зокрема, В. Горбатенко [8], І. Вдовичин [1;2], А. Постол [11], С. Савойська [13;14], Н. Степанова та Ю. Андрієнко [16], Н.Терещенко, Н. Хома [18] та ін. науковці, які вважають, що постмодернізм характеризується відходом від ідей і цінностей попередньої доби, яка захищала передусім цінності влади та державних інституцій, а на інтереси громадян недостатньо звертала увагу. За висновком А. Постол, «сучасна реальність свідчить про те, що постмодернізм і глобалізація, «підточуючи» підвалини модерної держави, руйнують національну ідентичність як одну з основ згуртованості суспільства і держави» [11, с. 74]. Тобто одним з головних наслідків наступу глобалізації, на думку А. Черниш, – це «підірвання основ локальних національних культур під гаслами їхньої консервативності та відсталості, руйнація систем традиційних цінностей, витискання рідних мов під натиском передусім англійської, формування і швидке поширення космополітичних настроїв та ідентифікаційних практик ототожнення себе з громадянами світу» тощо [19, с. 15]. Мислителі-постмодерністи, зокрема Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріди, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоза та П.-Ф. Гваттарі, розвінчують сутність тоталітарних режимів ХХ століття, їх ідеології, переосмислюють роль держави, значення політичної науки. В умовах постмодерну заперечується ідеологія, домінування, насилля, війни на користь плюралізму, рівноправного діалогу, дискурсу, миру і злагоди. Сприяє плюралізму мовна політика мультилінгвізму та мультикультуралізму, які є європейськими цінностями. Водночас «плюралізм можливий лише в умовах обмежень, де не усе, що спонтанно народилося, є припустимим» [10, с. 106]. Важливою характерною рисою постмодернізму, на думку науковців, є віра у прогрес і всемогутність розуму, системність та прагнення досягти мети.

На думку більшості постмодерністів, епоха модерну є абсурдною під кутом бачення перемоги революцій, знищення людей у світових війнах, голодоморах, концтаборах, тюрмах лише за те, що вони прагнули бути вільними, мати власну державу, послугоуватися рідною мовою, розвивати власну культуру та модель мовної політики. На думку Н. Степанової та Ю. Андрієнко, «українське суспільство, не встигнувши адаптуватися до модерних вимог та свідомого виконання громадських обов'язків, вироблення дієздатних інституційних форм суспільного контролю за владою, добровільного прийняття на себе відповідальності за той політико-правовий порядок, який виникає як результат взаємодії суспільства і влади, потрапило у ситуацію постмодерну» [17, с. 126]. Французький філософ, постмодерніст, деконструктивіст Жак Дерріда зробив спробу переосмислити традиційні цінності та стереотипи мислення. Тому його знаки набувають політичного характеру шляхом мови і мовлення, вказують на реальний предмет або на його заміщення знаком. Зокрема, на знаках, явищах, візуалізації, політичній поведінці та політичних діях епохи постмодернізму активізує увагу вітчизняний дослідник Н. Хома, які, на її переконання, асоціюються з «невизначеністю, відсутністю канонів, карнавалізацією, посиленням самовираження людини» та ін. [18, с. 405], з чим погоджуються Н. Степанова та Ю. Андрієнко. На їх думку, «постмодерній українській культурі, притаманні падіння поваги до влади («Помаранчева» революція та «Революція гідності»), посилення самовираження людини (використання технологій, які сприяють карнавалізації протестних акцій), «засліплення грою символів» (флешмоби, перфоманси, театралізація), віртуалізація (вибори, під час яких боротьба ідей і програм заміщується боротьбою політичних шоу-менів за кількість глядачів/читачів, лайків, повідомлень у соціальних мережах), перетворення політики на «ток-шоу» [16, с. 125-128]. До цього переліку варто додати мовну політику, яка на словах у політиків має велике значення для суспільства і держави, а на ділі суб'єкти політики згадують про неї лише під час виборів. Тобто, формування моделі мовної політики відбувається непослідовно, не за планом, а час від часу. Такий легковажний підхід до такої важливої інституції як мовна політика набрид пересічним громадянам, які вирішили на президентських виборах 2019 року об'єднатися і змінити таку владу раз і назавжди та очистити її ряди від старих політиків. Тобто, такий вплив сучасними методами на політичні інституції є також заслугою постмодернізму, про що українська спільнота не могла і мріяти у добу модерну.

Виклад основного матеріалу. Постмодернізм як явище виник у кінці 1960 – х рр. на основі модернізму [франц. *modernisme* – сучасний], що є напрямом у політиці кінця XIX – перша пол. XX ст. Постмодернізм – це духовний стан політичної реальності, який, у порівнянні з модернізмом, є більш прогресивним, відкритим, фрагментарним і плюралістичним. Ціннісною складовою постмодернізму, на основі якої розбудовується модель мовної політики, є плюралізм, який дає можливість знаходити спільну мову та розв'язувати складні мовно-політичні проблеми. «Основними домінантами політичного плюралізму, як вважає М. Остапенко, є стратегія жити разом, повага до інтересів, поглядів та стандартів життя іншого, готовність відшукувати і використовувати компроміси» [9, с. 2], що досягаються взаємними поступками, які також повинні мати певну межу, за яку не можна переступати, аби не втратити державу, національні цінності та інтереси. Політичний плюралізм активізується, на слухну думку М. Остапенко, «не лише за рахунок пошуку суспільної і політичної єдності в умовах демократії, а й відображає проблему політичного порядку, суспільної інтеграції та політичної стабільності» [9, с. 1]. В основі політичного плюралізму закладено ідею взаємодії і партнерства, що притаманно демократичним державам. Плюралізм останніх виражається у безперервних дискусіях, громадських обговореннях, публічних виступах владарюючих еліт та політичних діячів. Політичний плюралізм, на думку М. Остапенко, «розвиває ініціативність, раціональне мислення, свідоме ставлення людини до політичного життя, сприяє утвердженню свободи та інших демократичних цінностей» [9, с. 20].

Протестні настрої учасників акцій, які виникали на території України у добу постмодерністської «перебудови», були спрямовані проти розбудови російської моделі мовної політики, яка розвивалася і поширювалася на основі асиміляції неросійських народів, зокрема й українців. Гальмували розбудову моделі мовної політики політичні акції, які влаштовувалися в Україні антиукраїнськими політичними інституціями під час російських рухів і таких «культурних» заходів як фестиваль «Велике російське слово», День Росії в Україні, акція під назвою «Відмінити українську мову за непотрібністю» та мітингів під гаслами «Геть українську окупацію», «Крим незалежна держава» та ін. Такі і їм подібні заходи формують в українській спільноті російську національну самосвідомість та ненависть до України, виховують повагу до російської мови і культури росіян. Під час таких акцій особливого значення набувають такі символи «руського міра» як «російська мова» та «російська культура», де для їх популяризації використовуються лозунги, плакати та ін.

Гальмується ефективний розвиток моделі мовної політики у добу постмодерну тоді, коли одна держава, яка, як правило, є колишньою метрополією, намагається захопити мовно-політичний і культурний простір іншої, яка знаходиться у слабшій позиції по відношенню до першої. Така держава втручається у внутрішні справи своєї колишньої колонії, намагається спрямувати її модель мовної політики у потрібному для неї напрямку, використовуючи для цього власні мовно-політичні важелі, мову і культуру, інші технології та методи тиску, які негативно впливають на формування моделі під час створення законів про мову, відповідних програм та ухвалення важливих мовно-політичних рішень. Серед мовно-політичних технологій за цілями реалізації, вітчизняний науковець О. Висоцький виділяє «відволікаючі (маніпулятивні), репресивні, міфологізуючі, ідеологізуючі та нав'язуючі, які, на його думку, відіграють помітну роль у створенні та увічненні колективних ідентичностей та формуванні націоналістичних ідеологій» [3, с. 70], які в Українській державі за своєю сутністю і призначенням мають угорський, румунський, російський та ін. характер. Аналізуючи стратегічну мету та маніпулятивну політехнологію Кремля, у цьому зв'язку варто зауважити, що анексія української території розпочалася з тих регіонів (Крим і Донбас), де були найбільш поширені комунікації російською мовою в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя, зокрема в освіті, науці, діловій сфері, повсякденному житті, торгівлі, спорті, ЗМІ та ін. Тобто, мовно-політичні технології виступають головним інструментом ідеологізації сприйняття суспільно-

політичної реальності, яка пов'язана з маніпуляціями загарбників або державних зрадників, які на окупованій території застосовують такі важелі і засоби, аби запевнити місцеве населення у власній правоті. Технології, на слухну думку О. Висоцького, «є ефективними інструментами регулювання мовних відносин, що спираються на мовні механізми, які функціонують у розмовах та переговорах, у пропагандистських битвах для отримання та реалізації влади. За допомогою технологій мовою маніпулюють як символом для досягнення єдності та лояльності новій владі, формування її легітимності та ідеологічних настанов...» [4, с. 138]. За допомогою мовно-політичних технологій російською мовою в Україні маніпулюють проросійські налаштовані інституції для досягнення єдності у середовищі «руського міра», лояльності до Росії та її влади, формування російського патріотизму в Україні та ін. Тому при дослідженні моделі мовної політики варто звернутися до вивчення та аналізу таких мовно-політичних технологій, які допоможуть розкрити її суб'єктивні та об'єктивні сторони, позаяк «мовною політикою є діяльність, яка, у процесі формування моделі, використовує будь-які лінгвістичні, культурні, правові, медійні засоби та можливості для створення особливої мовно-символічної та комунікативної реальності, спрямованої на реалізацію інтересів правлячих суб'єктів. В іншому випадку, мовна політика, як зазначає О. Висоцький, – це технології і стратегії, через які суб'єкти влади нав'язують свою волю та уявлення щодо бажаної мовної ситуації на певній території тим чи іншим членам суспільства» [3, с. 68-69].

На розбудову моделі мовної політики у постмодерну добу негативно впливають інформаційно-комунікаційні технології, які почали стрімко розвиватися та поширюватися у кінці ХХ – на поч. ХХІ ст., що призвело до формування глобального інформаційного простору, посилення його ролі у мовно-політичних та загально-культурних процесах. Інформаційні технології розуміють як методологію, засоби, способи технологічної обробки та створення штучної первинної інформації, метою яких є донесення до споживачів технологічно обробленої інформації та приховання первинної. У цьому контексті поняття «інформаційні технології» варто розуміти як знання, які передаються від джерела, яким у минулому були родина, школа і церква, до приймача інформації. Інформаційно-комунікаційні технології стрімко розвивалися на території Радянської України та продовжують розвиватися у посттоталітарній Україні, які її інформаційний простір заповнили деструктивною інформацією антиукраїнського спрямування, на основі якої у пересічного громадянина формується проросійська самосвідомість, культура і мова. Наприклад, модерною технологією СРСР був «добровільний» перехід українців на російську мову спілкування та навчання, що вітчизняні науковці називають міфом [12, с. 66], який було застосовано радянськими інституціями як технологію для російщення українців. За допомогою цієї технології, як зазначає Л. Масенко, «шовіністична імперська пропаганда сформувала у значної частини мешканців Донецької і Луганської областей неприйняття української мови, культури й ідентичності, позаяк у деформованій маніпулятивними технологіями свідомості українець, який послуговується рідною мовою, сприймається як нацист» [7, с. 7] і націоналіст.

Відтак, наслідком постмодерних маніпулятивних технологій, приміром, в Донецьку, у середині 1990-х, з – понад 170 шкіл лише чотири були повноцінними україномовними навчальними закладами. Окрім зазначеного, на розбудову моделі мовної політики негативно впливає політична віртуалізація, що варто розуміти як процес заміни політичної реальності системою образів, уявних моделей, симуляцій, спираючись на мас-медіа, які конструюють соціально-політичну реальність, програмують сьогодення, а також поведінку громадян і суб'єктів політики. Внаслідок «Революції гідності» та російської агресії, на думку І.Танчин, відбулися суттєві зміни у національному самоусвідомленні великої частини громадян України, війна стала вирішальним фактором, який принципово змінив критерії української ідентичності [Див. 17, с. 43-48]. Усе це, з одного боку, позитивно вплинуло на розбудову моделі мовної політики, з іншого боку, негативно. Про це свідчать наукові підходи та погляди окремих науковців, зокрема Н. Замкової, яка у своїй праці «Проекти реалізації «міжмовних відносин» та «мовної політики» в межах утопічних проектів сучасної України» зазначила, що «майдан спирався на народну мілленарну утопію, де українська мова виступала не просто мовою корінного етносу, а й як мова універсального добра та справедливості», на основі якої формується в Україні модель мовної політики [6, с. 57]. Тобто, як політики, так і науковці доводять своє бачення моделі мовної політики, сперечаються, демонструють свою правоту та участь, приміром, в акціях голодування проти ухвалення Верховною Радою за часів правління В.Януковича закону «Про засади державної мовної політики». Така їх вільна поведінка також є ознакою постмодерну, де діяти за законом, Конституцією України, тобто, за правилами не є обов'язком політиків, а радше – грою, якою вони заряджаються у власних інтересах та для перемоги. Складовою постмодерної методології є символ (гр. – знак, предмет, дія), що означає образ, поняття, ідею, які передають чиясь думку, переживання, позаяк вони мають символічне значення, на основі яких формується деструктивна модель мовної політики. Тобто, символіку можна використовувати у різних моделях мовної політики та мовно-політичних ситуаціях, де вона матиме як конструктивне, так і деструктивне значення. Утім, «національна символіка», як зазначає Н. Хома, виражає уявлення про колективну спільноту «ми», а тому активно використовується у критичні моменти, які вимагають мобілізації суспільства, наприклад, під час українсько-російського збройного протистояння [18, с. 407]. Символічну модель мовної політики критикував свого часу римський філософ Цицерон, бо відчував загрозу від грецької мови, яка насаджувалася римлянам і тим загрожувала римській культурі з боку двомовних осіб, які зневажали рідну латинську мову, надаючи перевагу грецькій, вважаючи себе людьми «витонченого смаку» [5, с. 224]. Тобто, породженням постмодернізму є мультикультуралізм, демократія, занепад комунізму, глобалізація [2], децентралізація, які формують та розбудовують відповідну модель мовної політики, визначають вербальну, реальну та символічну поведінку політиків, чим створюють політичну реальність.

Відтак, складовою постмодернізму та його витвором є децентралізація. Така мовно-політична децентралізація формує у регіональній спільноті Півдня, Сходу та Заходу країни сепаратистські настрої. Децентралізацію, яка надає громадянам та обраним ними до органів місцевої влади представникам більших

повноважень для ухвалення рішень не лише у сфері державного управління, а й – мовної політики, яку місцеві органи влади, приміром Півдня і Сходу України, де нещодавно діяв закон «Про засади державної мовної політики», можуть здійснювати на власний розсуд з посиланням на інтереси та бажання громади. Тобто, на Півдні і Сході України, де місцева і регіональна влади цінують і поширюють переважно одну мову, яка є російською, яку під виглядом децентралізації місцева проросійська налаштована влада може запропонувати у вигляді регіональної або офіційної. Під з цим кутом бачення така модель мовної політики в усіх відношеннях є небезпечною, позаяк вона може поглибити розкол українського суспільства не лише за мовною ознакою, а й на рівні регіонів і держави. Тобто, лише децентралізована модель деліберативної політики, на думку Т. Сивак, закріплює за кожним право приймати рішення, яке може і має координуватися із загальноприйнятими нормами [Див. 15, с. 95-102].

У цьому контексті особливою складовою моделі мовної політики, що базується на політиці децентралізації, є такі явища як багатомовність, своєрідність національного складу населення та міжнаціональних відносин, а також роль окремих мов та їх носіїв у суспільному житті. Так, у Швейцарії, Бельгії, Канаді та в інших розвинених демократичних державах, територія яких складається з окремих земель, децентралізація необхідна для того, щоб ці регіони утримати у єдиному тілі країни, зберегти єдність народу та цілісність держави. Для держав, які не мають у своєму складі територій з особливим статусом, децентралізація, є не лише шкідливою, а й загрозовою. В Україні влада за допомогою політики децентралізації перекою територію держави під громади та самостійні регіони, де можуть і надалі неофіційно функціонувати такі регіональні мови як русинська, румунська, угорська, російська та ін. [Див. 13, с. 378-383]. Політика децентралізації нав'язується українцям окремими політиками європейських держав, Росією та проросійськи налаштованими політиками в Україні. З іншого боку, децентралізація України в умовах російської агресії та «гібридної війни» на Сході України може пришвидшити автономізацію держави, територіальний розкол і сепаратизм. Мовна політика децентралізації, яка без належного обговорення та з'ясування багатьох нерозв'язаних питань, зокрема і мовно-політичних, нав'язується українському народу під виглядом поліпшення господарювання на місцях, наведення порядку у регіонах та наповнення казни. Водночас ніхто з ініціаторів ідеї децентралізації не поточив, чи матиме можливість українська мова розвиватися у східних і південних областях після її остаточного запровадження, де до недавнього часу панувала російська мова як регіональна, коли села, міста, містечка, райони та області матимуть можливість самостійно визначати, яку мову використовувати у діловій сфері, якою мовою проводити навчання, оформляти документацію, розв'язувати інформаційно-комунікаційні, культурні та інші проблеми. Така модель мовної політики, що базується на ідеї децентралізації та нав'язується європейськими, російськими та опозиційними політиками українському народу, у недалекому майбутньому може призвести до нових протистоянь і конфліктів на мовно-політичному ґрунті та сепаратизму, якщо зважити, що мову спілкування та використання на рівні міста і регіону, за словами экс-Президента П. Порошенка, будуть обирати громади та місцеве самоврядування [Див. 14, с. 126-129]. У цьому випадку окремі політики намагаються нав'язати українському народу таку модель мовної політики, яку не могли застосувати на практиці навіть противники усього українського у часи правління экс-Президентів Л. Кучми та В. Януковича. Така модель мовної політики децентралізації є ризикованою, позаяк вона може загальмувати використання української мови, з одного боку, на Півдні і Сході України, де суспільно-політичний простір контролюється російською мовою, з іншого, – на Заході країни, де використовується румунська, русинська та угорська мови як регіональні, а подекуди – як офіційні. Для функціонування української мови це є тривожним сигналом, бо нагадує ту модель мовної політики, яку не встигли втілити у життя экс-Президенти Л. Кучма, В. Янукович та інші проросійськи налаштовані політики, які поширюють комунікації лише російською мовою, а мови інших етнічних меншин є лише ширмою для їх ідеї та мети.

Так постмодернізм розлучається з тоталітаризмом і переходить до ідеї різноманітності. Захистити локальну спільноту від глобалізації може ідентичність. Утім, «українське суспільство, на думку А. Черниш, ще й досі не виробило своєї ідентичності, спільної для усіх громадян держави» [19, с. 15]. Тому воно залишається вразливим до деструктивної моделі мовної політики, яка базується на ірраціональній політичній культурі та ідеології колишніх метрополій, які свого часу панували на теренах України, а окремі з них і наразі не позбулися такого бажання. Тобто, деструктивна модель мовної політики відображає несумісні погляди і цілі спільнот. У цьому сенсі альтернативною моделлю мовної політики є така, яка базується на конструктивізмі, складовою якого є дискурс, який базується на плюралізмі, діалозі та ін. цінностях. Виходячи з цього, у центрі уваги досліджень сучасного постмодерну знаходяться питання утвердження української мови як державної та розширення її функціонування у галузі освіти в усіх регіонах України. Утім, не усі дослідники мовної політики, на основі якої у постмодерну добу формується нова її модель на основі модернізації та українізації сфер і галузей суспільно-політичного життя української спільноти. Є й такі науковці, які вважають, що «за умови великої кількості російськомовних українців та їх радянської ідентичності, етнічна основа національного будівництва була обрана неправильно» [6, с. 57].

Висновки та перспективи дослідження. Вплив постмодернізму на розбудову моделі мовної політики є конструктивним і деструктивним. Конструктивний вплив спостерігається тоді, коли модель мовної політики розбудовується на основі таких цінностей як демократія, плюралізм, мультикультуралізм (і то не завше) та ін. Деструктивний вплив гальмує розбудову моделі мовної політики на конструктивній основі, позаяк він спирається на такі інституції як глобалізація, децентралізація, яка не підходить усім і кожному, авторитаризм, тоталітаризм тощо. В українських реаліях життя деструктивною є модель мовної політики тоді, коли її розбудова гальмується зусиллями антиукраїнськи налаштованими інституціями, які ведуть Україну до союзу з Росією, налаштовують український народ проти незалежності, вступу до НАТО та Євросоюзу, а російську війну на Сході України вважають громадянським конфліктом. З запровадженням політики децентралізації, яка є витвором постмодерністських теоретиків, місцевій регіональній владі може бути дозволено запроваджувати будь-яку мову

у якості офіційної або регіональної. У такому разі на території Західної України, зокрема на Закарпатті та Буковині, в основі нової моделі мовної політики може бути угорська, русинська, румунська та ін. мови, а на Півдні і Сході країни – переважно російська мова, якою до цього часу послуговуються кримські татари, яким не вистачило 28 років незалежності, щоб вивчити українську мову. У цій ситуації може не залишитися місця для розвитку та поширення української мови як державної. Як наслідок, українці можуть втратити можливість і надалі формувати політичну націю на кшталт німецької, французької та ін., які послуговуються на державному рівні однією мовою, а Українську державу – як національну. У таких умовах за українською мовою може бути закріплена нова функція – не реалізованої до кінця і незатребуваної мови. Тому досліджувати модель мовної політики і надалі залишається актуальною проблемою серед тих науковців, які переймаються долею українського народу, збереженням, розвитком його культури та Української держави.

Бібліографічний список:

1. Вдовичин І. Теоретико-методологічні підходи до дослідження політологічного змісту теорії постмодерну // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – 2018. – Випуск 14. / Матеріали четвертих міжвузівських методологічних читань «Політологія як наука про принципи, форми та способи здійснення людської свободи. – С. 217-220.
2. Вдовичин І. Теоретико-методологічні засади дослідження процесів глобалізації // Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 р. / Відп. за випуск Л. Рижак. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 221-225.
3. Висоцький О. Технології та стратегії мовної політики / О. Висоцький // Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 24-25 травня 2019 р., м. Дніпро. / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. – С. 68-71.
4. Висоцький О. Теоретико-методологічні виміри мовної політики / О. Висоцький // Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 12-13 квітня 2019 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНУ» ДОР». / Наук. ред. О.Є. Висоцька. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. – С. 138-140.
5. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: Наукове видання. – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.
6. Замкова Н. Проекти реалізації «міжмовних відносин» та мовної політики в межах утопічних проєктів сучасної України / Н. Замкова // Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія / за заг. ред. О. А. Яковлева. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 54-66.
7. Масенко Л. Двоязика небезпека // Урок української. – 2005. – № 3-4. – С. 3-4.
8. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття / В. Горбатенко // Політичний менеджмент. – Київ, 2005. – №1. – С. 3 – 13.
9. Остапенко М. Політичний плюралізм як ціннісна основа демократичного суспільства: Автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23. 00. 03 / Національний педагогічний у – т імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 36 с.
10. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз. [Монографія] / За заг. ред. Ф.М. Рудича. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 448 с.
11. Постол А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність / А. Постол // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Запоріжжя, Вип. 42. – 2010. – С. 69-79.
12. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.
13. Савойська С. Комунікативний аспект мовної політики регіонального розвитку і територіальної інтеграції у контексті глобалізації (на прикладі децентралізації України) // Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія / за заг. ред. О. А. Яковлева. – Одеса: Видавничий дім Гельветика, 2016. – С. 372-385.
14. Савойська С. Про політику децентралізації із російським «присмаком» (на прикладі мовної політики сучасної України) // Проблеми модернізації України: [зб. наук. пр.]. Матеріали Всеукр. наук. – практ. конф. МАУП «Європейський вимір реформування публічного управління в Україні» / редкол. М. Н. Курко (голова) [та ін.]. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал». – Вип. 3. – 24 листопада 2016. – С. 126-129.
15. Сивак Т. Деліберативна демократія як основа становлення стратегічних комунікацій в Україні / Т. Сивак // Res Politicae. Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2017. – Т. 19. – С. 95-102.
16. Степанова Н., Андрієнко Ю. Політична участь у добу постмодерну: українська практика / Н. Степанова, Ю. Андрієнко // Молодий вчений. – №5(20). – Ч.4. – травень 2015. – С. 125-128.
17. Танчин І. Українські праві радикальні партії після Революції гідності / Ігор Танчин, Галина Луцишин // Humanitarian Vision. – 2016. – Volume 2, number 2. – Р. 43-48.
18. Хома Н. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. М. Хома // Гілея. Політичні науки. Збірник наукових праць. – 2014. – № 89. – С.405-408.
19. Черниш А. Мова та ідентичність у сучасному світі // Мова і суспільство. – Львівський університет ім. І. Франка, 2012. – Вип. 3. – С. 13-22.

References:

1. Vdovychyn I. Theoretical and methodological approaches to the research of the political content of the theory of postmodern. *Visnyk of Lviv University. Philosophical and political studies*. 2018. Issue 14. Materials of the fourth interuniversity methodological readings "Political science as a science about the principles, forms and methods of the implementation of human freedom. P. 217-220.
2. Vdovychyn I. Theoretical and Methodological Principles of the Study of the Processes of Globalization. Abstracts of the Reporting Scientific Conference of the Faculty of Philosophy in 2014. Vp. for issue L. Ryzhak. Lviv. *Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv*. 2015. P. 221-225.

3. Vysotsky O. Technologies and strategies of language policy. O. Vysotsky. Social and humanitarian research and innovative educational activity. Materials of the International Scientific Conference. May 24-25. 2019. The city of Dnipro. Science edit O.Yu.Vysotsky. Dnipro. *SPD "Okhotnik"*. 2019. P. 68-71.
4. Vysotsky O. Theoretical and Methodological Measurements of Language Policy. O. Vysotsky. Philosophical-Worldview and Cultural Contexts of Continuing Education: Materials of the International Scientific and Practical Conference. April 12-13. 2019. The city of Dnipro. The "DANO" DOR ". Science edit O.E. Vysotska. Dnipro: *SPD "Okhotnik"*, 2019. P. 138-140.
5. Diyak I. Ukrainian revival or new Russification?: Scientific publication. – K.: Granoslov, 2000. – 304 pp.
6. Zamkova N. Projects on the implementation of "interlanguage relations" and language policy within the limits of utopian projects of modern Ukraine. N. Zamkova. Time of choice: challenges of the information age: collective monograph per comp. edit O. A. Yakovleva. Odessa. *Publishing House "Helvetica"*. 2016. P. 54-66.
7. Masenko L. Bilingual Danger. *Ukrainian lesson*. 2005. No. 3-4. P. 3-4.
8. Gorbatenko V. Postmodern and transformation of the value basis of human existence. V. Gorbatenko. *Political Management*. Kyiv. 2005. №1. P. 3 – 13.
9. Ostapenko M. Political pluralism as a value basis of a democratic society: Author's abstract. dis ... doc. flight. Sciences: 23. 00. 03. *National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov*. Kyiv. 2013. – 36 p.
10. Political and ideological process in the Ukrainian society under modernization: comparative analysis. [Monograph]. For co. edit FM Rudich. K. IMIDEND them. I.F. Kuras *National Academy of Sciences of Ukraine*. 2013. 448 p.
11. Postol A. Postmodernism as a modern socio-political reality. A. Postol. *Humanitarian Bulletin ZGIA*. Zaporozhye. Vip. 42. 2010. P. 69-79.
12. Ruda O. The Language Question as an Object of Manipulating Strategies in the Contemporary Ukrainian Political Discourse: Monograph. Olena Ruda. NAS of Ukraine. *Institute of Ukr. Language*. K. 2012. – 232 p.
13. Savoyska S. The communicative aspect of the language policy of regional development and territorial integration in the context of globalization (on an example of decentralization of Ukraine). Time of choice: challenges of the information age: collective monograph. per colleagues. edit O. A. Yakovleva. Odesa. *Publishing House Helvetyka*. 2016. P. 372-385.
14. Savoyska S. On the policy of decentralization with the Russian "taste" (on the example of the language policy of modern Ukraine). Problems of modernization of Ukraine. [SB. sciences etc.]. Materials Allukr. sciences – practice conf. IAPM "European Dimension of Reforming Public Administration in Ukraine". Red. M. N. Kurko (head) [and others]. K. *DP "Publishing House" Personnel*". Vip November 3 – 24. 2016. P. 126-129.
15. Sivak T. Delitiable Democracy as the Basis for Strategic Communications in Ukraine. T. Sivak. *Res Politicae. The academy im Jan Długosza w Częstochowie*. 2017. Vol. 19. P. 95-102.
16. Stepanova N., Andrienko Y. Political participation in the postmodern age. Ukrainian practice. N. Stepanova, Yu. Andrienko. *Young scientist*. No. 5 (20). Part 4. May 2015. P. 125-128.
17. Tanchyn I. Ukrainian Right-wing Radical Party Following the Revolution of Dignity. Igor Tanchyn. Galyna Lutsyshyn. *Humanitarian Vision*. 2016. Volume 2. Number 2. P. 43-48.
18. Thoma N. Visualization as a characteristic of postmodern political action. N. M. Khoma. *Gilea. Political science. Collection of scientific works*. 2014. No. 89. P. 405-408.
19. Chernysh A. Language and Identity in the Modern World. *Language and Society. Lviv University I. Franca*. 2012. Voice. 3. P. 13-22.

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.14

УДК 321.7:316.32.383

ТЕКСТИ ОФІЦІЙНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК ІНДИКАТОР ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ УКРАЇНСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТІВ)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9799-9786>

Стеблина Н. О. к. н. соц. коммун., доцент, докторантка кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна)

В українському науковому дискурсі промови політиків більше вивчаються з точки зору політичної лінгвістики, до уваги беруться здебільшого тексти зарубіжних політиків. До того ж, для вивчення промов найчастіше застосовуються якісні методи, що унеможлиблює відслідковувати динаміку політичних процесів за тривалі періоди часу.

У статті на матеріалі 856 промов українських президентів: Ющенка, Януковича та Порошенка (за увесь період правління) із застосуванням формалізованого методу аналізу демонструється коливання параметрів політичних текстів залежно від зміни режиму.

Висувається гіпотеза про більш інтенсивну та різноманітну (у жанровому плані, планах форматів, інформаційних приводів, аудиторій, географії) комунікацію, притаманну більш демократичним режимам

Ющенко та Порошенко. Перша частина гіпотези про більш інтенсивну комунікацію (за простим кількісним підрахунком промов) за часів Януковича підтвердилася лише частково – за два перші роки правління. Друга частина гіпотези підтвердилася.

За часів Ющенко та Порошенко використовувалися не лише основні жанри прямих звернень до аудиторії (промови, виступи, слова, звернення, заяви), але й більша кількість піджанрів. При цьому у статті зауважується, що основні жанри прямих звернень лишаються недостатньо вивченими у царині політичних наук.

Для виголошення промов третім та п'ятим президентами України створювалося більше різноманітних та унікальних форматів заходів (усього 29 та 39 позицій відповідно; 18 позицій у Януковича). Також інформаційні приводи їхніх прямих звернень були більш пов'язані із поточними подіями, ніж із календарними та історичними подіями. У той час як промови Януковича були менш різноманітними за згаданими у них форматами та частіше були викликані календарними та історичними приводами (58,7% історичних та календарних у Януковича, 46,3% у Ющенко, 44,9% у Порошенка).

Щодо аудиторій, можемо констатувати наявність однакових найбільш популярних аудиторій для усіх трьох політиків (народ, міжнародні інститути, парламент). Тим не менш, різниця відчувається у різному розподілі уваги до них та у більшій кількості згадок про аудиторії у демократичних лідерів. Географічні преференції дозволяють нам показувати різну спрямованість щодо міжнаціональних блоків (Західні країни для демократичних лідерів, країни СНД для Януковича), а також зафіксувати більшу увагу до регіонів у межах країни, ніж до зарубіжних країн, та до країн із авторитарними режимами відповідно у авторитарного лідера.

Ключові слова: політичний режим, політична промова, жанри політичних промов, аудиторії політичних промов, президенти України

Steblyna N. O., Official political discourse texts as an indicator of the political regime evolution (by the mean of speeches of Ukrainian presidents)

In Ukrainian scientific discourse politics' speeches are predominantly studied within political linguistic. Primarily scholars pay their attention at foreign politician speeches. Additionally, qualitative methods are usually used, and there is almost impossible to measure political processes' dynamics for large periods of time.

In the paper 856 speeches of Ukrainian presidents (Yuschenko, Yanukovych, Poroshenko) are studied – all the speeches for the whole period of presidency. With the formal analysis oscillations of different parameters in the political texts, due to changes of political regimes is demonstrated.

The main hypothesis of the study is the interrelation between more intense and diverse (in the terms of genres, formats of events, informational occasions, audiences, geography) communication and more democratic regime. The first part of the hypothesis was partly approved. Simple count of the quantity of the speeches shows, that low intensity of speeches was observed only during the first two years of Yanukovych presidency. The second part of the hypothesis was approved.

Yuschenko's and Poroshenko's speechwriters used not only main genres of speeches (statements, appeals and etc), but subgenres as well. Additionally it is stressed, that in the Ukrainian scientific tradition genres of direct appeals aren't studied enough.

The third and the fifth Ukrainian presidents' teams created more diverse and unique actions formats (29 and 39 respectively; 18 for Yanukovych). Information occasions were mostly connected with current affairs, whereas in the Yanukovych case historical and calendar occasions prevailed (58,7% historic and calendar occasions for Yanukovych, 46,3% Yuschenko, 44,9% Poroshenko).

As for audiences, there are three the most popular recipients for all the presidents (people, international institutions, and parliament). However, the difference is in the attention distribution and the bigger number of audiences mentions in democratic leaders' speeches. Geographic names mentions analysis shows different approaches towards international blocks (the Western countries and more democratic countries for the democratic leaders; the CIS countries and more authoritative countries for Yanukovych).

Key words: political regime, political speech, genres of political speeches, audiences of political speeches, Ukrainian presidents

В українській науковій традиції політичні промови переважно вивчаються з точки зору вживання у них певних мовних засобів та стилістики. До того ж, об'єктом вивчення зазвичай стають один чи декілька текстів, оскільки вітчизняні дослідники використовують якісні методи для аналізу. Тим не менш, політичні промови становлять інтерес не тільки для політичної лінгвістики, але й можуть активніше вивчатися як тексти, через які «промовляє» політичний устрій. Відтак, саме у політичних промовах можна фіксувати зміни політичного режиму, і потенційно – прогнозувати такі зміни. Окрім того, використання кількісних методів або ж поєднання кількісних та якісних методів аналізу промов дасть змогу охопити більший корпус текстів і показати політичний процес у його динаміці – через аналіз інтенсивності промов, їхніх інформаційних приводів, комунікативних ситуацій, аудиторій та ін.

Ця стаття є спробою саме такого дослідження, матеріалом якого стали більш ніж 800 промов українських президентів: Ющенко, Януковича та Порошенка. З нашої точки зору політичні тексти, до яких ми уналежнюємо

промови, є «дзеркалом» політичного режиму, відтак зміни режиму відбиваються на текстах. Метою цього дослідження буде через формальний аналіз заголовків промов трьох українських президентів показати зміни у політичному режимі країни. В результаті буде встановлено, за якими показниками можна визначати перехід від демократичного режиму до авторитарного і навпаки: від авторитарного до демократичного. Основною гіпотезою дослідження є зв'язок між тяжінням режиму до авторитаризму та меншою різноманітністю використовуваних спікером піджанрів, інформаційних приводів, комунікаційних ситуацій та типів аудиторій.

Рівень політичних та громадських свобод за цих трьох українських президентів зазнавав значних коливань. За оцінками різних міжнародних правозахисних організацій, таких як Freedom House, IREX, за часів Януковича, рівень свобод в країні знизився. При цьому Україна не потрапила до переліку не вільних (anti-free / not free) країн, де перебувають, приміром, Росія та Білорусь, однак, за показником свободи слова за Ющенка та Порошенка Україна мала 2 та 2,09 пунктів (із 4), за Януковича – 1,84 у 2011 та 1,66 у 2014 (дані IREX*). Згідно із доповідями Freedom House, у 2010 році країна мала статус вільної із 2,5 пунктами (де 1 – найкраща ситуація, 7 – найгірша). У 2013-2014 оцінки знизилися до 3,5, а статус – до частково вільної. За Порошенка Україна мала трохи вищу оцінку 3, тим не менш, статус вільної так і не отримала**.

Обидві організації Freedom House та IREX користуються для укладення своїх звітів експертними оцінками, тим часом як формальний аналіз політичних текстів дасть змогу отримати більш повну та об'єктивну картину і підтвердити або спростувати спостереження, отримані міжнародними правозахисниками.

Політичні промови як об'єкт вивчення

Незважаючи на доволі значну кількість наукових публікацій, матеріалом вивчення для яких стали політичні промови, все ж царину українського спічрайтингу не можна назвати достатньо вивченою. Переважна більшість досліджень, яку знаходимо в електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. Вернадського стосується саме лінгвістики. Зокрема, вивчаються мовно-стилістичні ознаки [8], семантичні особливості функціонування фразеологізмів у політичному дискурсі [6] лексичні та стилістичні, лінгвостилістичні та гендерні особливості цього типу текстів. Цікаво, що в основному, у політичній лінгвістиці дослідники спираються на аналіз промов саме іноземних політиків.

Окрім того, політичні промови вивчаються з точки зору їхнього впливу на свідомість аудиторії, зокрема через маніпулювання [13], параноїдну акцентуацію політичного діяча [7], або через формування у реципієнтів відповідної картини світу [14]. У цьому аспекті використовується також дискурс-аналіз, таким чином «розкриваються приховані значення... у промовах та визначається, які саме знання та вірування спікер хотів би сформувати у своєї аудиторії, при цьому описуються також «риторичні стратегії» [18; 20]. Також розглядається проблема впливу супра- і топографематичних засобів на виголошення промови [15].

Додатковим свідченням недостатньої вивченості політичних промов є доволі широкі визначення для цього типу політичного тексту, а також відсутність розробленої класифікації політичних промов.

Наприклад, А. Худолій визначає політичну промову і як «форму публічного виступу» і як «процес комунікації і один з видів соціальної дії» [14, с. 208]. Тим не менш, нас промова цікавить саме як форма, що зумовлює відповідний зміст.

На думку А. Гузак, яка вивчала президентські промови, це «офіційний публічний виступ глави держави з позитивними чи негативними оцінками, обґрунтуваннями, конкретними фактами, окресленими планами, перспективою політичних змін. Такий виступ характеризується емоційністю, чіткістю постановки проблем, насиченістю, конкретністю, дієвістю, а також стислими часовими межами» [2, с. 57]. Тим не менш, публіцистичні тексти на політичну тематику також можуть мати схожі складові (оцінки, обґрунтування, факти, плани, перспективи) та ознаки (емоційність, насиченість, дієвість та ін.). Тож виходить, що єдиною жанроутворюючою ознакою промови є тільки те, що його виголошує політик.

Дж. Хабве більш звужує визначення, додаючи, що це саме монологічний текст (бо часом до промов уналежнюють дебати між політиками (див [17]), а також визначає мету промови «просувати питання, що стосуються управління державою чи то прямо, чи то непрямо». На думку дослідника, промова – це піджанр політичного дискурсу; також промова відбувається у межах політичної події [19, с. 5]. Тобто промова сама по собі не є дією, як-от стверджує А. Худолій, а є, швидше, пов'язаною із нею або є викликаною певною подією. Цей факт, на нашу думку, і відбивається на намаганнях дослідників виокремлювати певні підтипи промов, виходячи із комунікативної ситуації, якою вони були породжені, наприклад, новорічна політична промова [11] або передвиборча промова [3].

Ще один аспект, який ускладнює жанрову диференціацію промов, – вплив на процес їхнього створення самих спікерів-політиків, найбільше уваги цьому питанню присвячують російські дослідники (див [4; 5; 10; 12]).

Тим не менш, політична практика дає нам приклад зовсім іншої класифікації промов президентів. Якщо взяти до уваги сайт Президента України, то там у розділі «промови» знаходимо не тільки власне «промови», але й виступи, заяви, звернення, послання, коментарі та ін. Звісно, практика використання жанру завжди випереджала теорію, тим не менш, цілком очевидно є потреба детальніше визначити та описати як сам жанр промови (припускаємо, що це саме родове поняття у цьому плані), так й інші жанри, які використовуються президентами. Важливими для визначення можуть стати якраз «політичні події», які ці типи текстів породжують. Приміром, промова може бути справді «монологічним» форматом, а от виступ, ймовірно, передбачає наявність інших виступів на певному заході, тож має бути укладений відповідно до комунікативних інтенцій інших мовців, містити відсилки до них та ін.

Відтак, можемо зробити висновок, що політичні промови саме у царині політичних наук потребують детальнішого вивчення, зокрема в аспекті відображення у них поточної політичної ситуації та поточного політичного режиму (приміром, для судових промов укладено жанрову типологію (див. [16]). У подібному ракурсі цей тип текстів ще не розглядався. В цілому, політичні промови детально описані у царині політичної лінгвістики, переважно на матеріалі текстів іноземних політиків. Тому в цьому плані промови вітчизняних діячів також заслуговують на більш прискіпливий інтерес. Окремою проблемою тут є також відсутність визначень політичних промов як конкретного жанру та інших жанрів прямих звернень до аудиторії, що створюються як реакція на конкретну політичну подію.

Матеріал дослідження та формальний аналіз промов президентів

Особливістю наповнення офіційного сайту президента, що є основним джерелом промов, є те, що наступники завжди видаляють увесь контент попередника. Цілком зрозумілим є те, що зміна президента може означати зміну політичного курсу, а отже й зміну комунікативних пріоритетів. Тим не менш, приміром, на офіційному сайті польського президента усі тексти, у тому числі промови, попередників переміщуються в архів, а сам сайт наповнюється новою командою. Про важливість формування архіву президентських промов говорять і А. Баровська та І. Коваль, зазначаючи деяку недосконалість комунікації між президентом та суспільством в Україні: «факт оприлюднення як [разове] доведення інформації до відома населення, зокрема у спосіб опублікування, та можливість надання президентських документів (матеріалів) не вичерпує задоволення вимоги щодо обов'язку держави створити умови для реалізації доступу до публічної інформації, що відрізняє право на доступ до інформації від права на інформацію» [1, с. 14].

На сьогодні промови президентів в електронному вигляді доступні читачам тільки через веб архів Way back machine (<http://web.archive.org/>), який також містить пробіли (тижневі або й навіть у декілька місяців), тож припускаємо, що 856 текстів промов, які було знайдено із його допомогою, – це не весь корпус текстів. Тим не менш, ця кількість все ж дає нам підстави сподіватися на репрезентативність нашого дослідження, оскільки пробіли у рубриці «промови» заповнювалися із допомогою рубрики «новини», підрубрикою якою є «промови». Окремі тексти також можна знайти на сайтах ЗМІ та інших веб-ресурсах.

У знайдених промовах ми визначали:

- Інтенсивність створення промов (через дату публікації)
- Жанрове визначення (жанр прямого звернення найчастіше вказується у назві, ті промови, що не містили такого визначення, розподілялися у категорію «без жанру»)
- Географію промов (через вказані географічні назви країн або населених пунктів)
- Формат заходу, під час якого промови виголошувалися (через вказані у назвах формати)
- Нагоду або інформаційний привід (через вказані у назвах нагоди), окремо ми розглядали т. зв. історичні та календарні нагоди: відзначення історичних дат, свят або «днів»
- Аудиторію (через вказані у назвах інститути або суспільні групи, до яких звертався президент).

Для того, щоб формалізувати аналіз, використовувався словник жанрів промов президентів, а також словник географічних назв. Наявність у назві промови формату заходу визначалась через прийменники «на», «під час», «при», «за підсумками», «за результатами», «після». Приміром:

- Промова Президента України **під час** церемонії інавгурації
- Виступ Президента на урочистому зібранні з нагоди 70-ї річниці визволення Києва від фашистських загарбників

Вказання у промові інформаційного приводу визначалось через прийменники «щодо», «у зв'язку з», «з приводу», «стосовно», «напередодні», «з нагоди». Наприклад:

- Звернення Президента з **приводу** останніх подій у Києві
- Звернення Президента України з **нагоди** Дня Гідності та Свободи

Історичні та календарні нагоди знаходилися через іменники «день», «меморіал», «монумент» (в усіх відмінках та у множині), корені «-річ», «рок», корені, префікс та суфікс «вшануван».

Аудиторія промов визначалася через прийменники «до», «у», «перед», «для», «з», «на».

Результати дослідження

Інтенсивність промов

Простий кількісний підрахунок промов на сайтах президентів таких авторитарних держав, як Білорусь та Казахстан, показує низьку інтенсивність публічних виступів президентів цих країн порівняно з Україною. Приміром, річна кількість промов президента Казахстану Назарбаєва коливається від 8 до 19, президента Білорусі Лукашенка від 13 до 15. На основі цих даних можна було б припустити, що низька інтенсивність офіційної комунікації між президентом та суспільством і його інститутами є характерною рисою авторитарних режимів, тож перехід країни до більш авторитарної моделі управління має характеризуватися зниженням кількості промов.

У таблиці 1 ми бачимо, що за кількістю промов Україна випереджає авторитарні режими, тим не менш, інтенсивність промов у Януковича та Порошенка приблизно однакова, якщо врахувати, що перший утік з країни до закінчення свого терміну. При цьому треба також врахувати декілька пробілів у даних за 2018 рік (в інтернет-архіві відсутні дані від кінця липня 2018 до січня 2019, тим не менш частину промов було знайдено через розділ «новини»).

Кількість промов президентів України 2005-2019

Президент	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.*	усього
	Ющенко	72	62	70	63	65	
Янукович	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.**	-	228
	33	46	78	65	6	-	
Порошенко	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.***	289
	44	93	47	57	29	19	

* Промови за січень – до кінця президентського терміну

** Промови за січень-лютий – до втечі з країни

*** Промови за січень-травень – до кінця президентського терміну

Тож наше припущення про зв'язок між тяжінням режиму до авторитаризму та інтенсивністю промов підтверджується лише частково – у перші два роки правління Януковича. У 2012-2013 він вийшов на ту саму кількість, що й Ющенко. Схожість між Ющенком та Порошенком за цим показником спостерігається тільки у перші два роки (тут маємо взяти до уваги, що президентський термін Порошенка у 2014 почався у червні). Цікаво при цьому звернути увагу на те, що нинішній український президент також рідко комунікує із суспільством та його інститутами у форматі промов, за травень – листопад на сайті знаходимо сім промов. Тим не менш, висока інтенсивність промов на початку президентського терміну може свідчити про радикальну зміну курсу країни або ж, швидше, бажання про це заявити.

Інформаційні приводи

Оскільки простий підрахунок кількості промов лише частково підтверджує різницю між режимами, проаналізуємо додаткові параметри. Оскільки з нашої точки зору, авторитарний режим передбачає більший ступінь закритості влади, зокрема і в плані звернень голови держави до суспільства та його інститутів, цей факт має відобразитися і на інформаційних приводах промов. Для того, аби це виміряти, ми поділили інформаційні приводи на історичні (відзначення певних історичних подій), календарні (відзначення свят (релігійних та світських) або ж днів (день боротьби зі СНІДом, день міліції та ін) та звичайні. Передбачаємо, що більш демократичний режим тяжитиме до переважання звичайних приводів над історичними та календарними, адже боротьба політичних сил та відносна свобода слова та думки має породжувати багато незапланованих подій та, відтак, вимагатиме спеціальної реакції зі сторони голови держави. Ця гіпотеза підтверджується: якщо вирахувати відсоток промов, присвячених історичним та календарним інформаційним приводам, то під час правління Януковича таких промов було більше 58,7%, ніж за Ющенка (46,3%) та Порошенка (44,9%).

Жанрове визначення

Більш інтенсивна та неупорядкована (через вищу різноманітність інформаційних приводів) комунікація між головою держави та суспільством і його інститутами має відобразитися й на використанні більш широкою жанровою палітри звернень. У таблиці 2 можна побачити співвідношення за цим параметром.

Отже, в цілому три українських президенти використовували усі основні жанри (звернення, виступи, слова, заяви та послання). Тільки Янукович не виступав із власне промовами. Тобто за цим параметром різниця мінімальна, однак, якщо ми звернемо увагу на використання піджанрів, вона стане виразнішою:

- Ющенко – чотири піджанри звернень (Янукович та Порошенко – один);
- Ющенко – чотири піджанри виступів (Янукович та Порошенко – жодного);
- Порошенко – один піджанр промов (Янукович та Ющенко – жодного);
- Порошенко – два піджанри послань (Янукович та Ющенко – жодного);
- Ющенко та Порошенко – три піджанри слів (Янукович – один);
- Ющенко та Порошенко – два піджанри заяв (Янукович – жодного).

Окрім цього, Ющенко і Порошенко запроваджують по одному власному жанру.

Можемо пояснити намагання уточнити жанр бажанням підкреслити особливості інформаційного приводу або ж нагоди: наприклад, «спільна заява» або «позачергове послання». Окрім того, у визначеннях піджанрів (це особливо характерно для Ющенка) бачимо виражену інтенцію до членування виступів («вступне звернення», «початок виступу», «заключний виступ»). Це можемо вважати бажанням структурувати комунікацію, задавати тон або ж підсумовувати сказане іншими.

Отже, виходячи із наявності більшої кількості піджанрів промов у Ющенка та Порошенка можемо констатувати більш урізноманітнену комунікацію між цими президентами та суспільством і його інститутами, ніж у випадку Януковича.

Формати заходів

На вибір жанру чи піджанру може впливати не тільки інформаційний привід, а й формат заходу, в якому бере участь спікер. Тож ми підраховували також і дані за цим параметром (див. табл. 3).

Жанрові визначення промов президентів

<i>Жанри та піджанри</i>	<i>Ющенко</i>	<i>Янукович</i>	<i>Порошенко</i>
звернення	116	99	100
новорічне звернення	3	3	1
вступне звернення	1		
телевізійне звернення	5		
відеозвернення*	1		
усього звернень	126	102	101
виступ	109	88	147
початок виступу	1		
заключний виступ	1		
усього виступів	111	88	147
промова	30		3
вітальна промова			1
усього промов	30	0	4
Слово	16	4	6
вступне слово	9	11	4
заключне слово	3	1	
вітальне слово	3	1	
усього слів	31	17	10
Заява	27	12	14
спільна заява	5		1
усього заяв	32	12	15
пошання	2	3	2
позачергове пошання			1
щорічне пошання			1
усього пошань	2	3	4
відповідь на звернення	1		
коментар			5
без жанру	6	6	3
усього промов усіх	339	228	289

* Відсутність відеозвернень можемо пояснити розташуванням їх у спеціальній рубриці за часів Януковича та Порошенка

Формати заходів, на яких виголошувалися промови президентів

	<i>Ющенко</i>	<i>Янукович</i>	<i>Порошенко</i>
академія	1	1	
акція	1		3
вечір	5		2
виставка	1		
відвідання	1		1
відкриття	16	1	4
візит			1
вшанування			1
дебати	2	2	6
дискусія			1
засідання	31	29	26
захід		4	6
заява для преси			1
зібрання, збори, збір	2	9	3
з'їзд	6	1	2
зустріч	29	10	15
інтронізація			1
конвокація			1
конгрес			1
консультації	2		
конференція	4	6	9
круглий стіл	4		1
літургія			1
марш			1
мітинг	3		
молитва			1
молитовний сніданок			2
нагородження	1		
нарада	5	2	2
обід	1		
парад			4
переговори	1		2
представлення	1		1
презентація		1	2
прийом, прийняття	3		1
проща	1		1
реквієм			1
саміт	5	2	3
святкування	1		
сегмент			1
сесія	2	3	2
симпозіум		1	
слухання	2	1	
собор			1
урочистості	7	11	4
урок мужності			1
форум	8	1	6
церемонія	12	7	29
Усього форматів заходів	158	92	151
Усього форматів заходів – у відсотках до кількості промов	46,6%	40,3%	52,2%
Усього типів форматів заходів	29	18	39

Отже, найбільше вказівок про формат заходів бачимо у Порошенка; Ющенко та Янукович за цими показниками мають менший відсоток. Тим не менш, за унікальністю форматів Порошенко та Ющенко значно випереджають Януковича, що, знову ж таки, свідчить про більш урізноманітнену комунікацію із суспільством та його інститутами, намагання створювати нові заходи для такої комунікації.

Аудиторії промов

Ще один параметр, що має свідчити про різний підхід до комунікації, – аудиторії, до яких у своїх промовах зверталися президенти. Результати можна побачити у табл. 4.

Таблиця 4

Аудиторії промов президентів України

	<i>Ющенко</i>	<i>Янукович</i>	<i>Порошенко</i>
ВР	23	10	17
дорадчі органи	2	3	7
міністри	7	4	2
місцева влада, ОДА	6	-	1
РНБО	3	1	4
СБУ, МВС, прокуратура, судді, НАБУ	5	6	10
ЗСУ, ВМС	2	1	6
дипломати	7	2	3
партія	3	1	-
міжн.інститути	29	12	19
укр.народ, українці за кордоном	26	23	23
освітяни, лікарі	6	3	7
учасники	9	3	6
релігійні інститути, діячі, віруючі	6	-	3
музей, театр	3	1	3
ЗМІ	10	3	7
бізнес	4	2	
інше	1	1	1
усього	152	76	119
усього %	44,8%	33,3%	41,1%

У цій таблиці маємо деякі спільні моменти для трьох президентів – приміром, звернення до народу – з-поміж найбільш популярних, тим не менш, як Ющенко, так і Порошенко адресували свої промови й українцям за кордоном, Янукович звертався тільки до внутрішньої аудиторії. Також найбільш часто зустрічалися звернення до різноманітних міжнародних інститутів (ПАРС, ООН та ін.), тим не менш, є певне відставання за цим показником у Януковича. Показовою також є кількість згадок Верховної Ради у Ющенка, адже під час його президентського терміну перемогу на парламентських виборах 2006 року здобула опозиційна до нього Партія регіонів. Тим не менш, український народ, міжнародні інститути та Верховна Рада входять до трьох найбільш популярних аудиторій звернень трьох президентів, різними є лише співвідношення.

Щодо решти позицій, для Ющенка притаманна увага до журналістів, виконавчої та місцевої влади. Це має свідчити про намагання президента налагодити комунікацію на всіх рівнях, відкритість президента, у тому числі до ЗМІ. У Януковича на четвертій позиції силові структури та виконавча влада. В принципі, він приділяв увагу силовим відомствам упродовж усього свого терміну, і одне з перших його звернень також адресувалося МВС, що може свідчити про авторитарність режиму, тим не менш, лише згадок цих структур для цього не достатньо. До того ж, силові структури також на четвертому місці для Порошенка. При цьому частина згадок присвячена саме реформуванню цих органів, чотири рази було згадане НАБУ, одного разу – поліція. Дорадчі органи, освітяни та журналісти посідають п'яту позицію найбільш популярних аудиторій Порошенка, що також свідчить про більш динамічну комунікацію.

За загальним числом звернень до різноманітних аудиторій очевидним є відставання Януковича за цим показником й більша кількість згадок різноманітних інститутів та суспільних груп у назвах промов Порошенка та Ющенка. Тож ми не бачимо різниці щодо найбільш популярних аудиторій, проте у даному випадку більш диверсифікований підхід до вибору реципієнтів знаходимо у політиків, за часів яких Україна оцінювала вищі оцінки за демократичними показниками.

Географія промов

Виходячи з різних політичних регіональних орієнтацій президентів, знаходимо також і розходження у згадках різних країн (табл. 5).

Згадки географічних назв у назвах промов президентів

	Ющ.	Ян.	Пор.		Ющ.	Ян.	Пор.		Ющ.	Ян.	Пор.
Країни ЄС, Європа				колишня СНД				Регіони України			
Бельгія			1	Грузія	4	1		Донецьк	3	2	2
Великобританія	1		1	Казахстан	2			Тернопіль	1		1
Греція		1		Молдова	2			Київ	2	6	7
Данія	1			РФ	6	3	1	Крим	4	6	6
Латвія		1		Таджикистан		1		Львів	7		2
Литва	2			Туркменістан		1		Одеса	1		1
Нідерланди			1	СНД		3		Рівне	1		
Німеччина	1	1	5	колишня СНД усього	14	9	1	Дніпро		2	
Польща	8		4	Азія та Близький Схід				Черкаси		1	
Угорщина	1			Афганістан	1		1	Харків			1
Франція	1			Ізраїль	2			Донбас			2
Хорватія	1			Індія		1		Чернігів			1
Чехія	1			Малайзія			2	регіони усього	19	17	23
Швейцарія	1		1	Сирія			1	Америка			
Захід			1	Туреччина	2	1	3	США	6	2	3
Центральна Європа		1		Японія			1	Бразилія		2	
Європа	1	2	6	Азія та Близький Схід усього	5	3	8	Канада			3
ЄС	6	2	10					Мексика	1		
Чорноморський регіон	1							Америка усього	7	4	6
Балтія		1									
Європа усього	25	9	30								

Умовні позначення: *Ющ.* – Ющенко В. А., *Ян.* – Янукович В. Ф., *Пор.* – Порошенко П. А.

Як Порошенко, так і Ющенко більше згадують країни ЄС, при цьому для Порошенка характерна найбільша увага до Польщі та Німеччини, Польща також – найбільш згадувана країна для Ющенка. Янукович має менше згадок про ці країни, при цьому жодна з них не виокремлюється.

Цікавим також є розподіл уваги до колишніх країн СРСР (без прибалтійських країн). Очевидним є бажання Ющенка вести діалог із РФ, тим не менш, окрім цієї країни він згадує більш проєвропейські країни: Грузію (висловлюючи їй підтримку зокрема й під час Російсько-Грузинської війни у 2008) та Молдову. Із авторитарних країн, окрім РФ, згадано тільки Казахстан.

З-поміж інших країн, як Ющенко, так і Порошенко, приділяють увагу США, проте для останнього однаково важлива Канада.

Орієнтири ж Януковича зовсім інші. Він звертає увагу не тільки на РФ, а й на авторитарні Таджикистан та Туркменістан, при цьому для нього важливим є простір СНД (якщо згадок про Європу та ЄС у нього – 4, то СНД – 3). Також показовою є менша увага до США (порівняно з Ющенком). Решта країн Януковичем згадуються лише одного разу (окрім Бразилії), що також показує його незначну зацікавленість іншими регіонами (окрім СНД).

Щодо регіонів України очевидно є більша регіональна різноманітність, притаманна Порошенку, натомість Ющенко, порівняно із Януковичем та Порошенком, менше згадує про українські регіони. При цьому Янукович має більше згадок про області України, ніж про інші регіони.

Тим не менш, якщо підрахувати кількість згадок різних географічних назв (та їхні відсотки), найбільше цьому приділяє увагу Порошенко. Янукович же прогає обидвом.

Тож можемо припустити, що за згадками географічних назв більш авторитарний лідер тяжітиме саме до країн зі схожими режимами, також можемо зафіксувати чи спрогнозувати зміну режиму за зміною «географії» промов: від демократичних до авторитарних (чи навпаки).

Висновки

Отже, в українському науковому дискурсі промови політиків більше вивчаються з точки зору політичної лінгвістики, при цьому існує певна жанрова невизначеність поняття «промова», не виокремлюються інші жанри прямих звернень до аудиторії, мало вивчаються комунікативні ситуації, за яких промови виголошуються, їхня аудиторна спрямованість. До того ж, для вивчення промов найчастіше застосовуються якісні методи. Використання формалізованих методів дозволяє не тільки зіставляти промови декількох політичних діячів, а також вивчати, як у політичних промовах відображаються прагнення політиків до більш авторитарної / демократичної моделі управління.

Вивчення політичних промов трьох українських президентів якраз і дає змогу прослідкувати, як політичний режим відображається на політичному тексті. Наша гіпотеза про більш інтенсивну комунікацію за демократично орієнтованого політика підтвердилася лише частково (хоча вона працює у порівнянні України з такими авторитарними режимами, як у Білорусі та Казахстані). До того ж, тут мусимо враховувати ймовірне зниження популярності промов порівняно зі зверненнями через соціальні мережі. Також маємо враховувати високу інтенсивність політичного життя України, що «втягує» президента у комунікацію, тому за Януковича ми маємо зниження кількості промов тільки у два перших роки.

Тим не менш, вимірювати зміну режимів (перехід від демократичного до авторитарного і навпаки) можемо через інші показники. Зокрема це більше різноманітне використання піджанрів промов, оскільки, згідно із теорією жанру, жанри зорієнтовано на те, щоб якнайкраще відображати унікальну комунікативну ситуацію. Відтак, якщо комунікативні ситуації повторювані, влада не відчуває потреби урізноманітнити форми спілкування зі своїми аудиторіями. Також коливання режимів відображаються на використанні більш унікальних форматів, у межах яких відбувається спілкування президента із суспільством та його інститутами, та звичайних, а не календарних чи історичних інформаційних приводів. Щодо аудиторій, можемо констатувати наявність однакових найбільш популярних аудиторій для усіх трьох політиків (народ, міжнародні інститути, парламент). Тим не менш, різниця відчувається у різному розподілі уваги до них та у більшій кількості згадок про аудиторії у демократичних лідерів. Географічні преференції дозволяють нам показувати різну спрямованість щодо регіональних утворень, а також зафіксувати більшу увагу до регіонів у межах країни, ніж до зарубіжних країн, та до країн із авторитарними режимами відповідно у авторитарного лідера. При цьому кардинальна зміна «географічних» пріоритетів у промовах дозволяє зафіксувати спрямованість офіційного дискурсу на роз'єднання: «використання інших країн у публічних промовах як загрозу чи союзників України трансформує розкол країни за лініями Схід – Захід, Північ – Південь» [9, с. 28].

Тож, проблема відображення політичного режиму у політичних текстах потребує подальшого вивчення, зокрема, із використанням формальних методів можливе зіставлення політичних текстів, що продукуються різними режимами, а на основі цього подібного зіставлення можливо буде запропонувати як більш широкую типологію політичних текстів (зокрема промов), так і політичних режимів у межах категорії «авторитарний»/ «демократичний» режими.

Примітки:

* Media Sustainability Index (MSI) Explorer. URL: <https://www.mediasustainabilityindex.org/>

** Freedom in the world. Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/ukraine>

Бібліографічний список:

1. Баровська А., Коваль І. Архів промов президента як чинник реалізації публічності інституту президентства. *Актуальні проблеми державного управління*, 2013. № 3. С. 39-44.
2. Гузак А. М. Типологічні особливості вживання прецедентних імен у політичній ораторській промові (на матеріалі промов американських президентів). *Одеський лінгвістичний вісник*, 2014. № 4. С. 56-59.
3. Заблоцький Ю. В. Аналіз передвиборчих промов кандидатів у президенти США у 2012 році (М. Ромні та Б. Обама). *Одеський лінгвістичний вісник*, 2015. № 5(1). С. 57-62.
4. Земская Ю., Кузнецова, Е. Спичрайтинг и копирайтинг: филология на службе интегрированных маркетинговых технологий. *Филология и человек*, 2014. С. 1-6.
5. Казанцева М. С. Спичрайтинг как технология подготовки политических текстов. *Бизнес. Общество. Власть*, 2010. № 5. С. 25-39.
6. Кльось С. Семантичні особливості функціонування фразеологізмів у політичному дискурсі (на основі промов діячів англійською мовою). *Молодь і ринок*, 2012. № 1. С. 106-110.
7. Куліш Т. В. Параноїдний стиль в американському політичному дискурсі (на матеріалі промов Джозефа МакКарті). *Мовні і концептуальні картини світу*, 2014. № 50(1). С. 421-427.
8. Лосева І. Мовностилістичні ознаки політичних промов. *Нова філологія*, 2012. № 50. С. 64-66.
9. Мацишина І. В. *Формування політичної реальності України*. Київ: ТОВ «Твори», 2019. – 376 с.
10. Скрипникова Н. Спичрайтинг в политическом дискурсе (на примере публичных выступлений президента РФ). *Язык: история и современность*, 2017. № 2. С. 92-100.
11. Тхір М. Б. Новорічна політична промова як жанр публічного виступу (на матеріалі промов американських президентів). *Мова і культура*, 2011. № 6(14). С. 232-236.
12. Федорченко Л. Спичрайтинг как форма политического консалтинга в современной России. *Вестник МГОУ*, 2012. № 2. С. 155-161.
13. Холод, О. М. Соціо- та психолінгвістичні маркери імперативів у текстах промов керівників III Рейху як ознаки інмутації соціальної реальності. *Психолінгвістика*, 2016. № 19(2). С. 122-138.

14. Худолій А. О. Картина світу американських політиків (на матеріалі промов президентів США). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2014. № 46, С. 208-211.
15. Чепкасов А. Супра- и топографематические средства в практике спичрайтинга: на примере текстов выступлений губернатора Кемеровской области. *Коммуникативные исследования*, 2018. № 3(17), С. 211-225. DOI: 10.25513/2413-6182.2018.3.211-225
16. Швецова В. Види судових промов та їх особливості. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*, 2017. № 24. С. 95-100.
17. Bayram F. Ideology and Political Discourse: a Critical Discourse Analysis of Erdogan's Political Speech. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*, 2010. №7. С. 23-40.
18. Chang P. Discourse Analysis of President's Bush Speech at Tsinghua University, China. *Intercultural Communication Studies*, 2007. № 16(1). С. 205-216.
19. Habwe J. H. *Discourse analysis of Swahili Political Speeches*. Nairobi: University of Nairobi, 1999. 379 p.
20. Murphy J. "Our Mission and Our Moment": George W. Bush and September 11th. *Rhetoric and Public Affairs*, 2003. № 6(4). С. 607-632.
21. Wang J. A Critical Discourse Analysis of Barack Obama's Speeches. *Journal of Language Teaching and Research*, 2010. № 1(3). С. 254-261.

References:

1. Barovs'ka A., and Koval' I. Arxiv promov prezy'denta yak chy'ny'k realizaciyi publichnosti insty'tutu prezy'dentstva. *Aktual'ni problemy' derzhavnogo upravlinnya*, 2013. No 3. P. 39-44.
2. Guzak A. M. Ty'pologichni osobly'vosti vzhly'vannya precedenty'x imen u polity'chnij orators'kij promovi (na materialy promov amery'kansky'x prezy'dentiv). *Odes'ky'j lingvisty'chny'j visny'k*, 2014. No 4. P. 56-59.
3. Zablocz'ky'j Y. V. Analiz peredvy'borchy'x promov kandy'dativ u prezy'denty' SShA u 2012 roci (M. Romni ta B. Obama). *Odes'ky'j lingvisty'chny'j visny'k*, 2015. No 5(1). P. 57-62.
4. Zemskaja J., and Kuznecova, E. Spichrajting i kopirajting: filologija na sluzhbe integrirovannyh marketingovyh tehnologij. *Filologija i chelovek*, 2014. P. 1-6.
5. Kazanceva M. S. Spichrajting kak tehnologija podgotovki politicheskikh tekstov. *Biznes. Obshhestvo. Vlast'*, 2010. No 5. P. 25-39.
6. Kl'os' S. Semanty'chni osobly'vosti funkcionuvannya frazeologizmiv u polity'chnomu dy'skursi (na osnovi promov diyachiv anglijs'koyu movoyu). *Molod' i ry'nok*, 2012. No 1. P. 106-110.
7. Kulish T. V. Paranoyidny'j styl' v amery'kans'komu polity'chnomu dy'skursi (na materialy promov Dzhozefa MakKarti). *Movni i konceptual'ni karty'ny' svitu*, 2014. No 50(1). P. 421-427.
8. Losyeva I. Movnosty'listy'chni oznaky' polity'chny'x promov. *Nova filologiya*, 2012. P. 64-66.
9. Macy'shy'na I. V. Formuvannya polity'chnoyi real'nosti Ukrainy'. Ky'yiv: TOV Tvory', 2019. – 376 p.
10. Skripnikova N. Spichrajting v politicheskom diskurse (na primere publichnyh vystuplenij prezidenta RF). *Jazyk: istorija i sovremennost'*, 2017. No 2. P. 92-100.
11. Txir M. B. Novorichna polity'chna promova yak zhanr publichnogo vy'stupu (na materialy promov amery'kans'ky'x prezy'dentiv). *Mova i kul'tura*, 2011. No 6(14). P. 232-236.
12. Fedorchenko, L. Spichrajting kak forma politicheskogo konsaltinga v sovremennoj Rossii. *Vestnik MGOU*, 2012. No 2. P. 155-161.
13. Xolod, O. M. Socio- ta psy'xolingvisty'chni markery' imperaty'viv u tekstax promov kerivny'kiv III Rejxu yak oznaky' inmutaciyi social'noyi real'nosti. *Psy'holingvisty'ka*, 2016. No 19(2). P. 122-138.
14. Худолій А. О. Карты'на свиту амеры'kans'ky'x polity'kiv (na materialy promov prezy'dentiv SShA). *Naukovi zapysky' Nacional'nogo univerty'tetu "Ostroz'ka akademiya". Seriya : Filologichna*. 2014. No 46, P. 208-211.
15. Чепкасов, А. Супра- i топографематические средства в практике спичрайтинга: на примере текстов выступлений губернатора Кемеровской области. *Kommunikativnye issledovanija*, 2018. No 3(17), P. 211-225. DOI: 10.25513/2413-6182.2018.3.211-225
16. Shveczova V. Vy'dy' sudovy'x promov ta yix osobly'vosti. *Naukovy'j visny'k Pivdenoukrayins'kogo nacional'nogo pedagogichnogo univerty'tetu imeni K. D. Ushy'ns'kogo. Lingvisty'chni nauky'*, 2017. No 24. P. 95-100.
17. Bayram F. Ideology and Political Discourse: a Critical Discourse Analysis of Erdogan's Political Speech. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*, 2010. №7. С. 23-40.
18. Chang P. Discourse Analysis of President's Bush Speech at Tsinghua University, China. *Intercultural Communication Studies*, 2007. № 16(1). С. 205-216.
19. Habwe J. H. *Discourse analysis of Swahili Political Speeches*. Nairobi: University of Nairobi, 1999. 379 p.
20. Murphy J. "Our Mission and Our Moment": George W. Bush and September 11th. *Rhetoric and Public Affairs*, 2003. № 6(4). С. 607-632.
21. Wang J. A Critical Discourse Analysis of Barack Obama's Speeches. *Journal of Language Teaching and Research*, 2010. № 1(3). С. 254-261.

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.15

УДК 321.304

СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ГУМОР ЯК ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2997-3020>**Демичева А. В., к. соц. н., доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Україна)**

Політичний гумор – складне явище, наукова рефлексія якого може відбуватися у двох основних ракурсах. З одного боку, в умовах ускладнення політики, політизації різних сфер життєдіяльності соціуму, перманентного кризового стану владної сфери, гумор виступає засобом її осмислення, в якому відображаються актуальні з погляду суспільства політичні процеси, події та персоналії. З іншого боку, політичний гумор є невід'ємним елементом політичного іміджу сучасного політика, певною політичною технологією. Гумор і викликаний ним сміх стають невід'ємним атрибутом політичного процесу.

Політичний гумор є багатфункціональним явищем, загальними функціями якого виступають звільняюча, захисна; критична, демократизаційна; оцінна; інтегративна та ін. Політичний гумор є контекстуальним явищем, зміст, види, функції якого залежать в тому числі й від політичного режиму соціуму. Гумор може приймати різноманітні втілення: В актуальній культурній ситуації в умовах бурхливого розвитку віртуального простору однією з найзатребуваніших форм політичного гумору є інтернет – меми: слогани, «фотожаби», вірусні відеоролики і пародійні ілюстрації, мелодії і гіфи, комікси та демотиватори.

Незважаючи на велику кількість «народної творчості» та форм її виявлення, основним каналом гумористичної репрезентації сучасної політичної ситуації в Україні є професійний гумор, представлений у Інтернет та телевізійному просторах. Однак, навіть сміливі сучасні гумористичні «випади» не можна назвати гострою політичною сатирою, оскільки їх соціальна критика занадто м'яка, іронічна, не закликає до боротьби проти недоліків, погоджується з їх наявністю. Влада ігнорує цей сміх над собою і навіть дозволяє сміятися, що цілком обумовлено пом'якшенням політичного гумору, втрачаючи викривальну функції, набуття ним розважального змісту. Іншим аспектом проблематики політичного гумору є його використання у якості політичної технології та риси сучасного політичного лідера.

Ключові слова: гумор, політичний гумор, карнавалізація політики, форми та функції політичного гумору.

Demicheva A.V. Modern political humor as polyfunctional phenomenon

Political humor is a complicated phenomenon with its scientific reflection occurring in two major dimensions. On one hand, under the conditions of politics complication, politisation of various social aspects, permanent critical state of government, humor conducts the role of a tool to comprehend the politics with its current state, events and personalities. On the other hand, political humor is integral element of modern politicians' public image who are supposed to act like «one of the guys» with the help of a certain political technology. Politics can be considered as a state of dual opposition, where humor and seriousness are two poles of such an opposition.

Political humor is a polyfunctional phenomenon. General functions of political humor are: emancipating, critical, evaluative, integrative and more. Political humor is a contextual phenomenon with its functions, types and forms being dependent on political regime of a society. Forms of political humor are also flexible and can include satire, irony, grotesque and caricature. In a modern cultural dimension one of the most solicited form of political humor is the Internet – memes, slogans, viral videos and more. Despite the vast amount of folk art, the biggest channel of humoristic representation in modern Ukraine is professional humor, provided by media.

With all that, even risky political attacks cannot be classified as sharp political satire as their social criticism is too soft and does not urge to fight against the flaws. The government ignores this humor and even agrees to become the subject of it, which leads to the political humor softening, the loss of revealing function and adopting the entertainment feature. Another aspect of political humor problems is its usage as political technology for modern political leaders.

Key words: humor, political humor, politics carnivalisation, forms and functions of political humor.

Одним із засобів осмислення сучасної ускладненої політики та її складових є гумор, в якому відображаються актуальні з погляду суспільства політичні процеси, події та персонажі. Гумор став невід'ємним атрибутом сучасного соціально-політичного простору. Актуальність теми обумовлюється тим, що дослідження політичного гумору дозволяє зрозуміти та окреслити спектр найактуальніших проблем політичного життя даного соціуму в конкретний історичний момент; виявити найбільш популярні форми гумористичної реакції. Важливим це виглядає в умовах перманентної соціально-політичної кризи в Україні, масової недовіри до політичних інститутів, нестабільності політичної ситуації в світі в цілому та Україні зокрема. До того ж, політичний гумор в умовах постмодерністської ситуації набуває нових фігурацій, що також потребує наукової інтерпретації.

Слід зазначити, що в своїй теоретичній та практичній трактовці політичний гумор виступає в багатьох іпостасях: як форма соціальної розрядки; як маркер політичного розвитку держави; як інструмент політичної

боротьби; як форма критичної реакції на політичні рішення тощо. Але, незважаючи на поліфункціональність, атрибутивний характер, широке використання в практиці, політичний гумор не відноситься до вивчених тем української суспільно – політичної думки. На пострадянському просторі політичному гумору присвячені монографії А.В. Дмитрієва «Соціологія політичного гумору», В.В. Разуваєва «Політичний сміх в сучасній Росії», І.Д. Осіпова «Гумор в політичній культурі»; публікації Ляліної А.І (політична карикатура), О. Є. Ненько (гумористичний дискурс як поле конструювання політичної ідентичності), Самохіна В.О. (політичний гумор в промовах Б. Обами), Омельчук О.І. (політичний гумор як елемент демократії), Єремєєвої К. (офіційний радянський гумор, сатира на сторінках журналу «Перець») та ін.

Мета статі полягає у виявленні форм та характеристик сучасного політичного гумору як репрезентанта політичного життя країни.

Гумор і сміх глибоко вкорінені в суспільному житті. «Сміх повинен мати суспільне значення», – писав французький філософ Анрі Бергсон [1, с.89]. Отже, гумор виступає як 1) невід’ємний атрибут соціальної дійсності; 2) репрезентант соціальної реальності (тобто через гумор осмислюються реалії життя, в ньому фіксуються різноманітні явища чи зміни, через нього виражається оцінка подій, що відбувались чи відбуваються; 3) певний конструкт, що створюється різними акторами. Гумор і сміх є невід’ємною частиною людського існування. Гумор – 1) в широкому сенсі спосіб освоєння дійсності, як реакція на події; 2) у вузькому – варіант комічного поряд з сатирою, іронією [2, с.34-35].

Різновидом гумору є політичний гумор, який ще наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. Л.В. Карасьов запропонував визначати як «сміх розуму», зміст якого полягає у поєднанні емоцій та рефлексії [3, с.76]. Такий сміх припускає вміння раціонально оцінювати ситуацію, він більш соціально рафінованій, окультуреній і зводиться до сатири, іронії, сарказму. Розглянемо об’єкт такого виду гумористичної рефлексії. У сучасному світі, на думку К. Шмітта, держава і суспільство взаємно проникають одна в одну. Области, які колись були «нейтральними», – релігія, культура, освіта, господарство, – втрачають свою «нейтральність», політизуються. «Всяка протилежність перетворюється на протилежність політичну». Середовищем існування різноманітних форм «політичного життя» виступає політичний простір, що є, по суті, «питанням про політичну систему, визначення та оформлення її елементів, зв’язків між ними» [4, с.64]. У 1999 р. А. Дмитрієв визначив функції і мету політичного гумору і позначив його як «ставлення до політичного об’єкту, котрий поєднує зовні смішну трактовку з внутрішньою серйозністю». «Гумор політичний ... є невід’ємним і мінливим атрибутом політичного процесу ... своєрідною реакцією на концентрацію влади в суспільстві [5, с.76]. Тобто гумор викриває амбівалентність будь-якої політичної ситуації або явища, дозволяє зняти напруження, відчути перевагу над політичним бомондом. Інший ракурс політичного гумору розкриває М. Фуко, який розглядає владу як «розпилену», котра не виходить із якогось єдиного центру і існує в безлічі мікросфер. Як влада присутня скрізь, так і скрізь присутній опір владі [6, с. 193]. Тобто, якщо індивід не підкорюється, то він здійснює опір, в тому числі й через політичний гумор. Отже, політичний гумор, використовуючи вираз Х. Арендт, можна назвати «пасивним опором».

Якщо визначати конкретний об’єкт політичного гумору, то він може бути абсолютно різним: народ, ідеологія, власне політика, влада, можновладці тощо. При цьому, існує гумор актуальний (з’являється після якоїсь події і з часом втрачає свою актуальність) і позачасовий (відображає якесь глибше відношення). Як зазначає В.В. Разуваєв, політичний сміх далеко не завжди зникає одночасно з його об’єктом. Серед причин автор виділяє такі: можливість накладення минулого комічного на нині діючу ситуацію; влучність гостроти; політична пам’ять [7, с. 69].

Політичний гумор може приймати різноманітні втілення: сатири, іронії, афоризмів, анекдотів, частівок, шаржів, карикатур та ін. Він досить варіативний у своїх утіленнях, однак ці варіації мають різне суспільне значення в різні проміжки часу. Наприклад, анекдоти, як видається, складаються з коротких, переважно усних оповідань різного змісту, жартівливого або сатиричного забарвлення і завершуються несподівано і дотепно. Політичний анекдот – короткий анекдот про яку-небудь політичну ситуацію, поведінку і рису характеру лідера або представника якої-небудь групи. Будь-який анекдот зароджувався на межі декларованого і реального. Для людей це завжди була своєрідна віддушину, інструмент самопорятунку, – вважає А. Іванюшкін [8, с.71]. Американський дослідник Г. Бентон у есе «Витоки політичного анекдоту» стверджував, що політичні анекдоти є потужним транслятором популярних настроїв у суспільстві, де цей настрій не може знайти офіційно санкціонованого виходу [9, р. 33]. Карикатура означає зображення, в якому комічний ефект створюється з’єднанням реального і фантастичного, перебільшенням і загостренням характерних рис, несподіваними зіставленнями і уподібненнями, її розквіт прийшовся на ХІХ ст.

У теперішній час стають популярними нові формати політичного гумору, наприклад, інтернет – меми, що поєднують в собі вербальні і візуальні компоненти. Такі елементи медійного контенту як слогани і «фотожаби», вірусні відеоролики і пародійні ілюстрації, мелодії і гіфи, комікси та демомотиватори, можуть інтерпретуватися як меми. При цьому вони можуть бути як спонтанні (відгуки мережевої аудиторії на певні висловлювання чи поведінку політиків), так і спеціально створені та запущені у мережу зацікавленими акторами. Активне поширення мемів на політичну тематику, викликане двома моментами: політики постійно підкидають інформаційні приводи до суспільної уваги; по-друге, сам жанр мемів якнайкраще відповідає комунікаційним потребам сучасної публіки. Таким чином, як зазначає М. Фокіна, під політичним інтернет-мемом можна розуміти специфічний жанр інтернет – комунікації; окремі повідомлення в нових медіа, що представляють собою реакцію на ту чи іншу політичну подію, володіють різною природою (візуальною, аудіальною, вербальною), відрізняються яскравістю змісту і «упаковки», піддаються численному копіюванню і поширенню користувачами [10, с. 85]. Особливою, так би мовити крайньою формою сучасного політичного гумору, яку також можна розглядати як певну технологію, виступає тролінг. Є різні розуміння цього явища, однак вважаємо, що тролінг розпочинається з певного жарту, сатири, розіграшу,

прямолинійних висловлювань. Тобто для дискредитації когось /чогось використовується повідомлення, що має саркастичний чи провокаційний характер.

Політичний гумор має історично мінливий, контекстуальний характер. Так, початок протистояння серйозної політики і сміху як того, що є, тому, що могло б статися насправді, зводиться ще до іронії Сократа і комедій Аристофана. У середні віки особливості політичного гумору була пов'язана зі страхом перед руйнівною силою сміху і його загрозою святості влади. І тому він прийняв форму пародійного іносказання у вигляді карнавалу, що вносить в серйозний порядок соціальних і політичних норм, сміх і веселощі. Політика в цьому випадку сприймається і як видовище, і як гра. Протягом XVIII-XIX ст. гумор та сміх, який ним викликаний, стають невід'ємним атрибутом політичного процесу. Політичний гумор при демократичних та тоталітарних режимах має істотні відмінності. Так, на думку П.С. Рейфмана, більш-менш безкарно в СРСР можна було жартувати тільки над зовнішньою політикою і міжнародною обстановкою, будь-який інтерес радянських громадян до політики цілеспрямовано редукувався до зовнішньої політики, з повним виключенням можливості обговорювати внутрішні справи. За допомогою пропаганди образ того чи іншого явища, входить у суспільну свідомість і формує відповідні відносини суспільства. Невичерпні і узаконені також були такі теми: бюрократи, підлабузники, ледарі «аллїлуйщики і навіть чванливі партійні вельможі», але ніколи хтось конкретний [11]. Отже, тоталітарний гумор є абстрактний, заборонений владою, але затребуваний суспільством; розколотий на офіційний, санкціонований владою і народний, не підконтрольний їй; має такі форми, як «кухонні» анекдоти, різноманітні частівки, професійні та самодіяльні пародії на владних персон, виконує здебільшого звільняючу і захисну функції. Гумор у демократичному суспільстві є конкретний, обов'язковий елемент соціально-політичного життя, основна функція: критична, компенсаторна; має різноманітні форми. Через гумор може висловлюватися громадянська позиція, своє ставлення до політики країни в цілому.

Політичний гумор в умовах ситуації постмодерну, на думку Ж. Ліповецькі – справжній показник демократизації. Відбулося його пом'якшення. Гумор виконує подвійне демократичне завдання: він дозволяє індивіду забути, хоча б на хвилину, про мертву хватку долі, про реалії життя, про умовності і легковажно затвердити своє вільнодумство [12, с. 176]. Ліповецькі, вивчаючи гумор у контексті постмодерністського суспільства, виділяє три основні категорії: знеособлення, десубстанціалізацію, персоналізацію – всі ці процеси постмодерністського суспільства виявляються в нових джерелах зваблювання в ЗМІ: час потішних, героїчних чи мелодраматичних персонажів відійшов в минуле; на порядку денному відкритий, невимушений і скомороський стиль. Така доля гумору в сучасному суспільстві, він проникає в усі сфери, перетворюючи вищі ідеали в пародію. Оскільки постмодерн не визнає авторитетів, жорстких дуальностей та опозицій, тому самому серйозному може надаватися комізм. Навіть політичний розподіл на правих та лівих перетворюється в пародію на суперництво, яке наочно демонструють нові розважальні шоу, якими є телевізійні дебати. Персоналізуючись, образ політика стає посміховиськом: чим більші фракції відмовляються від протистояння, тим більш карикатурними виглядають політики; чим наочніше розуміється відсутність мотивів у політичній боротьбі, тим більше політична сцена нагадує стриптиз з демонстрацією добрих намірів, чесності, відповідальності і перетворюється в цирковому виставу та маскарад, – зазначає Ж. Ліповецькі. Вища стадія автономії політики – не радикальна деполітизація мас, а перетворення її в масову розвагу, в бурлеск: коли суперечності між партіями перетворюються на фарс, і все більше число людей це розуміють. Отже, на зміну героїчній і універсальній фазі загальної рівності, навіть обмеженого помітними класовими протиріччями, приходить гумористична і партикулярна фаза демократії [Там же, с.312]. В епоху постмодерну об'єктом політичного гумору може стати будь який елемент політичного життя, при цьому гумор перестає бути сатиричним та злим, стає розважальним та іронічним.

Сучасну політичну систему досить часто наділяють рисами карнавалу. Політичні інститути постійно стикаються з необхідністю за допомогою легальної і регулярної соціальної інверсії скидати напругу, яка накопичується в суспільстві. В іншому випадку неминучі соціальні катаклізми. І якщо історично гумор був, скоріше, інструментом, котрий десакралізує владу (найбільш яскраво це проявлялося в святах і карнавалах, або, за М.Бахтінін, «народно-сміхової культури»), то зараз гумористична технологія може в рівній мірі використовуватися як владою, так і опозицією [13, с.55]. У медіа-суспільстві, схильному до «часткової карнавалізації» (категорія, введена Умберто Еко: «проникнення карнавалової логіки в усі сфери життя суспільства: іншими словами, традиційний поділ на будні і вихідні, робочий час і час відпочинку, публічне і приватне простір поступово нівелюється, розчиняючись в «логіці карнавалу»), влада вже не претендує на «класичний» сакральний статус, прагнучи в «віртуальному тілі» вождя поєднувати два принципово різних типи сакральності – «традиційну» і «карнавальну» [14, с.35]. У ролі каталізаторів такої трансформації виступили ЗМІ, соціальні мережі, сам режим ліберальної демократії, в рамках якого політичні лідери змушені шляхом різних маніпуляцій підтримувати образ «свого хлопця». У суспільстві «часткової карнавалізації» ліберальна демократія і публічна політика завжди є карнавалом, шоу, перформансом. Справжня політика як діяльність з прийняття рішень залишається прихованою, в той час як на сцені – «карнавальна політика». Політичний гумор давно став частиною повсякденного життя пересічного українця. Кожна резонансна подія у владних колах миттєво породжує безліч жартів і анекдотів. Гумор допомагає українцям пережити потрясіння і хронічну нестабільність, він став захисною реакцією на складні політичні процеси, що відбуваються в країні. Політичний гумор затребуваний насамперед освіченою частиною суспільства – жителями великих міст та молоддю. Саме для цих прогресивних категорій населення, активних споживачів інтернет ресурсів різноманітні фотожаби та політичні жарти стали віддушиною в умовах складних реалій сьогодення. Інтернет-меми як один з найбільш популярних видів інтернет-комунікації, про що вже говорилося раніше, активно вживається українцями. Найбільш значущі події українського соціуму ретранслюються в мережу у вигляді вербальних і візуальних сполучень. Ці вірусні одиниці інформації, які ґрунтовно увійшли в наше

життя, є прямим результатом реакції населення на навколишні події. Героями мемів, можуть бути не тільки абстрактні явища, але і реальні люди. Найбільш популярними серед українців є інтернет-меми на вищій істеблішмент української політики. Ще одним видом політичного гумору, який активно споживається українцями, є жарти. Жарт – це фраза або невеликий текст гумористичного змісту. Вона може бути в різних формах, таких, як питання/відповідь або коротка байка. Він завжди був частиною культури будь-якого суспільства. Однак, якщо раніше жарти мали більш колективну основу, то на сьогодні ми можемо говорити про те, що більшість з них являються авторською розробкою. На сьогодні найбільш популярні політичні жарти також пов'язані з медійною сферою. Відвідувачі гумористичних шоу, стендапів купують емоції, враження, в тому числі й ті, що стосуються політики. Це цілком зрозуміло в контексті сучасного «суспільства вражень» (за Г. Шульце). Г. Шульце зазначає, що досягнення задоволення і щастя тепер стало свого роду працею, у споживанні благ і послуг акцент зміщується у бік емоцій. Однак орієнтація на переживання може блокуватися надлишком можливостей задовольнити свої бажання, що викликає почуття невдоволеності про всі спокусливі альтернативи, що не були обрані. Шульце зазначає, що вираз наших емоцій – дуже складне завдання, де індивід не завжди може дати оцінку своїм почуттям і зрозуміти наскільки повною мірою він задовольнив свої емоційні потреби і чи варті придбані враження витрачених сил, часу та грошей. Тому повинна бути й інша сторона, тобто «люди, які інтерпретують наші переживання: автори романів, лірики, журналісти, письменники, режисери», а також фахівці з емоційної комунікації [15, с.11].

Іншим аспектом існування політичного гумору є його технологічний характер, тобто використання у якості соціально – політичної технології. Іронія та сарказм використовуються на різних рівнях комунікації: між виборцями та кандидатом, між політиками, між можновладцем та громадянами тощо. Кепкування, стьоб, тролінг стали атрибутом політичної комунікації. І якщо раніше гумор самих політиків був швидше виключенням в українському політикумі, ніж правилом, то сьогодні гумор є невід'ємною складовою, правилом гарного тону серед політиків.

Таким чином політичний гумор для українців служить формою компенсації, відходу від реальності, є реальною формою критики влади, верифікації її рішень і дій, є певною технологією політичної розкрутки, механізмом передачі в гротескній формі суспільно-політичних реалій. Основним джерелом політичного гумору в Україні як репрезентації сучасної політичної ситуації, являються професійні жарти, які запускаються чи через авторські блоги, чи через гумористичні шоу. Отже, вивчаючи політичний гумор, в першу чергу розглядаємо його як невід'ємний і мілливий атрибут політичного процесу, саме в гуморі репрезентуються найактуальніші теми та проблеми суспільно – політичного життя.

Бібліографічний список:

1. Бергсон А. Смех. М.: Искусство, 1992. 168 с.
2. Дмитриев А.В., Сычев А.А. Смех: социофилософский анализ. М.: Альфа-М, 2005. 594 с.
3. Карасев, Л.В. Мифология смеха. Вопросы философии, 1991. №7. С. 68 – 86.
4. Иванюшкин А.А. Политический юмор как философско-эстетическая категория: сущность и специфика. Софист: социолог, философ, историк (Сб. науч. трудов). Вып. I. М.: МПГУ 2005. С. 61 – 69.
5. Дмитриев А.В. Социология политического юмора. М.: Росспейн, 1998. 214 с.
6. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. М.: Касталь, 1996. 448 с.
7. Разуваев В.В. Политический смех в современной России. М.: Изд. Дом ВШЭ, 2002. 386 с.
8. Иванюшкин А.А. Политический анекдот как одна из основных форм проявления политического юмора в обществе. Софист: социолог, философ, историк (Сб. науч. трудов). Вып. I. М.: МПГУ 2005. С. 69 – 73.
9. Benton G. The Origins of the Political Joke /Humour in Society: Resistance and Control. Paton, G.E., Powell, C., Venezia, L., Frailing, K. New York: St. Martin's Press, 1988. P. 33-55.
10. Фокина М.А. Демотиваторы в России и США: новые жанры интернет-коммуникации в глобализованном мире. Вестник НДЛУ им. Н.А. Добролюбова. 2012. № 20. С. 74 – 85.
11. Рейфман П.С. Из истории российской, советской и постсоветской цензуры. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/index.php – дата звернення 5.11.2019.
12. Липовецки, Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме; перев. с фр. В.В. Кузнецова; под общ. ред. Л.А.Краско. М.: Изд. Владимир Даль, 2001. 336 с.
13. Иванюшкин А.А. Карнавализация избирательной кампании как политическая технология. Социальное образование: проблемы и перспективы. 2004. №4. С. 55 – 60.
14. Эко У. Заметки на полях «Имени розы». СПб.: «Симпозиум», 2007. 92 с.
15. Сувалко А. С. Эмоциональный капитализм: коммерциализация чувств. М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2013. 48 с.

References:

1. Bergson, A. (1992). *Smekh* [Laughter]. М.: Iskusstvo, 168 s. (in Russ.).
2. Dmitriev, A.V., Sichev A.A. (2005). *Smekh: sotsiofilosofskiy analiz* [Laughter: sociophilosophical analysis]. М.: Alfa-M, 594 s. (in Russ.)
3. Karasev, L.V. (1991) «*Mifologiya smekha*» [The mythology of laughter]. *Voprosy filosofii*, №7. S. 68 – 86. (in Russ.)
4. Ivanyushkin, A.A. (2005) «*Politicheskiy yumor kak filosofsko-esteticheskaya kategoriiya: sushchnost i spetsifika*» [Political humor as a philosophical and aesthetic category: essence and specificity]. *Sofist: sotsiolog, filosof, istorik (Sb. nauch. trudov)*. Vyp. I. М.: MPG U 2005. S. 61 – 69. (in Russ.)

5. Dmitriev, A.V. (1998) *Sotsiologiya politicheskogo yumora* [Sociology of Political Humor]. M.: Rosspein, 214 s. (in Russ.)
6. Fuko, M. (1996) *Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksualnosti. Raboty raznykh let* [The will to truth: beyond knowledge, power and sexuality. Works of different years]. Per. s frants. M.: Kastal, 448 s. (in Russ.)
7. Razuvaev, V.V. (2002) *Politicheskii smekh v sovremennoy Rossii* [Political laughter in modern Russia]. M.: Izd. Dom VShE, 386 s. (in Russ.)
8. Ivanyushkin, A.A. (2005). «Politicheskii anekdot kak odna iz osnovnykh form proyavleniya politicheskogo yumora v obshchestve» [Political joke as one of the main forms of political humor in society]. *Sofist: sotsiolog, filosof, istorik (Sb. nauch. trudov)*. Vyp. I. M.: MPGU. S. 69 – 73. (in Russ.)
9. Benton, G. (1988). «*The Origins of the Political Joke*» /Humour in Society: Resistance and Control. Paton, G.E., Powell, C., Venezia, L., Frailing, K. New York: St. Martin's Press, R. 33-55. (in En [gl.]
10. Fokina, M.A.(2012). «*Demotivatory v Rossii i SShA: novye zhanry internet-kommunikatsi v globalizirovannom mire*» [Demotivators in Russia and the USA: New Genres of Internet Communication in a Globalized World]. *Vestnik NDLU im. N.A. Dobrolyubova*. № 20. S. 74 – 85. (in Russ.)
11. Reyfman P.S. «*Iz istorii rossiyskoy, sovetской i postsovetской tsenzury*» [From the history of Russian, Soviet and post-Soviet censorship.]. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/index.php – data zvernennya 5.11.2019. (in Russ.)
12. Lipovetski, Zh. (2001). *Era pustoty. Esse o sovremenno individualizme* [The era of emptiness. Essays on Contemporary Individualism]; perev. s fr. V.V. Kuznetsova; pod obshch. red. L.A.Krasko. M.: Izd. Vladimir Dal, 336 s. (in Russ.)
13. Ivanyushkin, A.A. (2004) «*Karnavalizatsiya izbiratelnoy kampanii kak politicheskaya tekhnologiya*» [Carnivalization of the election campaign as a political technology]. *Sotsialnoe obrazovanie: problemy i perspektivy*. № 4. S. 55 – 60. (in Russ.)
14. Eko, U. (2007). *Zametki na polyakh «Imeni rozy»* [Marginal notes "Name of the rose"]. SPb.: «Simpozium», 92 s. (in Russ.)
15. Suvalko, A. S. (2013). *Emotsionalnyy kapitalizm: kommersializatsiya chuvstv* [Emotional capitalism: commercialization of feelings]. M.: Izd. Dom Vysshey shkoly ekonomiki, 48 s. (in Russ.)

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора політичних наук, професора,
професора кафедри політології Запорізького національного університету
Кіндратець Олени Миколаївни
на монографію к. і. н., докторанта кафедри теорії та історії політичних наук Львівського
національного університету імені Івана Франка
Савойської Світлани Василівни на тему: «Політологічний контекст моделі мовної політики:
теоретико-методологічний аналіз».**

Монографічне дослідження С. В. Савойської є необхідним, актуальним і своєчасним, оскільки порушує саме ті мовно-політичні проблеми, які відображають дійсність та є наболілими. С. В. Савойська розглядає об'єкт свого дослідження під кутом бачення моделі мовної політики, котра базується на інституціоналістській, постмодерністській, аксіологічній, постбіхевіоралістській, конструктивістській та ін. методологіях, які дають можливість дослідити проблему всебічно. Автор монографії активізує свою увагу на біхевіоралістській методології та «комунікативній дії», які тісно пов'язані з вербальною, політичною та символічною поведінкою суб'єктів політики, влади, групи, спільноти та інших учасників комунікативного процесу. Аналіз мовної політики під кутом бачення комунікативної політики є новим підходом та новизною у зазначеному дослідженні. У такому ракурсі мовна політика як модель ще ніким не досліджувалася. Це підвищує рівень актуалізації дослідження С. В. Савойської та його значення для науки і не лише вітчизняної саме у цей час, коли мовна політика знаходиться у стані замовчування тих мовно-політичних проблем, які негайно потрібно розв'язувати не засобами війни, а методами мовного та культурного миру на усіх рівнях, в усіх сферах та рівні державних інституцій насамперед у регіонах, які не мають залишатися розділеними за мовно-політичною та регіональною ознаками так, як це є сьогодні. Саме таким аспектам мало уваги приділяють журналісти, філософи, історики, політологи та ін. фахівці у сфері мовної політики, які, на відміну від науковців-політологів, беруть більш активну участь в аналізі мовно-політичних комунікативних процесів.

Новим у монографічному дослідженні С. В. Савойської є те, що вона усі мовно-політичні процеси, які відбуваються у сучасній Україні, змогла пояснити через призму не лише неоінституціональної методології, що є природним для досліджуваної проблеми, а й комунікативної та конструктивної мовної політики, яка на різних етапах життєдіяльності держави має свої особливості, характер, сутність і значення. Враховуючи конфлікт інтересів полярних політиків, політичних інституцій, ідеологій, влади, опозиції, учасників політичних подій, які мають власний погляд на мову, історію, церкву і культуру, заслугою Світлани Василівни Савойської є те, що вона модель мовної політики досліджує як комунікативну проблему, яка, з одного боку, є конструктивною і раціональною, з іншого, – деструктивною та ірраціональною. Одним зі складових елементів комунікативної політики, на її слушну думку, є діалог, який відіграє важливу роль при обговоренні мовно-політичних проблем на рівні центральної, регіональної та місцевої інституцій. Цьому сприяє також компроміс і консенсус, які, на її слушну думку, визначають тактику врегулювання мовного питання, яке автор монографії розглядає у взаємозалежності та взаємозв'язку з геополітичними, культурними, інформаційними, духовними, освітніми та іншими мовно-політичними проблемами. Тому важливим, на її думку, є аналіз еволюції наукового усвідомлення конструктивної комунікативної природи мовної політики, яка спрямована на врегулювання мовно-політичного питання, розв'язання мовно-політичних проблем, удосконалення мовного законодавства, модернізацію освітньої, інформаційної, законодавчої, культурної та інших формальних і неформальних інституцій шляхом діалогу, компромісу та консенсусу.

Розмірковуючи над мовною політикою як моделлю, а також мовно-політичними проблемами, які до цього часу існують, та якими спекують суб'єкти політики, особливо під час виборів, цінним у дослідженні С. В. Савойської є те, що вона зуміла побачити різницю між такими явищами, як формальні і неформальні інституції, мовне середовище і мовна ситуація, та показати, яке значення має досліджувана проблема у розв'язанні мовно-політичних проблем на тому чи іншому етапі здійснення мовної політики.

На слушну думку автора монографії, на формування моделі мовної політики вплинули фундаментальні зміни, що відбулися у мовній політиці у добу перебудови, а також проголошення курсу на демократизацію українського суспільства та ін. На оновлення моделі мовної політики та її зміну, на слушну думку С. В. Савойської, вплинули проголошення Української держави незалежною, ухвалення Конституції України, законів «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та «Про засади державної мовної політики». Тобто, формування та розбудова зазначеної моделі у позитивному чи негативному значенні залежить від певних обставин, етапу здійснення мовної політики, наявності чи відсутності національної свідомості, вербальної чи символічної поведінки і культури суб'єктів мовної політики. На слушну думку автора монографії, характер і сутність моделі мовної політики залежить від того, яка ідеологія панує у державі та політична культура.

У цьому контексті цікавим елементом дослідження є розуміння С. В. Савойською авторської моделі мовної політики, конструктивна, комунікативна та інституціональна складова якої, на її думку, відіграє значну роль на усіх етапах суспільно-політичного життя та формування моделі. Приміром, конструктивна її складова, на її слушну думку, тісно пов'язана з комунікативною діяльністю суб'єктів політики, які допомагають відстояти ту чи іншу мову,

поборотися за її відродження та повноцінне функціонування на теренах сучасної Української держави. Разом з тим, як справедливо зазначає автор цього дослідження, інституціональна складова має як конструктивний, так і деструктивний характер, позаяк вона тісно пов'язана з поведінкою особи політика, яка, у свою чергу, базується на його самосвідомості та політичній культурі.

Заслугою С. В. Савойської є те, що вона зуміла пов'язати такі інституції, як ідеологія, свідомість, культура і поведінка, з мовною політикою як інституцією. Наприклад, від ступеня сформованості національної свідомості та міри патріотичності політика, депутата і державного службовця, на її слушну думку, залежить, на скільки якісними у розумінні національних цінностей будуть ухвалені законодавчі акти, які регулюватимуть мовну політику у державі. У контексті цього розуміння С. В. Савойська має рацію, коли засуджує деструктивну комунікативну діяльність проросійськи налаштованих політиків, яка спрямована на гальмування поширення комунікацій українською мовою на Півдні і Сході сучасної України, модернізаційних процесів в освіті та українізаційних заходів, які успішно розпочалися на початку 1990-х рр.

Новим у дослідженні С. Савойської є те, що на основі мовної політики вона змогла показати ту ірраціональну комунікативну політику проросійськи налаштованих політиків, яка змінила сутність і призначення «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», котра у Верховній Раді України ухвалювалася двічі.

Деструктивна комунікативна політика, яка сформувалася за правління другого Президента України Л. Кучми, на думку С. В. Савойської, поклала початок нищення української мови і культури та гальмування їх поширення у найбільш російськомовних регіонах країни. Така мовна ситуація і наразі залишається без змін, що загрожує новими конфліктами на мовно-політичному ґрунті у недалекому майбутньому.

Новим у монографічному дослідженні є те, що на завдяки сучасній методології автор змогла не лише показати, а й пояснити, чому на початку 1990-х рр. українізаційні і модернізаційні процеси у сфері мовної політики більш-менш успішно втілювалися у життя, а з приходом до влади экс-Президентів Л. Кучми та В. Януковича вони були не лише призупинені, а й переосмислені.

Таким чином, С. В. Савойська збагачує вітчизняну науку змістовним і необхідним матеріалом у сфері мовної політики, а її монографія є вимогою часу та дослідженням з високим рівнем достовірності та обґрунтованості наукових положень і висновків, використання яких допоможе розв'язати мовно-політичні проблеми в усіх сферах життєдіяльності країни. Тому ця наукова праця заслуговує бути рекомендованою до видання.

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету
О. М. Кіндратець*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виділення вищевказаних елементів підзаголовками не є обов'язковим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 18-22 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (**прибрати зайві пробіли**).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **vsdonnu@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється

згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <http://translit.kh.ua/> — для українських джерел.

Структура статті:

УДК,

назва статті,

ORCID-ідентифікатор автора (реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>)

прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова українською мовою;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова англійською мовою;

текст статті,

бібліографічний список,

бібліографічний список (References) латиницею

Зразок оформлення статті:

УДК

НАЗВА СТАТТІ

ORCID ID: <http://orcid.org/.....>

Прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання, посада, назва організації, країна

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (1800-2000 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).

6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. Saskia Sassen. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (067) 68-52-888

E-mail: vsdonnu@gmail.com

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса
Серія політичні науки

Виходить раз на рік

№4, 2019 р.

Свідоцтво КВ 22848-127848ПР від 17.07.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №НР-19-4

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2, к.216.
Тел. гол. ред.: (067)6852888
e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua
vsdonnu@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Виготовлювач видавничої продукції: ПП «Фенікс»

Україна, м.Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел.: +38(048)7777591
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.law-books.od.ua
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

Переддрукарська підготовка видання: М.А.Польовий

Технічний редактор: М.А.Польовий

Підписано до друку 04.11.2019. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 13,5. Обл. видавн. арк. 17,4.

Віддруковано з оригіналів замовника.